

Ғашығым / Ғашығым / Gashigym

Сүйгеніне қосыла алмаған соң Біржан «Айтбай» әнінен кейін, «Ғашық жар», «Ғашығым» деген әндерін шығарған деген Е.Ысмайыловтың пікірі бар. Осы пікірдің жаны бар сынды. Себебі, бірнеше әндер қатары бір-бірінің өкшесін баса туындайды.

По мнению исследователя Е. Исмаилова, Биржан после песни «Айтбай», не сумев воссоединиться с любимой, подряд сочинил песни «Ғашығым», «Ғашық жар». Эти сведения, видимо, достоверны, так как несколько песен родились, практически, след в след.

According to researcher E. Ysmayilova, after the song «Aitbay», Birzhan having failed to reunite with his beloved, composed songs «Gashygym», «Gashyk Zhar» successively. This information, apparently, is reliable, since several songs were composed, practically, in sequence.

75. Ғашығым

Біржан сал Қожағұлұлы
Орындаған Ардақ Исатаева

Асықпай сызылта $\text{♩} = 64$

Ға - шы - ғым, бұл дү-ние-гең - ау не-ге кел - дім,
Кел-дім д(е)ей бір жа-ман-ның - ай со - ны-н(а)ер - дім.
Се - н(е)ал - май, сен - дім дер-гең - оу дос та - б(а)ал - май,
Е - ке - нін ө - мір фә - ни - ай ен - ді біл - дім.
Ға-шы-ғым, а - сы-лым, Ға-шы-ғым, а - сы-лым, Қай-ғың-ме-нен-ау
жа - сы-дым, а - ау. Ха - ла - ла - лай,
ха - ла - ла - ла - ла - ла - лай, а - - - ай.

Ғашығым, бұл дүниеге неге келдім,
Келдім де бір жаманның соңына ердім.
Сене алмай, сендім дерге дос таба алмай,
Екенін өмір фәни енді білдім.

Ғашығым, тағат-сабыр ете алмаған,
Мұратқа көп ізденіп жете алмаған.
Қайырса көк қаршыға қаз алмайды,
Жібекті жүн қылады түте алмаған.

Қайырмасы:

Ғашығым, асылым,
Қайғыңменен-ау жасыдым.

Жанбота / Жанбота / Zhanbota

Бұл шығарманың мазмұнын, мінезін А.Жұбанов: «Әннің бірден ең жоғарғы дауыста, шың нотадан басталуы, екіншіден әр кезде сабырлы, байсалды әншінің бұл арада жүрдек, екпінді, қажырлы үндері түйдектей, жан ашуындай ащы лебізді төге, дыбыстан жалын аттыра шырқауы – сол бір сәттің өзінен туған еді. Әннің аяғындағы қайырмасының өзінде дауысты баспалдақтап көтеріп тастап, екілендіріп барып бітіруі – ол арада жайбарақаттылыққа жол жоқ екендігін, безбенге ар мен жүгенсіздіктің түсіп тұрған жері екенін, не де болса, «музыкалық арызын» жеткізе, түйрей айту керектігін сезген еді», – деп дәл жеткізген.

Біржан – қарадүрсін заң-жосыққа, зорлықшыл іске, әлеуметтік әділетсіздікке асқақ әндерімен, уытты жырларымен қарсы тұрған суреткер. Оның «Жанботасы» тек Азнабай болыстың ғана зорлықшылдығын әшкерелеп қоймайды, сол сияқты озбыр Жанботаларға деген ақынның ашу-ызасын білдіреді. Ал «Адасқақ» атты әнінде шонжарларға деген іштегі ыза-кегін одан әрі айқындай түседі. Сонымен қатар, мұнда құлашты кең сермейтін, мол тынысты қажет ететін ауқымдылық пен нәзік лирика бар. Заманының әділетсіздігіне, зорлық-зомбылығына деген Біржанның наразылығы, өкініш үні тіпті, оның өмірінің соңғы кезеңінде шығарған «Жамбас сипар», «Теміртас» деп аталатын трагедиялық әндерінен де айқын сезіледі.

Характер и содержание этого произведения точно определил А.Жубанов: «Песня начинается с предельно высокой пронзительной ноты. Это – крик души, стон униженной чести. Потом, повествуя о случившемся, мелодия понижается, но певец не может успокоиться, он оскорблен до глубины души, он требует справедливости, возмездия. И это его состояние хорошо передано в тревожной, беспокойной мелодии припева».

Биржан – художник, своими яркими произведениями обличавший беззаконие, социальную несправедливость, насилие. В песне «Жанбота» акын раскрывает гнусную сущность не только волостного Азнабая, но и изливает свой гнев, ярость, презрение к зловещим людям, подобным Жанботе. А в знаменитой песне «Адаскак», продолжая тему несправедливости мира, поэт ярко выражает свое отношение к социальной действительности. Вместе с тем, здесь наблюдается широкое дыхание, нежная лирика. Печатью трагизма отмечены песни последних лет жизни «Жамбас сипар», «Темиртас», проникнутые безысходностью и печалью.

A. Zhubanov precisely defined the nature and content of this work: «The song begins with an extremely high strident note. It is a cry of the soul, a groan of humiliated honor. Then, narrating about what happened, the melody goes down, but the singer cannot calm down, he is offended to the innermost of his heart, he demands justice, retribution. This condition is well transmitted in an alarming, restless melody of the refrain».

Birzhan is an artist who exposes illegality, social injustice, and violence with his striking works. In the song «Zhanbota», the akyn reveals the vile essence of not only Aznabay, the volost staff, but also pours out his anger, rage, contempt for the sinister people like Zhanbota. In the famous song «Adaskak», continuing the theme of the injustice of the world, the poet clearly expresses his attitude to social reality. At the same time, wide breathing, gentle lyrics are observed. The seal of tragedy marks the songs of the last years of life «Zhambas sipar», «Temirtas», are full of hopelessness and sadness.

76. Жанбота

Біржан сал Қожағұлұлы
Орындаған Еркін Шүкіманов

Орташа, ызамен ♩ = 86

Жан - бо-т(а)у, о - сы м(а)е - д(і)ау өл-ген же-рім,
Көк - ше - тау бок - ты - ғын - д(а)ай көм-ген же - рін.
Кі - сі-сін бір бо - лыс - тың бі-реу са-бап,
Бар м(а)е-д(і)ау ста - ть - я - д(а)у көр - ген де рің-оу, о - о - о,
оу. Ә - ри - дәй, ә - ри - дә - ри, дә-дәй - тәй-тәй - тәй-тәй.
Ә - ри - дәй, ә - ри - дә - ри, дә-дәй - тәй - тәй - тәй - тәй
Ә-ри-дә-ри-дә - д(ә)ей. Оу, о - о - о - оу, қо - йып қал-д(ы)ау.
Ә - ри - дәй, ә - ри-дә-ри, дә-дәй-тәй-тәй-тәй-тәй. тәй. Ә - ри - дәй, ә - ри-дә-ри,

Жанбота, осы ма еді өлген жерім?
Көкшетау боқтығына көмген жерің.
Кісісін бір болыстың біреу сабап,
Бар ма еді статьядан көргендерің?

Жанбота, өзің болыс, әкең Қарпық,
Ішінде сегіз болыс, шенің артық,
Өзіңдей Азынабайдың поштабайы,
Бір қойып домбырамды алды тартып.

Ләйлім шырақ / Лайлим шырак / Lailim Shyrak

Ән сол заманның ауқатты адамдары ағайынды Көлбай-Жанбайдың қарындасы Ләйлімге арналған. Біржанның осы ауылға түсіп, ән салып, сауық құрып жатқанын естіп отырған Ләйлім, салды көруге құмартады. Оған ағалары қарсы болады. Таңертең ертемен бой жазып қайтуға шыққан Біржан бұлақ басынан су алып тұрған сұлу Ләйлімді көріп, оның бойынан инабаттылық пен ізгіліктің нышанын байқап, жас сұлуға бір көргеннен ғашық болады. Сол ауылда жатқанда, Біржанның шідері жоғалып, соны сылтаурата отырып, ол өзінің ғашықтық сезімін Ләйлім қызға осы әнмен жеткізеді.

Бұл ән – Біржан шығармашылығындағы шоқтығы биік, шырқай, көсіле салатын әннің бірі. Мұнда серпіген күш көп, оның басында сөздері басым айтылып, тек өлеңнің үшінші жолына көшкенде ғана аздап «тыныштала» бастайды. Әннің «қорытындысы» сияқты, қайырмадағы жылы леп дыбыс бояуы оның басындағы ызғар-аязын ерітіп жібереді. Әндегі драмалық, лирикалық кейіп Біржанның бірқатар шеберлікке ие болып қалғанын да көрсетеді», – деп жазған алғашқы очеркінде А.Жұбанов.

Посвящается Ляйлим, сестренке братьев Кольбай-Жанбай. Узнав о том, что в их аул приехал Биржан и исполняет свои песни, Ляйлим мечтает увидеть певца, чему противятся ее братья. С раннего утра Биржан, вышедший прогуляться, увидев красавицу Ляйлим, которая набирала воду из ручья, с первого взгляда влюбляется, почувствовав в ней нравственную чистоту и доброту. Потеряв покой от любви, этой песней, ставшей одной из самых ярких в творчестве Биржана, поэт иносказательно выражает свои чувства, восхищение красотой девушки.

По словам Ахмета Жубанова, это широкая, раздольная песня, в которой чувствуется какая-то ярость, вызов, сила, что Биржану помогает выразить его мощный голос. Лишь начиная с третьей строки, мелодия как бы успокаивается, становится мягче. Вызов слышится и в протяжной ноте высокого регистра. Мелодия явно «теплет» к концу, в припеве, с нежным лиризмом рассказывая о чистой невинной девушке.

Dedicated to Lyailim, sister of Kolbay-Zhanbay brothers. Lyailim learned that Birzhan arrived to their village and performs his songs, and she dreams of seeing a singer, but her brothers are against this idea. Early in the morning Birzhan, who went for a walk, saw the beautiful Lyailim, who was taking water from a stream, and fell in love at the first sight, as he felt moral purity and kindness in her. He became anxious from love, and with this song, which has become one of the most striking in the creativity of Birzhan, the poet allegorically expresses his feelings, admiration with the girl's beauty.

According to Akhmet Zhubanov, this is a wide, free song, in which one feels some rage, challenge, power, which helps Birzhan to express his powerful voice. Only from the third line the melody calms down, becomes softer. The challenge is also heard in a long note of a high register. The melody clearly «warms up» towards the end, telling with gentle lyricism about the pure innocent girl in the refrain.

77. Ләйлім шырақ

Біржан сал Қожағұлұлы
Орындаған Жәнібек Кәрменов

Асықпай, шалқыта ♩ = 92

Ләй - лим шы - рақ де - ген - г(е)ау, ләй-лім шы-рақ,
Тау - дан ақ - қан құм қай - рақ, сен бір бұ-лақ.
Қа - йыс бол-сын, жіп бол - сын ө - зі-ме бер,
Ші - де - рім - нің ба - ға - с(ы)ау қырық қы - сыр-ақ
Оу! Шір - кін ай
қырық қы - - - - - сы рақ ау

Ләйлім шырақ дегенге, ләйлім шырақ,
Таудан аққан құм қайрақ, сен бір бұлақ.
Қайыс болсын, жіп болсын өзіме бер,
Шідерімнің бағасы қырық қысырақ.

Өзіме бер, шідерім тауып алсаң,
Өте қымбат бағасысөзге нансаң.
Жерде шіріп қалса да өзіме бер,
Шыбын жаным қиылсын, құн сұрасам.

Теміртас / Темиртас / Temirtas

Қожағұл жастайынан Біржанға серілік құруға тыйым салмаған. Соған үйреніп қалған Біржан сал жасы елуге келсе де серілігін қоймай, ел аралап кетуді тоқтатпайды. Бұл ісіне қарсы ағалары неше рет айтып көндіре алмайды.

Ләйліден айырылған Біржанның үйдегі әйелі Әпіш те дерттен көз жұмады. Ол аздай, Қояндыдағы дуанда (округ орталығы) басына Азынабайдың поштабайының қамшысы тиеді. Ел басына түскен өзгеге кіріптарлық пен жеке басындағы қайғының, қосылуы сезімтал салға өте ауыр тиеді. Көкше елінің қарияларының айтуынша, шынында Біржанның бір жылдай шалықтап ауырғаны жайлы деректер бар. Ақыры амалы таусылған ағалары есіл ерді «жынданды» деп жариялап, байлап тынады. Байлауда жатқанда, шерін шығаруға мүмкіндігі жоқ, әрі қолын арқан қиған жері асқынып, сал сол жерде дерт пен ішқұсалықтан көз жұмады.

Байлауда жатқан кезінде Біржанның домбыра тартуға қолы байлаулы, шарасыз күйде баласы Теміртасқа қарап жатып, соңғы демінің жақындап қалғанын сезіп, Теміртас, Асыл, Ақық деп балаларының атын атап, әнмен қоштасады. Кейіннен бұл ән ел аузында «Теміртас» аталып кеткен.

Биржан рос вольно, свободно. С детских лет Кожагул не препятствовал его свободе действий. И в 50-летнем возрасте Биржан по-прежнему продолжал вести праздный образ жизни, странствовать по родному краю, несмотря на уговоры родственников оставить свои привычки.

Биржан болезненно переживает события, которые лишили его любимой Ляйлим, а также скончавшейся от болезни жены Апиш. Мало того, оскорбительными для поэта стали удары камчой поштабая (посыльного) Азнабая. Все эти личные невзгоды вкупе с переживаниями о судьбе народа тяжело ранят чувствительного Биржан сала. По словам старцев Кокше, поэт на самом деле около года тяжело болел. В конце концов, старшие родственники объявили о «сумасшествии» акына и связали его. Связанный, привыкший к свободе певец, лишился главного – возможности творить. В итоге, он скончался от осложнений. Перед смертью Биржан сочинил песню-прощание, где, обращаясь к детям поименно – Темиртас, Асыл, Акык – желает им благ, стать достойными людьми. Позже эта песня в народных устах стала именоваться «Темиртас».

Birzhan grew up as a freedom-loving guy. From childhood, Kozhagul did not interfere with his freedom of action. At the age of 50, Birzhan continued to have an idle lifestyle, to wander around his native land, despite the fact that his relatives persuaded him to get rid of these habits.

Birzhan is worried about the circumstances that deprived him of his beloved Lyailim, as well as his wife Apish, who died of illness. Moreover, the poet was offended because poshtabay (messenger) Aznabai beat him with a whip. Sensitive Birzhan sal seriously suffered from all these personal miseries, as well the anxiety on the fate of the people. The elders of Kokshe said that the poet was actually ill for about a year. In the end, the elder relatives announced the akyn «mad» and tied him up. The poet was tied up and as he was a free singer, he lost the main thing - the ability to create. As a result, he died from complications. Before his death, Birzhan composed a farewell song, where he addressed his children by names - Temirtas, Assyl, Akyk – and wished them all the best, and to become worthy people. Later people called this song «Temirtas».

78. Теміртас

Біржан сал Қожағұлұлы
Орындаған Байғабыл Жылқыбаев

Терең, мұңмен $\text{♩} = 64$

Ей, Бір - жан деп а - тым шық-т(ы)ау ал - т(ы)а-лаш - қа, Құ - да - йым

бер - сін ғұ - мыр Те - мір - тас - қа. Жа - сы - на ал - пыс бес - тің

кел-ге-нім-де, Құ-да - йым бер-ді нау-қас ға-ріп бас-қа, а - еу.
 Мі - ну - ш(і)ем кер-без кер-д(і)ай а - рық - та - тып, Әр топ - та
 сөй - леу - ш(е)е - дім а - нық - та - тып, Үш жүз - ге мағ - лұм бол - ған
 Бір-жан е - дім, Құ-да - йым бер-ді нау-қас ша-лық-та-тып, а - еу.
 Ха - ла-ла-ла, лай-ла, лай-ла, лай-ла, Лай-ла, ла-лай-ла, лә-ли-лә - ләй, лә, еу.

«Біржан» – деп атым шықты алты алашқа,
 Құдайым, берсін ғұмыр Теміртасқа.
 Жасына алпыс бестің келгенімде,
 Құдайым берді науқас ғаріп басқа.
 Мінуші ем, кербез керді арықтатып,
 Әр топта сөйлеуші едім, анықтатып.
 Үш жүзге мағлұм болған Біржан едім,
 Құдайым берді науқас шалықтатып.

Сөйлесем бал тамады таңдайымнан,
 Тағдырда бізге орын қандайынан.
 Теміртас, Ақық, Алтын мейірбаным,
 Кетсейші, бір сүйгізіп маңдайыңнан.

Мінгенім дәйім менің құла бесті,
 Жағалай Көкшетауды ауылым көшті,
 Теміртас, Ақық, Алтын деген шақта,
 Елжіреп, іші-бауырым жерге түсті.

Сен едің алдымдағы шамшырағым,
 Менің де алпыс беске келді жасым.
 Қаншама талаптанып қарасам да,
 Байқадым, ажал шіркін құтқармасын.
 Арман жоқ, өтсем-дағы бұл жалғаннан,
 Тарихи әңгімем көп артта қалған.
 Өлсем де атым өлмес, айта жүрер,
 Зүрият, артта қалды үш балапан.

Ақан сері Қорамсаұлы Ахан серэ Корамсаулы Akhan Sere Koramsauly

Ақан сері, Ақжігіт Қорамсаұлы (1843-1913) – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы ақын, әнші-композиторлардың ең таңдаулы өкілдерінің бірі. Сал-серілердің Отаны болып саналатын Көкшетау жерінің Үлкен Қоскөл мекенінде (қазіргі Көкшетау облысы, Володар ауданында) шамамен 1843 жылы дүниеге келген (1913 жылы сол жерде қайтыс болған). Ақан жасынан халықтың әні мен күйінен сусындап, өзіне дейінгі әншілік дәстүрді бойына сіңіріп өскен. Әуелі ауылда, содан соң Қызылжардағы Уәли (Ахметуәли) молладан оқыған. 16-17 жасынан өнер жолына түскен.

Ақанның талантына тағзым ететін Әлібек деген досы өзінің жанына балаған «Қараторғай» атты қыран құсын қалтқысыз көңілмен сыйға тартады.

Сайрат деген төреден Басарала атты тазының бауырын жаңа көтерген күшігін алып, енді бір жақын жора-жолдасының «Көкжендет» деген болат топшылы қаршығасын қолына қондырады. Осылайша жолдасына жұғымды, халқына қадірлі сері Ақан – жүйрік ат, құмай тазы, қыран бүркітті жігіт сұлтанына айналады. Әншілік, ақындық, композиторлық өнерді бірдей меңгеріп, аталған салалардың әрқайсысында өшпес із қалдырған, серілік құрып, ел құрметіне бөленген Ақан қазақтың әншілік өнерін кәсіби дәрежеге көтеріп, классикалық үлгідегі туындылар жасай білді. Ақан сері әндерінің тақырыбы көп қырлы және сан алуан, поэтикасы халықтың дәстүрлі поэзиясымен үндес, әуеніне әуезділік, ырғақтық-интонациялық байлық, ішкі қайырым үйлесімділігі, лирикалық нәзіктік тән. Әнші-композитор туындыларының сипаты образды-поэтикалық көркемдігімен, әсерлілігімен, халықтың дәстүрлі өнерінен өзек алған тамырластығымен дараланады. Ақан сері шығармашылығында әйел бейнесіне арналған әндер ерекше орын алады. Бұл әндерде әйел затының әдемі көрік-келбеті ғана жырланып қоймайды, сонымен бірге олардың ақылы мен парасаты, жан дүниесінің сұлулығы мен адамгершілік қасиеттері де әспеттеледі.

Ақанның әндері Қазақстан композиторларының шығармашылығынан да кең орын алған. Композитор Е.Г.Брусиловский «Құлагер», «Балқадиша» әндерін кезінде «Жалбыр» операсына қолданса, «Балқадиша» тақырыбына Д.Д.Мацуцин, С.Мұхамеджанов өздерінің вариацияларын жазды. «Мақпал», «Сырымбет» әндері Ғ.Мүсіреповтың «Ақан сері – Ақтоқты» пьесасында (1941 жылы жазылған) пайдаланылды. Ал С.Мұхамеджановтың «Ақан сері – Ақтоқты» операсы (либреттосы Ғ.Мүсіреповтікі) Ақан сері өміріне арналған туынды. Ақан серінің әндері Қ.Жүзбасовтың құрастыруымен «Маңмаңгер» деген жинақ түрінде жарияланды (1988). Серінің өмірі мен тағдыры туралы Ілияс Жансүгіров «Құлагер» поэмасын, Сәкен Жүнісов «Ақан сері» романын жазды. М.Әуезов «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» атты зерттеу еңбегінде Ақан серінің ақындық өнерін жоғары бағалап, оның жел жетпес жүйрігіне арнаған «Құлагер», қыран бүркітіне арнаған «Көкжендет» әндерін жоқтау өлеңіне жатқызған.

Ахан серэ, Ажигит Корамсаулы (1843-1913) – казахский композитор, один из лучших представителей певческого искусства конца XIX-начала XX века. Родился примерно в 1843 г. в селе Улкен Косколь Кокшетауского края, который по праву считается родиной сал-серэ. С раннего возраста впитывал в себя народные певческие и инструментальные традиции. Сначала обучался в ауле, затем в Кызылжаре у муллы Уали (Ахметуали), с 16-17 лет встал на путь творчества.

Большое место в жизни певца занимали питомцы, преподнесенные ему в знак уважения поклонниками его таланта. Так, друг Алибек подарил беркута по имени Караторгай, торе Сайрат – щенка тазы, так же был «посажен» ему на руку ястреб Кокжендет. Благодаря уважению друзей, почету в народе, Ахан, обладающий необыкновенным дарованием, а также редкими по своим характеристикам «спутниками жизни» – быстроногим конем, охотничьей собакой, ловчими птицами, становится «султаном жигитов».

Своим поэтическим даром и композиторским талантом Ахан оставил неизгладимый след в каждой из этих сфер, удостоенный большой чести у современников, довел певческое искусство до высокого профессионализма, создал произведения, ставшие классикой казахской культуры. Тема песен

Ахана серэ многогранна и разнообразна – поэтика созвучна традиционной народной поэзии, мелодиям присущи ритмико-интонационное богатство, гармония и лирическая нежность. Произведения певца-композитора характеризуются образно-поэтической живописью, «эlegantностью», корнями, уходящими в традиционное народное искусство. В творчестве автора особое место занимают песни, посвященные женскому образу, в которых воспеваются не только прекрасный внешний облик, но и ум, рассудительность, богатство и красота внутреннего мира, нравственность и человечность.

Песни Ахана занимают значимое место в творчестве композиторов Казахстана. В свое время Е.Г.Брусиловский использовал песни «Кулагер», «Балкадиша» в опере «Жалбыр», на тему «Балкадиша» свои вариации написали Д.Д.Мацуцин, С.Мухамеджанов. Песни «Макпал», «Сырымбет» были использованы в пьесе Г.Мусрепова «Ахан серэ – Актокты» (написана в 1941 году). Опера С.Мухамеджанова «Ахан серэ – Актокты» (либретто Г.Мусрепова) – произведение, посвященное жизни выдающегося творца. Песни Ахана опубликованы в сборнике «Манмангер», составленном К.Жузбасовым (1988). О жизни и судьбе серэ Ильяс Жансугуров написал поэму «Кулагер», а Сакен Жунисов – роман «Ахан серэ». Мухтар Ауэзов в научном исследовании «Эпос и фольклор казахского народа», высоко оценив поэтическое искусство Ахана серэ, песни «Кулагер» и «Кок жендет», посвященные бытстроному скакуну и гордому ястребу, относит к жанру «жоктау».

Akhan Sere, Akzhigit Koramsauly (1843-1913) - Kazakh composer, one of the best representatives of singing art from the late XIX- beginning of XX centuries. He was born around 1843 in the village of Ulken Koskol, Kokshetau region, which is considered to be the birthplace of sal-sere. From an early age, he grew up in the environment of the folk singing and instrumental traditions. At first, he studied in the aul, then in Kyzylzhar and learned from mullah Uali (Akhmetuali), from 16-17 he was involved in creativity.

A great place in the life of the singer was occupied by pets, presented to him by fans as a sign of respect of his talent. His friend Alibek presented a golden eagle Karatorgay, a tore Sairat presented a puppy, and also a hawk Kokzhendet was «placed» on his arm. Thanks to the respect and reverence of his friends and the people, Akhan, who possessed extraordinary talent and rare «life partners» - a fast-legged horse, a hunting dog, and hunting birds, becomes the «Sultan of Jigits».

Due to his poetic gift and composing talent, Ahan left a significant mark in each of these areas, the contemporaries honored him, and he brought singing art to high professionalism, creating works that became classics of the Kazakh culture. The themes of the songs of Akhan Sere are multifaceted and diverse - poetics is in tune with traditional folk poetry, and his melodies are full of rhythmic and intonation richness, harmony and lyrical tenderness. The works of the singer-composer are characterized by figurative and poetic painting, «elegance», rooted in traditional folk art. The songs dedicated to the female image occupy a special place in the creative works of the author, in which he praises not only the beautiful look, but also the mind, discretion, richness and beauty of the inner world, morality and humanity.

Akhan's songs occupy a significant place in the creativity of the composers of Kazakhstan. E.G.Brusilovsky used the songs «Kulager», «Balkadisha» in the opera «Zhalbyr», on the theme «Balkadisha» D.D. Matsutsin, S. Mukhamedzhanov wrote their variations. The songs «Makpal», «Syrymbet» were used in G. Musrepov's play

«Akhan sere - Aktokty» (written in 1941). S. Mukhamedzhanov's opera Akhan Sere - Aktoty (libretto by G. Musrepov) is a work dedicated to the life of an outstanding creator. Ahan's songs were published in the collection «Manmanger» compiled by K. Zhuzbasov (1988). Ilyas Zhansugurov wrote the poem «Kulager» about the life and fate of sere, and Saken Zhunisov wrote the novel «Akhan sere». Mukhtar Auezov in the scientific study «The Epic and Folklore of the Kazakh People», highly evaluated the poetic art of Akhan Sere, the songs «Kulager» and «Kok zhendet» dedicated to the fast-footed horse and proud hawk, and referred them to the «jok-tau» genre.

Алтыбасар / Алтыбасар / Altybasar

«Алтыбасар» әнінде – сүйгенінен айрылу, қайтып оралмайтын махаббат қайғысы, арман-тілектің көзден бұл-бұл ұшуы суреттеледі. Ақын осы бейнені сомдауға дарыны мен қабілетін сарп етіп, өзгеше бір ән шығарған. Ақан серінің әндерін жинап, зерттеген Қ.Жүзбасовтың айтуынша, «Алтыбасар» әнінің табиғаты халықта кеңінен қолданылатын «қоштасу» жанрына бір табан жақын. Бұл әнде композитор түрлі ән жанрларын бір арнада ұтымды ұштастыру әдісін қолданған. Әуеннің кең тыныстылығы, ауқымдылығы, дауыс екпінінің өзіне тән қуатты келуі, көмейден күмбірлеп шығар ырғақ үйлесімділігі әнге ерекше сипат беріп тұр және қоштасу сипатындағы лирикалық әндердің үздік үлгілерінің бірі.

В песне «Алтыбасар» отражена трагедия несчастной любви, потеря любимой, остающейся только в несбывшихся мечтах. Можно сказать, что поэт будто вложил свою жизнь, а не только свой талант, в этот образ. По словам К.Жузбасова, собирателя и исследователя произведений Ахана, песня «Алтыбасар» очень близка по своей природе к жанру «прощания», широко представленному в народном творчестве. В этой песне композитор использовал эффективный метод сплетения признаков различных песенных жанров в одном направлении. Широта и масштабность мелодии, в сочетании с голосом, будто вырывающимся из груди, придают песне особенный характер, в силу которого она и стала одним из лучших образцов лирических песен прощального характера.

«Altybasar» – the tragedy of unhappy love, the loss of the beloved, who remained only in unfulfilled dreams, served as a source for the song dedicated to the beautiful Aktoty. It can be said that the poet have used his life experience and his talent in depicting this image. According to G. Zhuzbassov, a collector and researcher of the creative works of Ahan, the song «Altybasar» is very close in nature to the genre of «farewell», that is widely represented in folk art. In this song, the composer used an effective method of interweaving the characteristics of various song genres in one direction. The breadth and scale of the melody, combined with the voice which is as if bursting out of the chest, give the song a special character, due to which it has become one of the best patterns of lyrical songs of a farewell character.

79. Алтыбасар

Ақан сері Қорамсаұлы

Орындаған Ержан Базарбеков

Бұрауы: с-g
Асықпай, соза ♩ = 110

f

Ей, Қал - қа, ой,

жан ту - ған жок се - нен а - сар,

Кө - нiл - iм ке - тiп, сәу - лем, бол - ған

на - шар, ей. Ай(ы) - ры - лып

се - нен, сәу - лем, қал - ған

mf тун - д(е)ей. Ә - нi - не бiр ба - са - йын "Ал - ты - ба - сар."

Сәл жылдамдата

Ей, әй, әй, әй, әй, әй, ә - ри - дә - дай, әй.

Ә - ри - дә - ри - дә - дәй - ай - ай - ай, уә - ри - дә - да - д(а)оу, ли - лай

Ха - ла - ла ли - лай, ли - лай, Ха - ла - ла, ла - л(а)оу, ла - ла - лай.

Ә - ри - да - дай - дай, уә - ри - да - дай - дай, Лә - ри - дә - дай - дай - дай,

Лә - ри - дә, дә - ри - да, Лә - ри - дә - дай - дай, уә - ри - да - дай - дай,

Лә - ри - да - дай - дай - дай. Ә - ри - дә - да - д(а)оу, ә - ри - да

Ей, қалқа, жан туған жоқ сенен асар,
Көңілім кетіп, сәулем, болған нашар.
Айырылып сенен, сәулем, қалған түнде
Әніне бір басайын «Алтыбасар».

Келуші едім кеш болғанда көңілім түсіп,
Ежелден қадірлестік бірге өсіп.
Астынан ақсаңлақтың аттандырып,
Қалушы едің қолды қысып, есендесіп.

Балқадиша / Балхадиша / Balhadisha

Ақан сері шығармашылығындағы назды да, сазды әндердің бірі. Ән өте үлкен дыбыс ауқымын қажет етпесе де, әуені адамды өзіне еріксіз баурап ала қояды. Әннің шығу тарихы, мәтіні туралы кеңес кезінде ойдан құралған «аңыздар» өте көп. Бірақ, оның негізгі шындығы – мынау. Ақан алпысты алқымдап қалған шағында, ел аралап жүріп, Қарауылдың Жаулыбай тармағынан тарайтын ауылына келіп тоқтайды. Ауылда шілдеhana болып жатыр екен. Серінің келгенін естіп, Ақанды той иелері сонда шақырады. Әдетте ондай жиын тойда серінің қасына бір қыз отырып, ілтипат білдіріп, жағдайын жасап отырады. Ал, бұл жолы біраз жасқа келіп қалған Ақанның қасына отырудан қыздар қашқақтап, бас тартады. Бұл ел аузында Ақан сері туралы алып-қашпа сөздердің кеңінен етек алған тұсы еді.

Ақанның қиялға беріліп, жын-перілермен қатысы барын алға тартып, жас қыздар серіден үрейленген. Ақын да, қыздар да өздерін жайсыз сезініп, отырыстың берекесі қашқандай болады. Сол кезде ауылдағы Шәкейдің Ыбырайы деген кісінің он алты-он жетілердегі қызы Балқадиша осы жайттан хабардар болып үлгеріп еді. Оны әкесі Ыбырай шақыртып алып: - Балам, Ақан ағанның жанында отырып құрмет көрсет! Ақаннан сөз қалады, - дейді. Мұны естіген қыз әке ақылын тыңдап, той болған үйге Ақанды «ағалап» жарқылдай кіріп, серіні томаға-тұйық қалпынан серпілтіп, дүр сілкіндіреді. Той соңынан қарындастың назды қылығы мен еркелігіне көңілі тебіреніп, толқыған Ақан ағалық ықыласпен домбырасын қолына алып, той басындағы жайтты естен шығармай тұрып, тосын бір ән бастайды. Үй толы қыз-қырқынның бағанағы істерін беттеріне басқандай, бәрінен Балқадишаның абыройын асырып, дәрежелеп, атын өлмес-өшпес өміршеңдікпен қазақ елінің төрт бұрышына түгел жайған ән жауһары осылай жарқырап туады. Бұл әнде ешқандай өртенген махаббаттың болуы мүмкін емес. Ондай ғашықтық әніне балап жүрген пікірлердің барлығы кеңес кезінде мәтінін редакциялап, өзгеріс енгізудің салдарынан туындаған. Қазіргі күні дау тудырып жүрген: «Дегенде Балқадиша, Балқадиша, Күйеуің сексен бесте шал Қадиша» сынды жолдары – сол солақай саясаттың сойылын соққан әрекеттердің жемісі. Ән кейіпкері – Қадиша, Сүлеймен деген текті атаның баласымен бас қосып, үлкен әулеттің босағасын аттаған. Үш қыз және екі ұлдың анасы атанып, 1953 жылы өмірден өткен.

Әміре Қашаубаев (1920 жылдардың соңы)
Амре Кашаубаев (конец 1920-х)
Amre Kashaubayev (late 1920s)

Бұл ән «әуені жағынан ел ішінде бұрыннан қалыптасып, айтылып келе жатқан лирикалық-тұрмыстық әуендерге ұқсас, сонымен бірге оның ырғақтық-интонациялық құрылымы көңілді би сипатымен де ерекшеленеді. Ал, мұндағы секста интонациясы әнші-композитордың творчестволық ой елегінен, өңдеуінен өткен орыс халқының лирикалық әндерінің стиліне жақынырақ».

Одна из самых популярных песен в творчестве Ахана серэ. Не отличаясь широким звуковым диапазоном, песня все же завораживает слушателя своей мелодией. В советское время ходило множество «легенд» и домыслов об истории рождения песни. Но настоящая реальность такова. Как-то, странствуя накануне своего 60-летия, Ахан остановился в ауле, жители которого относились к ветви Жаулыбай рода Карауыл, где проходила праздничная церемония в связи с сороковым днем рождения младенца. Прослышав о приезде серэ, хозяева приглашают Ахана на той. По обычаю, на таких мероприятиях рядом с известным гостем сажают девушку, которая оказывает ему внимание, ухаживает за ним. Однако в этот раз девушки стали избегать пожилого певца. Этот момент получил широкое распространение в народных устах, как случай с Аханом серэ – «алып-кашпа» (в значении «чур меня»). Молодых девушек напугало предположение, будто серэ связан с нечистой силой, джинами и бесами. И акын, и девушки чувствовали себя смущенно, праздничное благодушие оказалось под угрозой. Тогда Ыбырай, житель аула, позвав свою 16-17-летнюю дочь, поручил ей: «Доченька, окажи уважение гостю, посиди рядом с ним. И в благодарность останется слово Ахана». Выслушав мудрые наставления отца, девушка постаралась поддержать поэта и показать людям нелепость их суждений, оказать все почести, которых был достоин такой человек, как серэ. В конце торжества Ахан, удовлетворенный вниманием и мужеством девушки, не забывая о казусе в начале тоя, с волнением берет в руки домбру и начинает петь. Юная красавица в такой степени поразила акына своей мудростью, воспитанностью, что растроганный певец тут же посвятил ей слова, отразившие все достоинства девушки. Песня получилась настолько проникновенной и мелодичной, что до глубины тронула сердце каждого слушателя и мгновенно разлетелась по степным просторам. В этом произведении не может быть и речи о разгоревшейся любви. В основном, все высказывания, характеризующие песню в советское время, – плод воображения, редакции текста и внесения изменений. Героиня песни Хадиша вышла замуж за Сулеймена, сына Масабая. Вместе они воспитали 5 детей – 2 сыновей и 3 дочерей. Умерла в 1953 году.

Эта песня с мелодической стороны схожа с лирико-бытовыми напевами, которые сформировались и звучат с давних пор. Вместе с тем ее ритмико-интонационная структура отличается веселым танцевальным характером. А вот интонация сексты близка к стилю лирической русской песни в творческой обработке певца-композитора.

One of the most popular songs in the work of Akhan Sere. Not distinguished by a wide sound range, the song nevertheless amazes the listener with its melody. In Soviet times, there were many «legends» and speculation about the history of the song. However, the reality is as follows. Once, wandering on the eve of his 60th birthday, Akhan stopped in an aul, the inhabitants of which belonged to the Zhaulybai branch of the Karauyl clan, where a festive ceremony was held in connection with the fortieth day of baby's birthday. Having heard about the arrival of

sere, the hosts invite Akhan. According to custom, at such events, the girl should sit next to a famous guest, and she should pay attention and take care of him.

However, this time the girls began to avoid the elderly singer. This moment was widely spread among the people, like the case with Akhan sere - «alip-kashpa» (meaning «keep away from me»). Young girls were frightened by the assumption that sere is connected with evil spirits, genies and demons. The akyn and the girls felt embarrassed, and festive atmosphere was at risk. Then Ybyray, a resident of the aul, called his 16-17-year-old daughter, and instructed her: «Daughter, show respect to the guest, sit next to him. Akhan will be grateful for this». The girl listened to the wise instructions of her father, and tried to support the poet and show people the absurdity of their judgments, to render all the honors that such person as the sere was worthy.

At the end of the celebration, Akhan, satisfied with the attention and courage of the girl, not forgetting the incident at the beginning of the toy, excitedly picks up the dombra and begins to sing. He was so amazed by the wisdom and decency of the young beauty, that the excited singer immediately devoted her the words that reflect-ed all dignities of the girl. The song turned out to be so soulful and melodious that it deeply touched the heart of every listener and instantly spread across the steppe. This work is not about the inflamed love. All statements characterizing the song in Soviet times is a fantasy, text editing and making changes. The main character of the song Khadisha married Suleiman, the son of Masabay. Together they raised 5 children - 2 sons and 3 daughters. She died in 1953.

The melody of this song is similar to the lyric-daily life tunes that have been formed and sound for a long time. At the same time, its rhythmic-intonation structure is distinguished by its cheerful dance character. However, the intonation of the sixth is close to the style of the lyrical Russian song in the creative transcription of the singer-composer.

80. Балқадиша

Ақан сері Қорамсаұлы
Орындаған Әміре Қашаубаев

Жылдам, біркелкі ырғақпен ♩ = 148

Қы - з(ы)е - дің Ы - бы - рай - дың,

Бал - қа - ди - ша, Бұ - рал - ған бе - лің нә - зік,

шір-кін - ай, тал Қа - ди - ш(а)оу - ай.

Сек - сен қыз се - ру - ен - ге

Қызы едің Ыбырайдың Балқадидиша,
 Бұралған белің нәзік тал, Қадидиша.
 Сексен қыз серуенге шықса-дағы,
 Ішінде қара басың хан, Қадидиша.

Дегенде Балқадидиша, Балқадидиша,
 Өзенді өрлей біткен тал, Қадидиша.
 Бір түгіл екі жеңген келіп отыр,
 Рұқсат бізден сізге бар, Қадидиша!

Құлагер / Кулагер / Kulager

Бұл ән – Ақан сері шығармашылығының шыңы. Поэтикалық мазмұны жағынан арнау өлеңге жатады. Ақан есімімен қашанда қосарлана айтылатын әйгілі Құлагерді Ахмет Жұбановтың жазуында Шөкетай деген кісіден бір ат, бір сиыр және жиырма бес сом ақшаға сатып алады.

Ақмола мен Көкшетаудың арасын қалың керей мекендейді. Сол керейде паң Нұрмағамбеттің әкесі Сағынайдың асы болады. Бір жағы Торғай, Ырғыз, бір шеті Аягөз, Қарқаралыға дейін, одан Кереку, Баянға дейін, бір шеті Көкшетау, Қызылжарға дейін сауын айтылып, сол асқа шақырылады. Бәйгеге Ақан Құлагерін қосады. Аста қашықтыққа қатысты ерегіс шығып, ақыры аттарды елу шақырым қашықтыққа айдайды. Асқа Сармантай, Мұрат жақтан Батыраш, Қотыраш деген ағайынды екі кісінің бәйге бермей жүрген қос бозы да келіп қосылады. Олар сыншыларын жіберіп, Құлагерді сынатады. Қанатты құс болмаса, төрт аяқты айуанды оздырмайтындығын естіген соң, ағайындылар ақылдасып, бәйгеге ат қоспай қалуды намыс көріп, Құлагерді өлтіруге бекінеді.

Бәйгенің алдын бермей оза шапқан Құлагерді Батыраш пен Қотыраштың аңдуға қойған адамдары күтіп тұрып, өкпе тұстан қосыла кетіп, ұрып жығып, белін үзіп өлтіреді. Аста екі ағайынды теңдік бермей кетеді. Ақан сері Құлагерінен айырылып, өз жөніне кете барады. Намысқа булыққан Алтай-Қарпық, Атығай, Қарауыл елдері жиналып тарақты Борамбай биге келеді. Би оларға жауласуға асықпай, Батыраш, Қотыраштың алдынан тағы бір өтуді ұсынады. Барғандарды екі ағайынды аяғына да отырғызбай шығарып салады. Ашулы қайтқан топ елге келген соң, Алтай-Қарпықтың елінен 1500 адам жинап барып, Батыраш пен Қотыраштың елін шауып, Құлагерді өлтірген елдің екі адамын өлтіреді. Сонымен, Батыраш, Қотыраш Ақмола мен Көкшетаудың арасындағы қалың керейге ат шаптырып көмек сұрайды. Бұған Сағынайдың Нұрмағамбеті: «Біз бармаймыз. Менің әкемнің асында бүлік шығарып, жазықсыз жануардың қанын төкті. Тілімді алса, Ақсары, Құрсары, Матақай, Самай елдері Батыраш, Қотыраштың бұл бәлесіне қосылмайды» – депті. Керейден көмек болмаған соң, Батыраш, Қотыраш Борамбай биге хабар салып, осы мәселені шешіп беруін өтінеді. Борамбай келіседі. Көктемде мамыр айында Көкшетаудың күнге бетіне екі ақбоз үй тігіліп, алты арыс Орта Жүздің әр руының билері бас қосады. Сонда Борамбай мынадай билік айтады:

«Тұлпар мен сұңқарға баға жоқ. Тұлпардың құны – тұлыбы толған алтын тіллә болады. Сондай тұлпарды өлтірген екі адамға құн жоқ. Батыраш, Қотыраштың қос бозы екеуі екі жылқының орнына Құлагердің құнына төленеді» - дейді. Осы билікті алты арыстың билері: «Қос бозды Құлагердің құнына берілсін дегені әділ билік болды» - деп тарқасыпты.

Құлагердің қазасы жалғыз Ақанның ғана трагедиясы емес, ел трагедиясына айналады. «Құлагер» әні тыңдаушысына драмалық монолог ретінде әсер етеді. Автор өзінің күйінішті сәтін терең психологиялық сезіммен жеткізе білген. Жоқтау стилімен айтылатын бұл ән композитордың табиғи талантының арқасында халықтық түпнұсқадан едәуір жоғары дәрежеге көтеріліп, көркемдік деңгейі биік шығармаға айналған.

«Кулагер» является вершиной творчества Ахана серэ. По поэтическому со- держанию это – посвящение. По записям Ахмета Жубанова, легендарного скакуна, имя которого неразрывно связано с именем Ахана, серэ покупает жеребенком (у человека по имени Шокетай) за двадцать пять рублей, отдав в придачу лошадь и корову.

...Между Акмолой и Кокшетау обитали керей. Как-то бай Нурмагамбет (из рода керей) устраивал тризну по отцу Сагынаю, на которую были приглашены знатные люди – от Торгая, Ыргыза, Аягоза до Каркаралы, от Кереку до Баяна, от Кокшетау до Кызылжара. Для участия в байге Ахан выставил Кулагера. Из-за большого скопления народа на поминках коней отогнали на расстояние пятидесяти километров. Братья Батыраш и Котыраш также за- явили на скачки своего скакуна, не знающего поражений. А чтобы оценить возможности Кулагера, они посылают понаблюдать за ним знатоков коней. Скакуна, обгоняющего ветер и ставшего предметом зависти, братья реши- ли погубить.

Люди Батыраша и Котыраша поджидали Кулагера, далеко опередивше- го своих соперников, нанеся удар в зону легких, повалили, а затем, «пере- ломив хребет», убили. Во время поминок братья не признали своей вины. Чтобы отстоять честь и достоинство Ахана, представители родов Алтай- Карпык, Атыгай, Карауыл за справедливостью обращаются к бию Борамбаю из рода таракты. Бий, поняв, что вражда никуда не денется, предложил еще раз обратиться к братьям Батырашу и Котырашу. Те же – отправили визите- ров восвояси. Возвратившись домой, разгневанные посланцы, собрав 1500 человек, устроили налет на стан обидчиков, в ходе которого оказались уби- тыми два человека. В свою очередь, Батыраш и Котыраш посылают гонцов с просьбой о помощи к керейам, проживающим между Акмолой и Кокшетау. На это Нурмагамбет, сын Сагыная, заявил: «Мы не пойдем. На поминках моего отца они посеяли раздор, пролив кровь безвинного животного. Если услы- шат меня роды Аксары, Курсары, Матакай, Самай, то не поддержат эту гнус- ную затею Батыраша и Котыраша». Не дождавшись помощи от кереев, бра- тья сами обращаются к бию Борамбаю с просьбой разрешить эту проблему. Борамбай соглашается. Весной, в мае месяце, у предгорий Кокшетау на сол- нечной стороне были установлены две белокрылые юрты, где собрались бии из всех родов Среднего Жуза. И тогда Борамбай высказал свое решение: «У тулпара и сокола нет цены. Стоимость скакуна – тулып (букв.: «кожаный мешок без швов из звериной шкуры»), набитый золотыми монетами. Нет про- щения тем двоим, кто убил такого крылатого коня. Оба, Батыраш и Котыраш, за Кулагера должны отдать по две кобылы».

Гибель Кулагера – это трагедия не только Ахана, она обернулась трагедией народа. Песня «Кулагер» воздействует как драматический монолог, в котором чувства автора переданы с глубокой психологической силой. Эта песня, звучащая в стиле жоктау, в значительной степени благодаря природному таланту композитора и, вместе с тем, народным истокам, предстает произведением высокого уровня художественного мастерства.

This song is the pinnacle of Akhan Sere. By poetic content it is a dedication poem. According to the records of Akhmet Zhubanov, the sere bought the famous horse Kulager, whose name is inextricably linked with the name of Akhan, from Shoketay for twenty-five rubles, and gave a horse and a cow in addition.

Between Akmola and Kokshetau lived people from Kerei clan. Once, bay Nurmagambet from Kerey clan arranged a remembrance of his father Sagynay, to which noble people were invited – from Torgai, Yrgyz, Ayagoz to Karkaraly, from Kereku to Bayan, from Kokshetau to Kyzylzhar. Akhan announced Kulager to participate in the baiga. As there were many people invited to the remembrance, the horses were driven to a distance of fifty kilometers. Brothers Batyrash and Kotyrash also announced their horse, which does not know defeat, for the races. In order to evaluate the capabilities of Kulager, they send horse experts to observe it. The brothers decided to destroy that horse, that was faster than wind, and has become the subject of envy.

The people of Batyrash and Kotyrash were waiting for Kulager, who was far ahead of their rivals, stroke him in the lung zone, tumbled down and killed, breaking the spine. During the commemoration, the brothers did not plead guilty. Having lost his faithful steed, Akhan sere leaves with nothing. In order to defend the honor and dignity of the poet, representatives of the Altai-Karpyk, Atygay, and Karauyl clans appealed for justice to the biy Borambai from the Tarakty clan. Biy, noting that the enmity would not stop, suggested to talk once again to the brothers Batyrash and Kotyrash.

However, the brothers have not even offer them to have a sit, and sent the visitors back. Upon returning home, the angry messengers, gathered 1500 people, raided the camp of the offenders, killing two people. In turn, Batyrash and Kotyrash send messengers to the Kerei clan, living between Akmola and Kokshetau, asking for help. Nurmagambet, Sagynay's son, said: «We will not go. At my father's remembrance, they sowed discord by spilling the blood of an innocent animal. If the clans Aksara, Kursary, Matakai, Samai will hear me, they also will not support this vile act of Batyrash and Kotyrash». Without waiting for help from Kerey, the brothers turned to the biy Borambai with a request to resolve this problem. Borambai agreed. In the spring, in May, near the foothills of Kokshetau, on the sunny side, two white-winged yurts were installed, where biys from all clans of Middle Zhuz gathered. There Borambai made his decision: «There is no price for the tulpar and falcon. The cost of a racehorse is tulyb (a calf's skin, or a bag of two-month-old lamb leather) stuffed with gold coins. There is no forgiveness for those two, who killed such a winged horse. Both of them, Batyrash and Kotyrash, should give two mares each for Kulager».

The death of Kulager is not only the tragedy of Ahan, it turned into a tragedy of all the people. The song «Kulager» acts as a dramatic monologue. The author managed to transmit his feelings in a deep psychological manner. This song, sounding in the joktau style, based on folk sources, has become the high level artistic work, to a large extent, thanks to the composer's natural talent.

81. Құлагер

Ақан сері Қорамсаұлы
Орындаған Мейірхан Адамбеков

Жүрдек, шырката ♩ = 90

Жел соқ - са, қа-мыс ба-сы-ау май - да дей - мін,
Ат қос - тым, ат ай - дау - шым, ай - да дей - мін - ау.
Ал - дың - ғы)ат ба - ран бол-май, оу, қы-лаң бол - ды)ау,
Жы-ғыл-ма - са Құ - ла - гер қай - да дей-мін - ай.
Бө-рі-бай, ай-дай, Бө-рі-бай, ай-дай, дай, беу, Ке-рім, ай - дай, ау.

Жел соқса, қамыс басы майда деймін,
Ат қостым, ат айдаушым, айда деймін.
Алдыңғы ат баран болмай, қылаң болды,
Жығылмаса Құлагер қайда деймін.

Ор болып қалушы еді шапқан жерің,
Шаттанып тұрушы еді қосқан елің.

Атығай-Қарауылға олжа салған,
Бота тірсек, қыз сағақ, сандал керім.

Шынымен өлгенің бе, Құлагерім?
Салбырар сапты аяқтай төменгі ернің.
Баспа-бас, қызға бермес жануарым,
Мың зарламай басылмас менің шерім.

Майда қоңыр / Майда коныр / Maida konyr

Ақанның шығармашылығындағы әйел образына арналған лирикалық жанрға жататын ән. Бұл әннің бізге жеткен, әншілер жиі айтып жүрген мәтіні бойынша қарастырсақ, мұндағы Ақан сері өзінің «Майда қоңыр» әнін «Азияның Барысы қаһарлы билеуші Әмір-Темірге арнады» деген пікір шындыққа жанаспайды. Белгілі жазушы, зерттеуші Медеу Сәрсекенің ел арасынан көнекөз қарттардан жинаған дерегі бойынша әннің нақты тарихы былайша өрбиді.

Ақан дүлдүл, бұл әнді XIX ғасырдың аяғында 27 елді жаулаған билеушіге емес, өзінің замандасы Әмір Темірге арнаған. Ол – атақты шонжар Шорман бидің немересі; Баянауланың Ақкелін болысындағы ауылында мұсылманша сауат ашып, Омбы қаласында бірнеше жыл орыс мектебінде білімін көтерген, яки, өз заманының алдыңғы легіне шыққан білімпаз азамат. Оның некелі қосағы – Шоқан Уәлихановтың туған інісі Сақыпкерейдің қызы, есімі – Бәдиғұлжамал, ерекше сұлу жан. Ақан сері Қорамсаұлы осы бойжеткенге

ерекше ғашық болған. Қыз да Ақандай өнерлі жігітке «кет әрі» болмаған сынды. Ақан сол сұлуға арнап қазір де дүйім жұртқа мәлім «Ақтоты» әнін шығарады. Алайда, қазақшылық жол-жоба жеңіп, Бәдиғұл сұлу Шорманның кенжесі Әужанның ауылына ұзатылады. Сірә, сұлу қалыңдығын қимаған тәрізді, Ақан сері сол жазда Баянаулаға іздеп келіп, жас отаудың тура өзіне тоқтайды. Әмір-Темір сері қонағын бір ай құрметтеп, ерекше күтеді, екеуі бірін-бірі түсініп, ақырында құшақ айқастырып, өмірлік дос болып айырылысқан-мыс. Сол ауылдан аттанарда сері «Майда қоңыр» әнін шырқап, осы әнімді ерлі-зайыпты екеуіңе байладым, бақытты болыңдар!» деген-міс. Шынында да осы тартудың бастапқы жолы «Жігіттің падишасы Әмір Темір» деп басталуынан-ақ, оның жер-жаһанды қан қақсатқан әскери қолбасшыға емес, өнер-білімімен өз қатарынан озған азаматқа арналғанын аңдау қиын емес. Бұл оқиғаны жазушы өзі жинаған деректермен бекітеді.

Жоғарыда айтқан жайт 2008 және 2010 жылдары жарық көрген Серік Жақсыбаевтың «Қаржас ұрпақтары» және ағайынды Д.Біләлов пен Б.Біләловтың (екеуі де Шорман бидің бертінгі перзенттері) «Қаржас шежіресі» кітаптарында нақты жазылған. Сол кітаптарда Әмір Темір Шормановтың оқыс ауырып, жігіт шағында кенеттен опат болғаны жазылған. Оның артында екі перзент – Нариман, Аспандияр (осы жігіт Кеңес заманында ауыл шаруашылығының аса ірі ғалымы атанған, фамилиясы Шорманов) есімді екі бала және бір қызы қалыпты. Олардың да ұрпақтары өсіп-өнген.

М.Сәрсекке осы деректерге академик Қ.И.Сәтбаев туралы Баянаулаға жиі барып, сол елдің тарихын қазып жүргенінде кезіккен. Ол Сейітовтер мен Шормановтар әулетінің бертіндегі шерлі тарихын арқау етіп, (2014 жылы жарық көрген 8 томдық «Шығармалар жинағының» 2-томы) деректі хикаят жариялаған.

Ақан сері Қорамсаұлын соншама қызықтырған Бәдиғұлжамал сұлудың бергі, Кеңес заманындағы тағдыры мүлдем аянышты. 1928 жылғы қазақ байларын кәмпескелеу кезінде баянауылдық белсенділер оны түрмеге қамап, «Шорман бидің әулеті тыққан қымбат қазынаны сен білесің, соны көрсетесің...» деп, күні-түні дүрелеп, қайран сұлу ақырында түрмеде мерт болған.

Бәдиғұлжамалдың әмеңгерлік дәстүрі бойынша қосылған ері – Шорман бидің немересі Сәдуақас мырза Мұсаұлы. Сол ерінен ол 1901 жылы қыз бала көріп, есімін Нафиға атайды. Ол да шешесіндей сұлу, ерке қыз атанып ержетіп, Омбы шәрінде орысша оқыған. Осы сұлудың сүйіп қосылған ері – ескі зиялы, Том университетін 1916 жылы тәмамдап, адам дәрігері мамандығын игерген, Алаш партиясының белсенді мүшесі Асылбек Сейітов. Ол Баянаулада, Қарқаралыда дәрігер болып еңбек еткен соң, 1923-1937 жылдарда Шығыс Қазақстан облысының денсаулық сақтау бөлімін басқарған. Амал не, ол да сол кездегі «Халық жауларын іздеу» науқанында екі інісімен бірге атылған. Нафиға сұлу сол қазаны көтере алмай, жүрек талмасынан мерт болған. Тәубе дерлік гәп: оның Роза және Клара есімді екі қызы аман қалып, Шормановтардың тәрбиесінде өсіп, бертінде отбасын құрған.

Эта песня Ахана серэ относится к лирическому жанру. Исходя из варианта, часто исполняемого певцами, мнение, будто поэт посвятил «Майда коныр» грозному правителю Амир-Темиру, предстает не состоятельным. Фактическая история, основанная на информации старожилов из народа и подтверждаемая собранными Медеу Сарсеке фактами, выглядит так.

Автор сочинил песню в конце XIX века, посвятив ее не правителю, завоевавшему 27 стран, а своему современнику, внуку широко известного бия Шормана

Амиру-Темиру, который был одним из образованных людей своего времени. Его красавица-жена Бадигульжамал – племянница Чокана Валиханова. Еще до ее замужества Ахан серэ испытывал к ней особые чувства. Ей посвящена песня «Актоты», популярная и в настоящее время. По народным обычаям, красавица Бадигуль все-таки отправляется в аул Шормановых. Ахан тем же летом едет в Баянаул и останавливается прямо в доме молодоженов. Амир-Темир с почтением встречает серэ и с особым уважением принимает своего гостя в течение месяца. Между ними крепнет взаимопонимание, в конце концов переросшее в крепкую дружбу. Собираясь покинуть гостеприимный аул, певец посвящает молодым супругам песню «Майда Коныр» с пожеланиями счастья. Ее начальные слова («Амир-Темир – падишах среди жигитов») посвящены не грозному правителю, окропившему кровью множество земель, а человеку, ставшему лучшим, благодаря своим знаниям и высокой культуре.

Данные обстоятельства четко прописаны в нескольких изданиях. Добавим, что Амир-Темир Шорманов, внезапно заболев, скончался в молодом возрасте. Согласно традиций (родственник умершего берет в жены вдову покойного) Бадигульжамал вышла замуж за Садуакаса Мусаулы, другого внука Шорман бия. Дальнейшая судьба красавицы, так запавшей в душу Ахана серэ, вызывает искреннее сочувствие. В 1928 г. в ходе конфискации байских хозяйств баянаульские активисты водворили ее в тюрьму и, пытая, требовали указать, где находятся спрятанные богатства династии бия Шормана. Бедная женщина, не выдержав страданий, там же скончалась.

This Akhan sere's song refers to the lyrical genre. Based on the version which is often performed by singers, the opinion that the poet dedicated the «Maida Konyr» to the formidable ruler Amir-Timur is groundless. The actual story, based on information from the old-timers from the people and confirmed by the facts collected by Medeu Sarseke, is as follows.

The author composed the song at the end of the XIX century, devoting it not to the ruler who conquered 27 countries, but to his contemporary, Amir-Temir -the grandson of the well-known Shorman bi, who was one of the educated persons of his time. His beautiful wife Badiguljamal is the niece of Chokan Valikhanov. Even before her marriage, Akhan sere had special feelings for her. The song «Aktoty», which is popular at the present time, is dedicated to her. According to folk customs, the beautiful Badigul still goes to the Shormanovs' village. That summer Akhan leaves to Bayanaul and stops right in the house of the just married. Amir-Temir reverently accepts the sere and receives the guest with special respect for a month. Mutual understanding is growing between them, which eventually turned into a strong friendship. When the singer is about to leave the hospitable village, he devotes the song «Maida Konyr» to the young spouses with wishes for happiness. Her initial words («Amir-Temir - the padishah among jigits») are not dedicated to the formidable ruler, who sprinkled blood on many lands, but to the man who became the best thanks to his knowledge and high culture.

These circumstances are clearly indicated in several publications. We add that Amir-Temir Shormanov, suddenly got ill, and died at a young age. According to the traditions (a relative of the deceased marries the widow of the deceased) Badiguljamal married Saduakas Mussauily, another grandson of Shorman bi. The further fate of the beauty, whom Akhan Sere liked, causes sincere sympathy. In 1928, during the confiscation of the bays' farms, Bayanaul activists put her in prison, they tortured her and claimed to show where the wealth of the bi Shorman dynasty is hidden. The poor woman, was unable to bear the suffering, and died there.

82. Майда қоңыр

Ақан сері Қорамсаұлы
Орындаған Еркін Шүкіманов

Асықпай, сазды ♩ = 92

Жі - гіт - тің па - ди - ша - с(ы)ау

Ә - мір - Те - мір, Боз ба - л(а)у -

ай, ән - ге сал - сан, әй - әй,

сәу - лем, шір - кін - ай,

қай - ғың ке - мір ау.

Ке - ше - г(і)ей бес бо - лыс - тың

сье - зін - д(е)ау, Ән - е - кен -

ау А - қан сал - ған, әй - әй,

сәу - лем, шір - кін - ай

"Май - да - қо - ңыр ау."

А - хоу, ха - ла - ла, ку - би - б(а)ой,

ли - лә - лә, ку - би - б(а)ай, Шір - кін - ай, Май - да - қо - ңыр ау.

Жігіттің падишасы - Әмір-Темір,
Бозбала, әнге салсаң, қайғың кемір.
Кешегі бес болыстың съезінде
Ән екен Ақан салған «Майдақоңыр».

Жүйрік ат, жақсы әйел - ер қайрағы,
Жігіттің болып өстім боз тайлағы.
Қағаз шай, ащы насыбай - ер арқасы,
Күйіңе түсіреді қай-қайдағы.

Мақпал / Макпал / Макрал

Қыз есімімен аталған бұл «Мақпал» әнінде бірін-бірі жақсы көрген қыз бен жігіттің, ата-дәстүр салтының әсерінен (алдын-ала құда түсіп қою) қосыла алмаған жағдайы бейнеленеді. Бұл әннің тарихына қатысты белгілі музыка зерттеушісі Ахмет Жұбановтың дерегіне сүйенетін болсақ, «Мақпал» әнін «Балқадиша» әнінің туған шағымен байланыстырады. Бұл әнді Ақан ғашықтық сезімінен шығарған десек, қателесеміз.

Себебі, «Балқадиша» Ақан серінің алпыс жас шамасындағы шығарған әні екендігін, әрі ол кездерде басында қайғы орнаған серінің өмірі қиындаған уақыты екендігін ескерсек, бұл пікір орынсыздау. Себебі, бұл кезеңдерде серінің атқа мініп алып, елді аралауы сирек болған. Бір жағы ел арасынан бөлініп, жырақта, қамыс арасында мылқау ұлымен оңаша бір күрке тігіп алып сонда тұрып жатқан кезі. Ол уақытта ел арасында Ақанды «жын-перінің қызымен құшақтасады екен» деген алып-қашпа әңгіме тараған кезі. Сондай жағдайдағы серінің ел арасына еркін араласып, бұрынғыдай домбырасын қолына алып, қызды ауылды аралап жүруі қисынға келмейді. Бірақ, академик айтқан түсінікте мынадай бір тағы болжам бар. Ол – «Мұның бәрі де Ақанның өз басынан өтті деуге тағы болмайды» - деген сөзі. Бұл әнді шындыққа бір табан жақын. Өйткені, әннің шығуына байланысты академик айтқан уақыт дәл келген күннің өзінде Ақан серінің бұл әнді басқа жанның тағдырына қаратып айтуы әбден қисынды. Әрі мұндай жағдай халық композиторларында көптеп кездеседі. Яғни, көңіл қимас адамдарының, сүйгеніне жете алмай жүрген жандардың атынан да кей кездері өнерпаздар ән шығарып берген.

Шығарманың мінездемесіне келсек, академик мұны былай деп суреттейді: «Мақпал» терең сырлы, ішінде мұң да, үрей де, арман да, өкініш те бар ән. Бірақ, бұл айтқандарға қарап, әнді зарлы деп түсінбеу керек. Мұң мен зардың, қайғы мен үрейдің шығармашылығында үлкен айырмалары бар. «Мақпал» – мелодиялық дамуы аса заңды, тыңдаған адамға әсері күшті, лирикамен қатар, драмалық элементтері де бар ән. Әсіресе дарынды халық композиторларында кездесетін кейбір музыка дыбысын көтеретін тұстар «Мақпалды» көркемдеп тұр. Ақанда ол жиі кездеспейді. Бірақ, керек жерінде таңғаларлықтай тауып қолданады. Біреулер «Мақпалды» Ыбырайдікі (Сандыбайұлы) дейді. Бірақ, музыкалық кейпіне қарағанда, Ақанның шығармасы екендігі сезіледі». Осы жерде қоса кететін тағы бір дүние, ол – басында қайғысы бар адамның қандай көңілді ән айтса да оның бояуы өзгеріп, мұңмен өріліп шығатындығында (Бұған мысал ретінде Тоқбай әншінің өмірі мен ән айту мәнері туралы естеліктерді келтіре кетуге болады). Осындай бір көңілсіздік пен мұң Ақанның осы әнінен айқын білінеді.

В песне, названной именем девушки, любящие друг друга молодые люди, по законам той эпохи не могут быть вместе. По сведениям академика Ахмета Жубанова, песни «Макпал» и «Балхадиша» рождены примерно в один период. Но, если утверждать, что Ахан сочинил песню, будучи влюбленным, это будет ошибкой.

Это мнение неуместно еще и потому, что «Балхадиша» была создана поэтом примерно в 60-летнем возрасте, и следует учесть, что в тот период жизнь серэ была полна горестей и невзгод. Кроме того, это было время, когда певец проживал вдали от людей со своим немым сыном, среди камышей в шалаше. В народе тогда ходила молва, что Ахан связан с «нечистой» силой. Трудно

представить, что при таких обстоятельствах серэ вдруг появляется среди людского скопления, как ни в чем не бывало, берет в руки домбру, объезжает аулы, где любит красивые девушки. В комментарии, высказанном академиком А. Жубановым, есть и такое предположение: нельзя с точностью утверждать, что все это пережил один человек – Ахан. И это очень близко к истине. Ведь когда ученый-музыковед говорит о происхождении песни, даже если время рождения ее точно совпадает с тем периодом, о котором идет речь, вполне логично, что здесь, возможно, поется о судьбе другого человека. Тем более, что подобная ситуация встречалась в среде народных композиторов довольно часто. Другими словами, творцы иногда сочиняли песни от имени людей, не сумевших достичь своей любви и вызывающих сочувствие. По его словам, «В «Макпал» слышатся и печаль, и отчаяние, и надежда, и разочарование. Но это не плач, не вопль, не жалоба, как утверждают некоторые. В песне есть как лирические, так и драматические интонации. Существует мнение, что «Макпал» принадлежит Ыбраю Сандыбаеву. Однако по музыке, по духу, кажется нам, она более характерна для творчества Ахана серэ».

К этим словам стоит еще добавить, что, какую бы веселую песню не пел человек, которого гложет горе и душевная боль, она будет звучать иначе, переплетаясь с печалью. (Ярким примером могут служить и данные о жизни и стиле пения певца Токбая). В этой песне Ахана серэ явно проявляются скорбь и грусть.

In the song named by the girl's name, according to the laws of that era, young people who love each other, cannot be together. According to academician Akhmet Zhubanov, the songs «Макпал» and «Balkadisha» were composed approximately in the same period. But, if we say that Ahan composed a song when he was in love, it would be a mistake.

This opinion is also inappropriate because the «Balkadisha» was created by the poet when he was about 60 years old, and it should be noted that at that time the life of the sere was full of sorrows and misfortunes. In addition, it was a time when the singer lived away from people with his dumb son, in a hut among the reeds. There was a rumor among the people that Akhan was connected with «evil» spirits. It is hard to imagine that in such circumstances the sere suddenly appears among a crowd of people, as if nothing happened, picks up a dombra, goes around villages where he admires beautiful girls. In the comment made by academician A. Zhubanov, there is also such an assumption: it is impossible to say exactly that one person could face all this - Akhan. This is very close to the truth. After all, when a musicologist talks about the origin of the song, even if it emerged during the considered period, it is quite logical that here, perhaps, the song is about the fate of another person. Moreover, a similar situation quite often existed among folk composers. In other words, the creators sometimes composed songs on behalf of the people who couldn't achieve their love and caused sympathy. According to him, «In «Макпал», one can hear sadness, despair, hope, and disappointment. But this is not a cry, not a wail, not a complaint, as some people affirm. The song has both lyrical and dramatic intonations. It is believed that Макпал belongs to Ybray Sandybayev. However, in music, in spirit, it seems to us, it is more typical for the creativity of Akhan Sere».

It should be added to these words that, no matter what a joy song a person sings when he is in grief and feels heartache, it will sound differently, interwoven with sadness. (The data on the life and singing style of the singer Tokbay is a vivid example). In this song of Akhan Sere, grief and sadness are clearly manifested.

83. Мақпал

Ақан сері Қорамсаұлы
Орындаған Жүсіпбек Елебеков

Байсалды, нәзік $\text{♩} = 56$

Ү - йі - рі қы - сы - рақ - тың мақ - пал қа - ра,
Ша - шың - ды күн - діз жу - ып, түн - де та - ра.
А - лыс - тан ат - тер - ле - тіп кел - ге - нім - де, Ей, Мақ - пал
қы - рын - да - май бер - мен қа - ра ай - лай - лім,
Ха - ла - ла - ку, ләй - лім, Ха - ла - ла - ла - ли - ла - ла - ау,
Ли - ла - ла - ла - ли - ла - ла - лай ау.

Үйірі қысырақтың мақпал қара,
Шашыңды күндіз жуып, түнде тара.
Алыстан ат терлетіп келгенімде,
Ей, Мақпал, қырындамай бермен қара.

Ей, қалқа, ризамын сертке жетсең,
Жерлермен қиын-қыстау аман өтсең.
Жанымды бір шыбындай көрмеуші едім,
Қайтейін, ғашығыңды зар еңіретсең.

Шәмшіқамар / Шамшикамар / Shamshikamar

Шәмшіқамар – ғашықтық әні. Қыздың есімімен аталатын бұл шығармада Ақан сері ғашықтардың басынан өтетін күйдің ең бір нәзік тұстарын, жай адамның қанша толғанса да тілі жетпейтін жүрек түкпіріндегі жан сырын шебер суреттейді. Барлық сал-серілерде ғашықтық әні бар. Бірақ, Ақанның «Шәмшіқамары» сол ғашықтық әндерімен салыстырмалы түрде нәзіктігі жағынан ерекше көркем шығарма екендігін көреміз.

Әнде «лирик ақын көптеген метафораларды, эпитет пен теңеулерді, параллелизм және басқа да баламаларды шебер пайдалана білген. Мұнда ақын поэтикалық тіл көркемдігіне музыкалық-интонациялық әр беріп, хас шеберліктің үлгісін танытады».

Шамшикамар – любовная песня. В сочинении, названном именем девушки, Ахан серэ мастерски передает самые нежные моменты тех чувств, что испытывают влюбленные, те душевные тайны в глубине сердца, которые простой человек, как бы ни старался, передать в словах не сможет. Все салы и серэ создавали любовно-лирические песни. Однако «Шамшикамар» – это своеобразное художественное творение, выделяющееся среди других своей необычайной нежностью.

В песне умело использовано множество метафор, эпитетов, параллелизмов и др. Это – высокий пример мастерства, в котором художественность поэтического языка приобретает достойный музыкально-интонационный облик.

Shamshikamar is a love song. In the composition which was named by the girl's name, Akhan sere skillfully transmits the tenderest moments of the lovers' feelings, those spiritual secrets which are deep in the heart, that a simple person, no matter how hard he tries, can't express by words. All sal and sere created love-lyric songs. However, «Shamshikamar» is a kind of artistic composition that is distinguishing among others in its extraordinary tenderness.

Many metaphors, epithets, parallelisms, etc. are skillfully used in the song. This is a high example of excellence, in which the artistic poetic language acquires a worthy musical-intonation appearance.

84. Шәмшіқамар

Ақан сері Қорамсаұлы
Орындаған Диас Мұратхан

Еркін, құлпырта ♩ = 80

Оу! Пор(ы)-м(ы)ей ән-нің кел - мей - д(і)ай

қал - шыл - да - май, Жі-гіт сұ-лу кө - рін - бес

қар - шы - ғ(а)л - май, уа - а - су, уай.

Шір-кін кө-ңіл ба - сыл - мас жан - ған өрт - тей,

Құр - бың кет-с(е)у қа - сын - нан ті - лің - д(і)ал - май.

mf

Сай - ра - ған сан - ду - ғаш пен Бұл - бұл құс - тай.

Ей, жі - гіт а - ты шық - пас, уәй,

Ба - ғың құшпай, ә - ри - та - ри - тай, ә - ри - тай.

Ай - хой, ә - ри - та - тай.

Порымы әннің келмейді қалшылдамай,
Жігіт сұлу көрінбес қаршыға алмай.
Шіркін көңіл, басылмас жанған өрттей,
Құрбың кетсе қасыңнан тілінді алмай.

Қайырмасы:
Сайраған сандуғаш пен
Бұлбұл құстай.
Ер жігіт аты шықпас,
Бағын құшпай.

Шәмшіқамар секілді дәт дер Бану.
Кісі қайда зарлықты сіздей тану.
Ғашықтықтың бұ-дағы нышанасы,
Айтқан сөзің құрбыға жетпей қалу.

Қайырмасы:
Сен дағы Бағдатта
Шәмсияда-ай,
Бақида, шіркін көңіл
Таусыла ма-ай?!

Байғабыл Жылқыбайұлы Байгабыл Жылқыбайұлы Baigabyly Zhylykbauly

Байғабыл Жылқыбайұлы (1896–1977) Павлодар облысы, Ақсу ауданы, Құркөл ауылында дүниеге келген. Әнші, домбырашы, актер. Халыққа Баянауыл жәрмеңкесінде ән айтып танылған. Ең алғашқы айтқан әні – Майраның «Толқымасы». Байғабыл бала кезінен сырнай мен домбырада қатар ойнаған. 1940 жылы Павлодар облысы, Бес қарағай колхоз-совхоз театрында режиссер ретінде қызмет еткен. Актер болып та өнер көрсеткен. Оның сомдаған Шеге, Қарабай (Ғ.Мүсіреповтың «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу»), Еспембет, Көтібар (М.Әуезовтің «Еңлік-Кебек», «Айман-Шолпан»), т.б. рольдері көрермен алғысына бөленіп, өнерпаздың абыройын асқақтата түсті. Репертуарында қазақтың сал-серілері – Біржан сал, Ақан сері, Естай, Ғазиз, т.б. әндері бар. Орындауындағы әндердің барлығы қазақ радиосының алтын қорында сақтаулы.

Байгабыл Жылқыбаев (1896–1977) родился в бывшем поселке Тортинши волости Ақсу области Кереку. С ранних лет играл на сырнае и домбре, первой выученной песней была «Толкыма» Майры. В 1936 г. внес вклад в открытие Бескарагайского районного народного театра, играл в таких спектаклях, как «Еңлік-Кебек» М.Ауэзова, «Қыз Жібек» Г.Мусрепова, «Айман-Шолпан»

М.Ауэзова, исполняя песни, изображая значимые образы. Всю осознанную жизнь посвятил искусству и передаче песен Акан серэ, Биржан Сала, Естая, Шашубая, Газиза и Майры будущему поколению. Внес особый вклад в песенную историю, оставив замечательные песни в качестве наследия.

Baigabyl Zhylybayev (1896-1977) was born in the former village of Tortinshi, Aksu volost, Kereku region. From childhood, he played on syrnay and dombra, and the first learned song was Mayra's «Tolkyma». In 1936, he contributed to the opening of the Beskaragai District National Theater, played in such performances as «Enlik-Kebek» by M. Auezov, «Kyz Zhibek» by G. Musrepov, «Aiman-Sholpan» by M. Auezov, performing songs, acting the significant roles. He devoted his entire conscious life to the art and transfer of the songs by Aкан Sere, Birzhan sal, Yestay, Shashubay, Gaziz and Mayra to the future generation. He made a special contribution to the song history, leaving wonderful songs as a legacy.

Домбыра / Домбыра / Dombura

Байғабылдың «Домбыра» әнінде жастарға үлгі өнеге ретінде айтылған өз өмірінің жарқын белестері баяндалады. Әнші жүріп өткен арттағы жолға көз тастап, өзіне-өзі есеп беріп, баяғының сал-серілерінше өзінің саналы ғұмырын таразыға салады. Өткен өмірдегі өкінішін айтып, жастарды өнер мен білім үйренуге насихаттайды. «Өнер есіктегі басыңды төрге сүйрелейтінін» ескерте отырып, бұл шақтың қайтып келмейтінін толғана жырлайды. Бір жағынан, бұл ақынның өз-өзіне есеп беруіне көбірек ұқсайды. Мұндай өсиет мазмұнды әндер, қазақ өнерпаздарының барлығында дерлік кездеседі. Ән аяғы ақынның жан серігі домбырасымен қоштасып, жалғыз қызы «Шолпаныма» табыстаймын деуімен аяқталады. Кейінгі кезде осы сөзді әншілер «ұрпағыма» деген сөзбен алмастырып, жалпыға ортақ түрде айтып жүр.

В песне «Домбыра» Байгабыл повествует о своих достижениях в качестве примера и образца для молодого поколения. Певец, оглядываясь на прожитый им путь, дает себе отчет и взвешивает свою жизнь, как делали в старину сал-серэ. Рассказывая о своих сожалениях, призывает молодежь к искусству и учению. Предупреждая словами, что «искусство приведет к почетному месту», поет о безвозвратности этого времени. Данное произведение больше похоже на отчет акына самому себе. Такие песни-осиет встречаются в творчестве практически каждого артиста. Сочинение заканчивается прощанием с домброй и словами наставления дочери «Дариге», которое в последнее время было заменено на слова «урпағыма», то есть «моему потомству».

In the song «Dombura», Baigabyl tells about his achievements as an example and a model for the young generation. Looking back at the his life, he realizes himself and evaluates his life, as the sal-sere did in the old days. Telling about his regrets, he encourages young people to love art and learning. Warning by the words «art will lead to a place of honor» he sings about the irrevocability of this time. This work is more like the akyn's report to himself. Such songs-osiet are found in the creative works of almost every artist. The composition ends with a farewell to the dombra and the words of instruction to the daughter «Dariga», which has recently been replaced by the words «urpagyma», that is, «to my progeny».

85. Домбыра

Байғабыл Жылқыбаев
Орындаған Байғабыл Жылқыбаев

Жүрдек, төгілте ♩ = 80

Оу, Бай - ға - был дом - бы - ра - сын ко - лы - н(а)ал - сын,
А - зы - рақ қо - ңыр - ла - тып ән - ге сал - сын.
Та - лап - ты, оу, жас - тар бол - са ай - тып жү - рер.
Үл - гі боп ке - йін - гі - ге арт - та қал - сын.
Дом - бы - рам төл жол - да - сым жа - сым - да - ғы,
Мұ - най - сам көң(і) - лім - д(і)а - шар қа - сым - да - ғы.
Қа - дір - леп, оу, жет - піс үш жыл а - лып кел - дім,
А - ғар - тып ша - шым - ды да ба - сым - да - ғы - ау, ей.

Байғабыл домбырасын қолына алсын,
Азырақ қоңырлатып әнге салсын.
Талапты жастар болса айтып жүрер,
Үлгі боп кейінгіге артта қалсын.
Домбырам, төл жолдасым жасымдағы,
Мұңайсам көңлімді ашар қасымдағы.
Қадірлеп жетпіс үш жыл алып келдім,
Ағартып шашымды да басымдағы.

Әлсіреп, қуат кеміп кейбір дене,
Қарай ма көрілік, шіркін, ерлігіңе.
Жасымнан талаптанып білім таппай,
Өкіндім, өткізіп ап өміріме.
Домбыра, көңіл ашар ән менен күй,
Табылар өнерліге құрмет пен сый.
Әрқашан білімдіге орын дайын.,
Қиянат, бұзықтыққа болма үйір.

Домбырам, еріккенде қолға алатын,
Жұмсайтын керек етсем қолғанатым.
Бір күні мен кетермін, сен қаларсың,
Күн болар қош айтысып айырылатын.
Мінекей, жетпіс үште менің жасым,
Ағарды қызықпенен баста шашым.
Өткенге өкінгенмен, қолдан келмес,
Білемін өткен жастың қайрылмасын.

Дауа жоқ кәрілік пенен ақ өлімге,
Қарай ма кезі келсе кезегіңе.
Тірлікте көрген қызық бәрі орынды,
Қызықсыз жиған дүние керегі не?
Таусылмас айта берсем қызықтарым,
Қызықтап, жетпіс үш жыл сені ұстадым,
Тапсырам, домбырамды ұрпағыма,
Қадірлеп өзімдей қып сені ұстасын.

Балуан Шолақ (Нұрмағамбет Баймырзаұлы)
Балуан Шолак (Нурмагамбет Баймырзаулы)
Baluan Sholak (Nurmagambet Baimyrzauly)

Балуан Шолақ (шын аты Нұрмағамбет) Баймырзаұлы (1864-1919) – халық композиторы, әншілік дәстүрді жалғастырушы, жамбасы жерге тимеген палуан әрі ат үстіндегі өнердің шебері, сал-сері. Оның шығармалары «Балуан Шолақ» (Алматы, 1998) атты монографиялық кітапқа енді. Әндерін жазып алған – Б.Г.Ерзакович. Балуан Шолақ ел аралап, сауық-сайран жасап, маңына әнші-күйші, палуан, өнерлі жастарды жинап, «ансамбль» болып топтасып жүріп, серілік құруды дәстүрге айналдырған.

Біржан сал, Ақан сері әндерінің тамаша орындаушысы әрі насихатшысы болған. Көкшетау, Қарқаралы, Қараөткел, Сарысу бойындағы елдерді түгел аралаған. Әнші Баянауыл, Семей, Арқаның әндерін Жетісуға жеткізеді. Осы сапарында Кенен Әзірбаев Балуан Шолақтың көптеген әндерін үйреніп қалып, халыққа таратады.

Балуан Шолақтың «Ащылы-айырық», «Балуан Шолақ», «Желдірме», «Дікілдек», «Құлан кісінес» сияқты әндері бар. Оның халық арасына кеңінен тараған әндері – «Ғалия» мен «Сентябрь». «Ғалия» нәзік сезім дүниесін, мөлдір махаббатты шеберлікпен сыршыл әуенде жырлаған ғашықтық лирикасы болса, Балуан Шолақтың әндерін шебер орындаушылар Ж.Елебеков, М.Көшкімбаев, М.Тырбиев, Ж.Кәрменов, Қ.Байбосынов, т.б. болды.

Белгілі музыка зерттеушісі А.В.Затаевич ел арасынан Балуан Шолақтың бірнеше әндерін жазып алып, оны «Қазақ халқының 1000 әні» және «Қазақтың 500 әні мен күйі» жинақтарына енгізеді.

Сан түрлі өнерімен халқын риза етіп, Сарыарқасын сазды әуенімен тербеткен, заманының айтулы сал-серісінің бірі болған Балуан Шолақ Баймырзаұлы 1919 жылы өзінің өскен өңірі Өзектісайда қайтыс болады.

Балуан Шолак (настоящее имя Нурмагамбет) Баймырзаулы (1864-1919) – народный композитор, продолжатель песенной традиции, отменный борец и мастер верховой езды, сал-серэ. Его сочинения опубликованы в книге «Балуан Шолак» (Алматы, 1998). Песни – записаны Б.Г. Ерзаковичем. Певец создал традицию путешествовать, собрав «ансамбль» из певцов-куйши, борцов и других представителей искусства.

Был отличным исполнителем и пропагандистом песен Биржан сала и Ахана серэ. Изъездил земли Кокшетау, Каркаралинска, Караоткеле, Сарысу. Привнес в край Жетысу песни регионов Баянауыл, Семей, Арка. Они распространились благодаря Кенену Азербаету, перенявшему тогда большое количество его песен.

Балуан Шолак является автором таких песен, как «Ащылы-айырық», «Балуан Шолак», «Желдирме», «Дикилдек», «Кулан кисинес», «Кенже коныр».

Широко распространенными в народе были его «Галия» и «Сентябрь». «Галия», передающая нежные чувства влюбленности, относится к песням любовной лирики. Среди лучших исполнителей песен Балуана Шолака – Ж.Елебеков, М.Кошкимбаев, М.Тырбиев, Ж.Карменов, К.Байбосынов и др.

Известный исследователь А.В. Затаевич записал несколько песен Балуан Шолака и ввел их в свои сборники «1000 песен казахского народа» и «500 казахских песен и кюев».

Балуан Шолак Баймурзаулы, один из прославленных салов-серэ своего времени, радовавший народ своим искусством, ушел из жизни в 1919 г.

Baluan Sholak (real name Nurmagambet) Baimyrzauly (1864-1919) – folk composer, successor of the song tradition, an excellent wrestler and skilled horseman, sal-seri. His works are published in the book «Baluan Sholak» (Almaty, 1998). His songs were recorded by B.G. Erzakovich. The singer has created a tradition of traveling with an «ensemble» of kuyshi singers, wrestlers and other representatives of art.

He was an excellent performer and propagandist of the songs of Birzhan sal and Akan sere. He traveled in the areas of Kokshetau, Karkaralinsk, Karaotkel, Sarysu. He introduced the songs of the regions Bayan-auyl, Semey, Arka to the Zhetysu region. They were disseminated thanks to Kenen Azerbayev, who learned a large number of his songs.

Baluan Sholak is the author of such songs as «Ashyly-ayiryk», «Baluan Sholak», «Zheldirme», «Dikildek», «Kulan kisines», «Kenzhe konyr». His songs «Galiya» and «September» were widespread among the people. «Galiya» transmits the tender feelings of love and refers to the songs of love lyrics. Zh. Yelebekov, M. Koshkimbayev, M. Tyrbayev, Zh. Karmenov, K. Baybosynov and others are the best performers of the songs of Baluan Sholak.

Famous researcher A.V. Zataevich recorded several songs of Baluan Sholak and included them into his collections “Kazakh Halkynyn 1000 ani” and “Kazaktin 500 ani men kuyi”.

Baluan Sholak Baimurzauly, one of the famous sal-sere of his time, who pleased people with his art, passed away in 1916.

Ғалия (I) / Галия (I) / Galiya (I)

Шолақтың өмірінде үлкен орын алған адамның бірі – ғашығы Ғалия. Тарихта Балуан Шолақ пен Ғалияның аты қоса аталады.

Ғалия – бетінде аздаған шешек дағы бар, өткір сөзге шешен, оң қолынан өнері төгілген шебер болған. Бұрынғы қазақ әдеті бойынша, жастайынан атастырып қойған Біржанмен Ғалия ұзақ тұрмай, өскен жеріне қайта оралады. Өзі қымызшы болған екен. Ол Балуан Шолақты кездестіріп, екеуі бір-бірін қатты ұнатады. Бірақ, ғашықтардың тағдыры қосылмайды. Сөйтіп, Балуан Шолақ Ғалиясын сағынып атын әнге қосады. Бұл ән халық арасына кең тарап, құбылып, түрленіп кетеді. «Ғалия» – үлкен жүректен, шын сезіммен шыққан ән. Бастаған жерден-ақ, асқан ынтықтық бары сезіледі. Әннің шұбатылмай, динамикалық жағдайда жүріп отыруы да ғашықтық оттың іште лаулап жатқанын көрсетеді. Кейбір сөздер салмақ беру үшін бір сарында бірнеше рет қайталанып, ол әннің өткірлігін асыра түседі. Балуанның өмірі шиеленіске толы болған соң, Ғалияға арнаған әндері де әр кезеңде түрлі-түрлі болып шыққан. Әрі бұлар осы әннің бірнеше түрі болып тарихта қалды.

Значимое место в жизни Шолака занимала его возлюбленная Галия. В истории их имена упоминаются вместе. Галия – девушка высокого роста, с небольшим родимым пятнышком на лице, мастер слова и искусная рукодельница. По древним законам с детства помолвленная с молодым человеком, она, недолго прожив с ним, возвращается в родные края. После встречи с Балуан Шолаком возникает взаимное чувство любви, но судьба не сводит влюбленных. Балуан выражает чувство тоски в посвященной Галие песне. Данное произведение широко распространяется, к тому же в разных видах. «Галия» – песня, написанная от всего сердца с настоящим чувством. Это можно заметить с самых первых нот. Динамическое развитие также дает понять о внутреннем состоянии автора. Повторение некоторых слов в песне служит для подчеркивания и усиления характера песни.

A significant place in the life of Sholak was occupied by his beloved Galiya. In history, their names are mentioned together. Galiya is a tall girl with a small birthmark on her face, a master of words and a skilled crafty girl. According to the ancient laws, since childhood she was engaged with a guy, married him, lived with him for a short time, and returned back to her native land. She met with Baluan Sholak, and mutual feeling of love arose, but fate didn't join the lovers. Baluan expresses feelings of longing in a song dedicated to Galiya. This song is widely spread, moreover, in different forms. «Galiya» is a song written with all heart and a real feeling. This can be seen from the very first notes. Dynamic development also reveals the internal state of the author. Repetition of certain words in the song serves to emphasize and enhance the character of the song.

86. Ғалия

(1-түрі)

Балуан Шолак Баймырзаұлы
Орындаған Мәдениет Ешкеев

Жүрдек, құбылта ♩ = 96

А - йым да сен, Ға - ли - я - ай, кү - нім де сен, о, а - хау - үй,
Оң қа - ба - ғым, оу, тар - та - ды кү - лім - де - сең.
Ме - нің көң(і) - лім, Ға - ли - (я)о, ай, да - уа - ла - сын, о, а - хау, үй,
Ау - ған тү - йе, оу, се - кіл - ді бе - йім - дел - сен, бе - йім - дел - сен.
Ой - пыр - май, жан сәу - лем, Ға - ли - (я)ау, бе - тің - нен,

Ап-пақ бол - ған е-тің - нен, Бір күн ау - ру,
бір күн сау, Жа-зыл-дың ба, о - оу, дер - тің - нен.

Айым да сен, Ғалия, күнім де сен,
Оң қабағым тартады күлімдесең.
Менің көңілім, Ғалия, дауаласын,
Ауған түйе секілді бейімделсең.

Айдың көзін жалт еткен бұлт алсын,
Бүйте берсең жүйкемді құрытарсың.
Хиуадан қосылған Ғалияжан,
Қай қылығын қалқаның ұмытарсың.

Қайырмасы:

Ойпырым-ай, жан сәулем!
Ғалия-ау, бетіңнен,
Аппақ болған етіңнен,
Бір күн ауру, бір күн сау,
Жазылдың ба дертіңнен?

Қайырмасы:

Ғалия (II) / Галия (II) / Galiya (II)

87. Ғалия (2-түрі)

Балуан Шолақ Баймырзаұлы
Орындаған Қайрат Байбосынов

Орташа, құбылта $\text{♩} = 84$

Ға-ли-я-ның қо-лын - да бүй-да пы-шақ, о - о - о - оу,
Ға-ли - я-ны көр-дім де, жай-дым кү-шақ, жай - дым кү-шақ.
О - тыр м(а)е - кен Ға - ли - (я)ау, жа - тыр м(а)е-кен, о - о - о - оу,
Ай - дын көл-де та-ран - ған, ақ - ку - ғ(а)ұқ-сап, ақ - ку-ғ(а)ұқ-сап.
Ау, жан сәу-лем Ға-ли-(я)ай қа-бақ-тан, Сү-йіп бір ал-сам та-мақ - тан - ей.

Жүрдек ♩ = 84

Ой - да тұ - рып Ға - ли - (я)ай, Ақ боз үй - ге сүйен - ген - де.

Са-р(ы)а - ла беш - пет ки - ін - ген - де, Шәй(і) о - ра - мал тү - йін - ген - де,

Ай - на - ла - йын Ға - ли - (я)ай, Қо - лым сал - дым қал - та - м(а)ай,

Жы - ғы - ла жаз - дап бай - қа - май. Аң - сап - су - сап кел - ген - де,

Бір сүй - гіз - ш(і)ай, о - хо - хой, қал - қа - тай - ау.

Ғалияның қолында бұйда пышақ,
 Ғалияны көрдім де, жайдым құшақ.
 Отыр ма екен Ғалия, жатыр ма екен?
 Айдын көлде таранған, аққуға ұқсап.

Алып келген базарға құла қасқа,
 Жібек ноқта басында, бауы басқа.
 Кішкентайдан бірге өскен Ғалияжан,
 Кел, екеуміз мінейік тарантасқа.

Қайырмасы:

Ау, жан сәулем Ғалия-ай қабақтан,
 Сүйіп бір алсам тамақтан.
 Ойда тұрып Ғалия-ай,
 Ақ боз үйге сүйенгенде.
 Сары-ала бешпет киінгенде,
 Шәйі орамал түйінгенде.
 Айналайын, Ғалия-ай,
 Қолым салдым қалтама-ай.
 Жығыла жаздап байқамай,
 Аңсап-сусап келгенде,
 Бір сүйгізші-ай, қалқатай.

Қайырмасы:

Ау, жан сәулем Ғалия-ай беліңнен,
 Сүйіп бір алсам тіліңнен.
 Ойда тұрып Ғалия-ай,
 Ақ боз үйге сүйенгенде.
 Сары-ала бешпет киінгенде,
 Шәйі орамал түйінгенде.
 Айналайын, Ғалия-ай,
 Қолым салдым қалтама-ай.
 Жығыла жаздап байқамай,
 Аңсап-сусап келгенде,
 Бір сүйгізші-ай, қалқатай!

Ғалия (IV) / Ғалия (IV) / Galia (IV)

88. Ғалия

(4-түрі)

Балуан Шолақ Баймырзаұлы
 Орындаған Саян Бөдесов

Нәзік, құбылта ♩ = 76

Сен Ті - леу - дің қы - з(ы)е - дің Ға - ли - я - дай,

І - сің бол - д(ы)ау ха - лық - қ(а)ай жа - рия - дай.

Бұл қы - лы - ғың кой - ма - саң, Ға - ли - я - жан,

Ар - ты бо - лып кет - пе - сін да - рия - дай.

Ой - пыр - мау, Ға - ли - я, қа - бақ - таң,

$\text{♩} = 56$ **бірте-бірте үдете** Сү - йе бер - сем та - мақ - таң, $\text{♩} = 96$ Ой - да тұ - рып,

$\text{♩} = 120$ Ға - ли - я, Дү - рия беш - пент жа - мы - лып,

алғашқы екпін

Іс қы - лар - сың, ай, ай - дой, жа - ри - (я)ау - ай

Сен Тілеудің қызы едің Ғалиядай,
Ісің болды халыққа жариядай,
Бұл қылығың қоймасаң, Ғалияжан,
Арты болып кетпесін дариядай.

Қайырмасы:
Ойпырмау, Ғалия, қабақтан,
Сүйе берсем тамақтан.
Ойда тұрып, Ғалия,
Дүрия бешпент жамылып,
Іс қыларсың жария-ай.

Бүйте берсең, Ғалия, бүлдірерсің,
Қордабайды мұртынан күлдірерсің.
Бұл қылығың қоймасаң, Ғалияжан,
Кезегімді соңынан бір берерсің.

Қайырмасы:
Ойпырмау, жан сәулем,
Ғалия, қабағың,
Күндей аппақ тамағың.
Қарақаттай көзіңе,
Құмарлана қарадым.

Айналайын, Ғалия, сен бір тоты,
Сені айтпасам, келмейді көңіл хошы.
Сен есіме түскенде, Ғалияжан,
Бір тиындай болмайды өгіз соты.

Қайырмасы:
Ойпырмау, жан сәулем,
Ғалия, қабағың,
Аппақ екен тамағың.
Қайта айналып келгенше,
Көрер ме екенмін, қарағым.

Жастық / Жастық / Zhastyk Жастық / Жастық / Zhastyk

Бұл әнде Балуан Шолақ өзінің бұла өскен жастық шағын еске алады. Қаршыға баптап, тазы асыраған, асауды ауыздықтап, бастықтырған, түз тағысы көкжалмен алысқан алаңсыз бала кезін сағынышпен жырлай отырып, жастығының оқу, білімсіз өткендігіне өкініш білдіреді. «Өнер», «оқу», «білім» деген рухани қазыналардың қараңғы үйге шам жаққандай айналасын нұрға бөлейтіндігін тілге тиек етіп, көпшілікті білім алуға, өнер үйренуге шақырады. Тарихи деректерге сүйенсек, әннің шамамен, шыққан уақыты орыс қарашекпендерінің қазақ даласына келіп қоныстанып жатқан кезеңімен тұспа-тұс келеді. Сұңғыла сері еліне «шақыртусыз» келіп жатқан өзге ұлттың мәдениетіндегі жетістікті байқап, өз халқымен салыстыра отырып, болашақтағы жарқын өмірдің кілті осы жоғарыда аталған үш нәрсемен ашылатындығын әнінде астарлап жеткізеді.

В этой песне Балуан Шолак вспоминает свою молодость. Выражая тоску по беззаботному времени, когда возился со своими гончей тазы и ловчей птицей, боролся с матерым волком, сожалеет, что провел детство без образования. Уверяя, что духовное богатство – «искусство», «образование», «знания» – будут как луч света в темной комнате, призывает всех к учебе и искусству. Время создания песни в опоре на исторические сведения можно обозначить как совпадающее с активным переселением русских крестьян на казахские земли. Сера, подмечая достижения «неприглашенных» в культуре, сравнивая со своим народом, делает в своем сочинении вывод о том, что упомянутые выше три сферы являются истинными ключами в будущее.

In this song, Baluan Sholak recalls his youth. Expressing longing for a careless time, when he took care of his greyhound Tazy and a hunting bird, fought with a grey wolf, he regrets that he spent his childhood without education. Assuring that spiritual wealth – «art», «education», «knowledge» – will be like a ray of light in a dark room, he encourages everyone to study and be engaged in art. The time of creating the songs based on historical information coincides with the active resettlement of Russian peasants to Kazakh lands. Sere, noting the achievements of the «uninvited» in culture, comparing with his nation, makes conclusion in his composition that the above-mentioned spheres are true keys to the future.

89. Жастық

Балуан Шолақ Байымырзыұлы
Орындаған Ерлан Стамғазиев

Жүрдек, құбылта ♩ = 76

Ей, бір кез - де бір а - дам - ның, оу,
ду - ма-н(ы)е - дім, Ұм - ты - лып әр нәр - се - ні қу - ған е - дім.

Бй, а - та - дан ал - тау ту - саң, оу,
 бір жал - ғыз - дық, Де - ген - мен мен бір се - рің - ай,
 ту - ған е - дім - ау, ай. А - хоу, ха - ра - ра - ра - рай - рім,
 А - хоу, ха - ра - ра - ра - рай - рім, Ри - ра - рай - рім, Ту - ған е - дім, а - ай.

Бір кезде бір адамның думаны едім,
 Ұмтылып әр нәрсені қуған едім.
 Атадан алтау тусаң бір жалғыздық,
 Дегенмен мен бір серің туған едім.

Бір кезде бала болдым балдырғандай,
 Мейірін ата-ананың қандырғандай.
 Қызығы бұл жалғанның оқу, білім,
 Шамшырақ қараңғы үйге жандырғандай.

Карон палуан / Карон палуан / Karon paluan

Балуан Шолақтың он төрт жасынан күреске түсіп, небір алып қарсыластарын жығып жүргенін, шауып келе жатқан жүйрік ат үстінде көрсететін ойындарын жұрт тамсана әңгімелейтін. Оның ат үстінде түрегеп тұрып, аяғын көкке көтеріп төбесімен тұрған қалпы шабатынын, жүйткіген аттың біресе оң жағынан, біресе сол жағынан жерге түсіп, қайта мінетінін, ат бауырынан жеңіл айналып өтетін өнері болғандығы аңыз болып таралған. Осындай цирк өнеріне тән спортшылық ептілікті шебер игергеніне қоса бойындағы күштің жойқындығын неше түрлі амал-тәсілмен көрсеткен. Сонымен қатар, орыстың әйгілі кәсіби палуаны Иван Кореньді (өз айтуында – Каронды) жеңіп, өз жанынан үлкен қаржы шығарып бәс тігіп, орыстың әйгілі палуанын жыққанын «Қалтамнан жетпіс бес сом залог салып, Сындырдым, Карон балуан қабырғасын» деп жырлаған.

Балуан Шолак с четырнадцати лет вступал в борцовские единоборства, и народ с восхищением рассказывал о том, как он побеждал своих сильных соперников, о тех действиях, которые умел выполнять на скаку. У него был талант скакать стоя, поднимая ногу кверху, делать стойку вниз головой, спускаться то с одной, то с другой стороны (соскоки на обе стороны), легко «проскальзывать» под животом коня. Наряду с тем, что он обладал спортивной ловкостью, присущей цирковому искусству, он разными способами демонстрировал свою сокрушительную силу. Наряду с этим, выиграл у знаменитого русского профессионального борца Ивана Корень (он называл его Карон), поставив на кон большую сумму и пел, как победил знаменитого русского борца:

«Заплатив залог в семьдесят пять сомов со своего кармана, сломал я ребра борцу Карон».

In this song, Baluan Sholak recalls his youth. Expressing longing for a careless time, when he took care of his greyhound Tazy and a hunting bird, fought with a grey wolf, he regrets that he spent his childhood without education. Assuring that spiritual wealth - «art», «education», «knowledge» - will be like a ray of light in a dark room, he encourages everyone to study and be engaged in art. The time of creating the songs based on historical information coincides with the active resettlement of Russian peasants to Kazakh lands. Sere, noting the achievements of the «uninvited» in culture, comparing with his nation, makes conclusion in his composition that the above-mentioned spheres are true keys to the future.

90. Карон палуан

Балуан Шолақ Баймырзаұлы
Орындаған Ерлан Төлеутай

Оргаша, жігерлі ♩ = 96

А - таң - дым Нұр - ма - ғам - бет, о - о - оу,
Жас келін-шек, сұ - лу қыз - ға, о - о - ой,

Ба - луан Шо - лақ. Бір ко - лым от - қа
тыныш - сыз - дау - мын, Жал - ғыз - ақ тал - бо -

кү - йіп, бол - ған мо - лақ, е, ей - ай.
йым-д(а)й мі - нім сол - ақ, е, ей - ай.

Бұл күн-де қырық то - ғыз-д(а)й ме - нің жа - сым, Қа-мал-дың бү-зып жүр-мін

тау мен та-сын. Ке-ше-г(і)ай сен - тя - брь-дің - ай ба - за - рын -

да, Кө - тер-дім е - лу бір пұт кір-дің та - сын, е,

ей - - - ай. Жи-ыл-ған о - рыс - қа - зақ

таң - ға - лыс - ты, Бол-ды деп қа-һар - ман - нан бұл бір ба-сым.

За - лог сап жет - піс бес сом - ай кү - рес - кен -

де, Сын - дыр-дым Ка - рон па - луан қа-быр - ға - сын, е,

ей, ей, а, ау.

Атандым Нұрмағамбет, Балуан Шолақ,
Бір қолым отқа күйіп болған молақ.
Жас келіншек, сұлу қызға тынышсыздаумын,
Жалғыз-ақ тал бойымда мінім сол-ақ.

Жиылған орыс-қазақ таңғалысты,
«Болды» деп, қаһарманнан бұл бір басым.
Залог сап жетпіс бес сом күрескенде,
Сындырдым, Карон палуан қабырғасын.

Қайырмасы:
Бұл күнде қырық тоғызда менің жасым,
Қамалдың бұзып жүрмін тау мен тасын.
Кешегі сентябрьдің базарында,
Көтердім, елу бір пұт кірдің тасын.

Сентябрь / Сентябрь / Sentyabr

Бұл ән халық арасында «Сентябрь» деген атпен таралғанымен, Балуан Шолақтың автопортреттік әні іспеттес. Сентябрь әнінің алты нұсқасы сақталған. Жігерлі, кең тыныспен орындалатын әннің мазмұнында бойындағы қабілеті, үлкен жиында 816 килограмм (елу бір пұт) салмақ көтеріп жұртты таңырқатқаны баяндалады. Балуанның екі әнінде бірдей кездесетін шумақтары жас ерекшеліктеріне қатысты. Оның екі түрлі болып келуінің себебі, әр зерттеушінің дерегінде, әр әншінің орындауында әртүрлі болып келуін ескеріп, сол мәтіндерді қалдыруды жөн көрдік.

Эта песня была распространена среди народа под названием «Сентябрь», но является авторитетной песней – «автопортретом» Балуана Шолака. Сохранились ее шесть вариантов. В содержании, исполняемом энергичным, широким дыханием, рассказывается о его способностях, о том, как он поразил народ, подняв на большом собрании 816 килограммов груза («На вчерашнем сентябрьском базаре, Поднял я пятьдесят один пуд груза»).

This song was spread among the people under the title «September», but it is an authoritative self-portrait song of Baluan Sholak. Its six versions have preserved. The song is performed by an energetic, wide breath, tells about his abilities, about how he amazed people by lifting 816 kilograms of weight at a large gathering («Yesterday on a September bazaar, I raised fifty-one pounds of weight»).

91. Сентябрь

Балуан Шолақ
Орындаған Ерлан Төлеуғай

Салтанатты, баяндай $\text{♩} = 76$

баяулата

O! Бұл күн - де дәл қы - рық бес - те ме - нің жа - сым,
Қа - мал-дың бұ - зып жүр - мін қор - ған та -
сын. Ке - ше - гі сен - тя - брь - дің ба - за - рын-д(а)ай
Кө-тер-дім е - лу - у - у бір пұт, уа - а(ай),
кідіре, байсалды
кір-дің та-сын, кір-дің та-сын. Е - е - ей, ah! О - о - ой, ah!
Ахау, ай - ай - ай, ай - ай - ай, ай!
Е-е-су, ай-ай-ай-ай-ай-ай-ай-ай-ай, ей, ай!

Бұл күнде дәл қырық бесте менің жасым,
Қамалдың бұзып жүрмін қорған тасын.
Кешегі сентябрьдің базарында,
Көтердім, елу бір пұт кірдің тасын.

Баласы Баймырзаның Балуан Шолақ,
Бір қолым отқа күйіп болдым молақ
Жас келіншек, сұлу қызға тынышсыздаумын,
Жалғыз-ақ тал бойымда мінім сол-ақ.

Сұрша қыз (I) / Сурша қыз (I) / Sursha kyz (I)

Балуан Шолақтың туған жері – Көкшетау. «Сұрша қыз» әнінің музыкалық табиғаты – әуендік ырғақтары, орындалу ерекшеліктері композитордың төл туындысы екеніне күмән келтірмейді. Бұл туындының мәтінінде әзіл-қалжыңы аралас келетін жолдар жетерлік. Әннің әуен-сарыны да өзіне лайық, көтеріңкі, көңілді назбен айтылады. «Сұрша қызды» А.Затаевичтің

фортепианода сүйемелдеуімен Сара Ескызының орындауында 1934 жылы күйтабаққа түсірген. Оның қайырмасындағы «Ғашық болып қосылып, құмарымды қандырды-ай» деген сөздеріне қарағанда, Балуан Шолақтың қол жетпей кеткен арман құсы емес, сүйіп қосылған жары екендігі айдан анық сезіліп тұр. Жазушы Сәбит Мұқанов өзінің «Балуан Шолақ» атты кітабында «Жетісуға келе, алыста қалып аңсаған Ғалиясына арнап, «Сұрша қыз» деген ән шығарған еді» деп, Балуанның репертуарында да, Жаяу Мұсадағыдай өзінің «Сұрша қызы» болғандығын айтады. «Сұрша қыз» – қыздың аты емес, композитордың Ғалияны еркелетіп қойған лақап аты.

Кокшетау – место, где вырос Балуан Шолак, и в Жетысу (Семиречье) он приехал из Кокшетау. Музыкальная природа песен, ритм мелодии, особенно-сти исполнения не вызывают сомнений, что это его оригинальное произведение. В тексте много строк с шутками. И мелодия звучит так же приподнято, весело. «Сурша кыз» была записана на грампластинку в 1934 г. в исполнении Сары Ескызы в фортепианном сопровождении А. Затаевича. По строкам в припеве «Ғашық болып қосылып, құмарымды қандырды-ай» чувствуется, что это не про журавля в небесах, а про свою возлюбленную жену. Это и есть обоснование тому, что писатель Сабит Муканов писал в своей книге «Балуан Шолак» «Приехав в Жетысу, он сочинил песню «Сурша кыз», посвященную оставшейся далеко своей Галие» (стр. 156). Значит, «Сурша кыз» – не имя девушки, а ласкательное прозвище Галии.

Kokshetau is the place where Baluan Sholak grew up, and he arrived from Kokshetau to Zhetysu (Semirechye). The musical nature of the songs, the rhythm of the melody, the characteristics of the performance indicate that this is his original work. There are many jokes in the text. The melody is light and cheerful. In 1934 «Sursha Kyz» was recorded on a phonograph record performed by Sara Yeskyzy with piano accompaniment by A. Zataevich. In the lines in the refrain «Gashyk bolyp kosityp, kumarymdy kandyrdy-ay» it is felt that this is not about the crane in the sky, but about his beloved wife. This is the justification of the fact that the writer Sabit Mukanov wrote in his book «Baluan Sholak»: «When he arrived in Zhetysu, he composed the song «Sursha kyz», dedicated to his Galiya who was far away» (p. 156). So, «Sursha Kyz» is not the girl's name, but Galiya's caressing nickname.

92. Сұрша қыз

Балауан Шолақ Баймырзаұлы
Орындаған Рамазан Стамғазиев

Асықпай, терен $\text{♩} = 92$

Көк - ше - тау кей - де қар - лы, а - хау, кей - де қар - сыз - ау,

Ер жі - гіт кей - де мал - д(ы)оу, кей - де мал - сыз, ей.

Да - рия-ның жар-ға соқ - қан, а - хау, тол-қы - нын - дай - ау,
 Көз сал-ған кө - рін - ген - г(е)ей кө -ңіл ар-сыз, ей.
mf Ән - дір, ән - дір ән - дір - д(і)ай, І - шім - д(і)от - тай жан - дыр - д(ы)ай.
 Ға - шық бо - лып бас қос - тым, Құ - ма - рым - д(ы)ау қан - дыр - д(ы)ай.
 Сөй - тіп жү - ріп а - қы - ры, Сұр - ша қыз - д(ы)оу ал - дым - ай.
f Оу, Сұр - ша қыз,
 Ен - д(і)е - сен бол - ай.

Көкшетау кейде қарлы, кейде қарсыз,
 Ер жігіт кейде малды, кейде малсыз.
 Дарияның жарға соққан толқынындай,
 Көз салған көрінгенге көңіл арсыз.

Қайырмасы:
 Әндір, әндір әндірді-ай,
 Ішімді оттай жандырды-ай.
 Ғашық болып бас қостым,
 Құмарымды қандырды-ай.
 Сөйтіп жүріп ақыры,
 Сұрша қызды алдым-ай.
 Оу, Сұрша қыз, енді есен бол-ай.

Неше жыл жүрсемдағы мен айдауда,
 Шыдаймын, қажымаймын денім сауда.
 Дәм жазып, осы жолдан аман қайтсам,
 Сұрша қыз, жолығармыз Көкшетауда.

Ғазиз Ғайзоллаұлы
Газиз Ғайзоллаұлы
Gaziz Faizollauly

Ғазиз Ғайзоллаұлы (1854-1931) Ақмола облысы, Қараөткел ауылында дүниеге келген. Әнші, ақын, композитор. Арқаның аты әйгілі ән ардагерлері Ақан сері, Жаяу Мұса, Біржан салдармен замандас. Ол әнді домбырамен де, сырнаймен де айтқан. Көбінесе, гармонмен сүйемелдеген. Атақты Қоянды жәрмеңкесінде талай рет өнер сайысына түскен. Ғазиздің әншілік өнерін Ақан сері, Қ.Бабақов, Ж.Елебеков, жазушы С.Мұқанов ерекше бағалаған. Салмағамбет Ахметов, Қали Байжанов, Майра Уәлиқызы сынды әншілермен өнер сайысына түскен. Әншіге Петропавл қаласынан топырақ бұйырды. Ғазиз – халық арасына кең таралған көптеген әндердің авторы. Бірақ, осы күнге ақынның санаулы ғана әні жеткен. Олар – «Ғазиздің» екі түрі және «Шалқыма». А.В.Затаевичтің «1000 әнінде» 2 әні жарияланған.

Газиз Ғайзоллаұлы (1854-1931) родился в ауле Караоткель Акмолинской области. Певец, акын, композитор. Современник Ахана серэ, Жаяу Мусы, Биржан сала. Исполнял песни в сопровождении домбры или гармонии (по преимуществу). Активный участник состязаний акынов-импровизаторов на Кояндинской ярмарке. Его музыкально-исполнительское мастерство высоко ценили Ахан серэ, К. Бабаков, Ж. Елебеков, С.Муканов. Состязался с такими прославленными певцами, как Салмагамбет Ахметов, Кали Байжанов, Майра Шамсутдинова. Газиз – автор широко распространенных в народе песен. Однако до настоящего времени сохранились считанные образцы: это – «Газиз» в 2-х видах и «Шалкыма».

Две песни были опубликованы в сборнике А.В. Затаевича «1000 песен казахского народа».

Gaziz Fayzollauly (1854-1931) was born in the village of Karatkel, Akmola region. Singer, akyn, composer. A contemporary of Akan-sere, Zhayau Mussa, Birzhan sal. He performed songs in accompaniment of dombra or harmonic (mainly). An active participant in the competitions of akyns-improvisers at the Koyandy Fair. His musical and singing skills were highly appreciated by Akan Sere, K. Babakov, Zh. Yelebekov, S. Mukanov. He competed with such famous singers as Salmagambet Akhmetov, Kali Bayzhanov, Mayra Shamsutdinova. Gaziz is the author of popular songs. However, only a few patterns have preserved to this day: such as 2 types of «Gaziz» and «Shalkyma».

Two songs were published in the collection of A.V. Zataevich «1000 songs of the Kazakh people».

Ғазиз (I) / Газиз (I) / Gaziz (I)

Халық арасында Ғазиз әнінің 2-нұсқасы кең тараған. Бұл – «автопортреттік» ән. Әннің 1-нұсқасында Ғазиз ақын басқа да өнерпаздардың әндеріндегідей өзінің шығармашылық келбетін өлеңмен өреді. 2-нұсқаның екінші шумағында да ақын бұл сөзін қайталай түседі. Бірақ, бірінші шумақ Балуан (Нұрмағамбет Баймырзаұлы) Шолақтың «Жастық», Байғабыл Жылқыбаевтың

«Домбыра» әндерімен үндес. Ол шумақтағы ақынның айтатын ойы гүлденген бәйшешектей жастық шақты бағаламай, құдай берген өнерімен ғана ел арасында сауық-сайран құрып жүріп, ғылым үйренуге арнайтын алтын уақыттың уыстан шығып кеткендігіне, өмірінің оқу-білімсіз өтіп бара жатқандығына өкіну бар. Абай ақын айтқандай, «қолын мезгілінен кеш сермеу» деген түсінікті сезінген, осы қателікті өзгелерге қайталамауға кеңес берген кемел адамның көзқарасы байқалады. Соған қарағанда, екінші ән Ғазиздың ақыл тоқтатып, егде тартқан кезінде туса керек.

В народе широко распространен 2-ой вариант песни «Газиз». Эта песня – «автопортрет». В первом варианте данного сочинения акын также, как и все певцы, описывает свой творческий облик. Эти же слова акына используются во втором куплете 2-го варианта, а его первый куплет созвучен с сочинениями Балуан Шолака (Нурмагамбет Баймырзаулы) «Жастык», Байгабыла Жылкыбаева «Домбыра»: в песне присутствует сожаление о недооценке юности как лучшей поры, о потерянном в странствованиях в качестве сал-серэ времени, о нереализованной возможности получить знания, о жизни, проходящей без учения. Отметим, что в произведении акын, вторя словам Абая, советует другим не повторять его ошибок. Судя по этому, 2-й вариант песни была создан в зрелом возрасте.

The second version of the song «Gaziz» is widely spread among the people. This is a self-portrait song. In the first version of this composition, the akyn, like all the singers, describes his creative appearance. The same words of the akyn are used in the second verse of the 2nd version, and his first verse is consonant with the compositions of Baluan (Nurmagambet Baymirzauly) Sholak «Zhastik», and Baigabyl Zhylykbayev's «Domyra»: the song tells about the regret about underestimated youth as the best time, about lost time spent in wanderings as sal-sere, about the unrealized opportunity to gain knowledge, about life without learning. It should be noted that in this work the akyn, echoing the words of Abay, advises others not to repeat his mistakes. Judging by this fact, the 2nd version of the song was created in the adulthood.

93. Ғазиз

(1-түрі)

Ғазиз Файзоллаұлы
Орындаған Мәдениет Ешкеев

Орташа, шалқыта ♩ = 84

А - тан - дым Ға - зиз а - қын ба - ла жас - тан,
 Ән - ші жоқ Қа - р(а)өт - кел - де ме - нен ас - қан.
 Оу! Ал, жүй - рік - ті жор - ға мі - ніп, үй,

же - те - ле - дім, Кө -ңі - лім қал -ған е -мес қи - ғаш
 қас - тан, пау, әй - әй - әй, ә - ру - тә - ру - то - оу, әй - әй - ау.
 Пау, өт - тің жал - ған - оу, Кеш - тім сай - ран. Жас - тық - тың ә - се - рі - мен,
 Сал - дым сай - ран, пау, әй - әй - әй, ә - ру - тә - ру - то - оу, әй - әй - ау.

Атандым Ғазиз ақын бала жастан,
 Әнші жоқ, Қараөткелде менен асқан.
 Жүйрікті жорға мініп жетеледім,
 Көңілім қалған емес қиғаш қастан.

Файзолла әкем аты, Ғазиз атым,
 Демесең, шала қазақ арғы затым.
 Жел сөздің бір-екі ауыз арқасында,
 Үш жүздің түгел көрдім көрі-жасын.

Қайырмасы:
 Пау, өттің жалған,
 Кештім сайран.
 Жастықтың әсерімен,
 Салдым сайран.

Ғазиз (II) / Газиз (II) / Gaziz (II)

94. Ғазиз (2-түрі)

Ғазиз Файзоллаұлы
 Орындаған Байғабыл Жылқыбаев

Оргаша, тербелте ♩ = 70

Жа - сым - нан са - уық құр - дым, оу, о - ай, дом - б(ы)р(а) а - лып,
 о - оу, Жа - на - сып, оу, ай, а - қын - дар - дан өр - нек а - лып.
 Ә - рә - рәй, ә - рә - рәй, ой - рә - рә - рә - рә - рә, ра - ра - ра - ра - рай.

Нұр жа - уар та - лап - ты - ға, оу, о - ай, де - ген сөз бар -
 ау, Біл - ген - нің, ей, ой, жүр - ген же - рі күн - де жа - рық.
 Ә - рә - рәй, ә - рә - рәй, Ә - рә - рә - рә - рә - рә - рә, ра - ра - ра - ра - рай,
 Ә - мір - дің, оу, бар - қы - зы - ғы о - ку - бі - лім, ай - ай.
 Ә - рә - рә - рә - рә - рә - рә - рә - ой - рә - рә - рә - рә - рә, рә - рә - рә - рә - рәй.

Жасымнан сауық құрдым домбыра алып,
 Жанасып ақындардан өрнек алып.
 «Нұр жауар талаптыға» деген сөз бар,
 Білгеннің жүрген жері күнде жарық.
 Өмірдің бар қызығы – оқу білім.

«Ғазиз» деп атым шықты орта жүзге,
 Қаймығып іркілгем жоқ сөйлер сөзге.
 Кім шыдар екпініме желдей ескен,
 Ән шырқап әуелетіп жүрген кезде.
 Өмірдің бар қызығы – оқу білім.

Шалқыма / Шалқыма / Shalkhyma

95. Шалқыма

Ғазиз Файзоллаұлы
 Орындаған Қосымжан Бабақов

бұрауы с-g
 Жүрдек, шалқыта ♩ = 136

Уа-ха-е - еу! Ме-кен қыл-ған Қап та-уын - ай, д(и)ю-пе-рі,
 Еш а - дам бар-ған е - мес со-дан ә - рі, о - оу.
 Е - лу бес-тен жас а - сып өт-кен - нен соң, Уа! Жі-гіт - тік - тің.

бол - май - ды сә - ру - ә - рі - ай. Ой, гә - ги - гә,
 Ой, гә - ги - гә, уа - ға - ға - ға, уай - ға - ға - ғау - ай.
 Ей! Пау, шір - кін, Ө - тер фә - ни, да - ри - ға - ай,
 Ме - дет бер - ген - ау, ғи - ға - ғақ, сіл - жан - ай.

Мекен қылған Қап тауын дию-пері,
 Еш адам барған емес одан әрі.
 Елу бестен жас асып өткеннен соң,
 Жігіттіктің болмайды сәруәрі.

Өзі жүрмес тарантас майлағанмен,
 Қарақұс бүркіт болмас байлағанмен.
 Ән салуға дауысым келмей отыр,
 Қызыл тілім, қайт дейсің, сайрағанмен.

Қайырмасы:
 Пау, шіркін!
 Өтер фәни, дариға,
 Медет бергін.

Естай Беркімбайұлы
Естай Беркімбайұлы
Yestay Berkimbayuly

Естай Беркімбайұлы (1868-1946). Павлодар об-
 лысы, Екібастұз ауданы, Ақкөл ауылында туған.
 Қазақ музыкасының классигі, ақын, әрі әнші компо-
 зитор, артына өлмес, өшпес мұра қалдырып кеткен
 Естай Беркімбайұлының музыка мәдениетінен ала-
 тын орны ерекше. Оның «Қорланы» жастардың ма-
 хаббат гимніне айналған, композитор шығармашы-
 лығының ең биік шыңы. Естайдың әндері «Қорлан»
 жинағында (1994) топтастырылған.

Естай Беркімбайұлы (1868-1946). Родился в
 ауле Акколь Екибастузского района Павлодарской
 области. Оставивший бесценное наследие, Естай
 Беркімбайұлы как классик казахской музыки, ақын,
 певец-композитор занимает в музыкальной куль-
 туре особое место. Его «Қорлан», ставшая гимном любви молодых, являет-
 ся вершиной его композиторского творчества. Песни Естая представлены в
 сборнике «Қорлан» 1994 года.

Yestay Berkimbayuly (1868-1946). Born in the Akkol aul of Ekibastuz district of Pavlodar region. Yestay Berkimbayuly left an invaluable heritage, he as a classic of Kazakh music, akyn, singer-composer has a special place in musical culture. His «Korlan», which has become the anthem of young love, is the pinnacle of his composing creativity. Yestay's songs are presented in the «Korlan» collection of 1994.

Қорлан / Корлан / Korlan

Бұл ән Естай Беркімбайұлының ауызынан А.В. Затаевичтің жазып алуымен нотаға түсірілген. Естайдың жан-тәнімен сүйген адамы – Қорланға қолы жетпей дүниеден баз кешіп, іштегі ғашықтық дертінің жалынына шыдай алмай «аһ» ұрғанда туған әні. Әнде Қорланға деген ынтықтығын, дүниенің Қорлансыз сұрғылт тартатынын тебірене, әнге қосып шырқағанда адам баласының ет жүрегін езіп жіберердей бір сұрапыл күш махаббатсыз дүние бос екендігін еске салады. Осынау ән Естайдың ғашығының атын қазақтың кең даласының төрт бұрышына әйгілеп, тарих бетіне өшпестей қылып аяулы Қорлан қыздың бейнесін қалдырды.

Әншінің осы әнін сыртынан тыңдаған Жамбыл Естаймен кездескен жерде осы әнді орындап беруін сұрайды. Қинала отырып, домбырасын қолына алған Естай «Қорлан» әнін бастап кеткен кезден-ақ өзге әлемге жетелей жөнелгендей күйге түсіреді. Ән біткенде Жамбыл толқып тұрып: «Шіркін-ай, амал қанша?! Адамзаттың асылы екен. Қорлан сұлуды көзіммен көргендей болдым» -деген көрінеді.

Сапарғали Бегалин 1939 жылы Естайдың өз аузынан естіген сөзім еді деп былай баяндайды: «Қорланмен менің базарым күн санап қыза түсті. Қорлан болмаған жерде менің домбырамның құлақ күйі өспей, ән де қанаттанбай, берекем болмайтын күйге ұшырадым. Қорлан да тап сондай күйде. Екеуміздің арамыз – қол жетпейтін тас қамал. Өйткені, Қорланды жас кезінде бір бай тоқалдыққа алмақ болып, қалыңмалын үйіп-төгіп төлеп қойыпты. Кешікпей ұзатып алып кетпек. Менде ол қамалды бұзар дәулет жоқ. Не арқа сүйер күш жоқ. Екеуміздің ол жердегі бар жанашырымыз Жәміш деген Қорланның немере жеңгесі ғана. «Ертең жүреміз» деп отырғанда, Жәміш маған бір жігіт жіберіпті. Оны естіп, жетіп барып едім, Жәміш жарқылдай қарсы алды: «Әнші құда, замандасың бір ауыз тілдескісі келеді. Сол үшін шақырттым» деді. Сол арада мен оны алып қашпаққа уағдаластым. Ол келісімін берді. Бірақ, уа дүние-ай, бұл әрекеттеріміз жария болып, екеуміздің жолымыз мәңгіге кесілді...».

Композитордың өміріндегі ауыр кезең Арқаның ерке, кербез сұлуы Қорланнан айырылу болған. Естай мен Қорлан арасындағы достық, махаббат төңірегінде ел аузында түрлі аңыз, әңгімелер көп-ақ. «Көңілдегі қайғы көзден жас болып ағады, немесе тілден сөз болып ағады» деп Абай айтқандай, «Қорлан» әнінде де автордың өкініші мен мұңы жылап аққан бұлақтай адамның жүйе-жүйесін босатып, тыңдаушысын елітіп ала жөнеледі. Сүйгенін жоқтап, зарын төгіп отырған Естай Қорланның елеске айналған бейнесін ғана көз алдына келтіріп армандайды. Ән арқылы Қорланды іздеп бүкіл дүниені оймен шарлайды. Тек Маралдыдан емес, тіпті Бағдат, Мысырдан іздесе де ондай жардың табылмайтынын айтып зарланады. Естай мен Қорлан қосыла алмайды. Бірақ, Естай сол кезде сыйлаған Қорланның жүзігін қартайғанша тағып жүріп, өмірден өтерінде өзімен бірге көмуді өсиет еткен деседі.

Олардың арасындағы махаббат, қосыла алмау тек жеке бастың трагедиясы емес, сол кездегі замана ағымы екендігі көпшілікке мәлім. А.В.Затаевич Естайдың «Қорлан» әнінің 4 нұсқасын жазып алған.

Эта песня записана на ноты от самого автора и опубликована А.В.Затаевичем. Она, должно быть, была создана в тот миг, на выдохе, когда Естай понял, что навечно потерял человека, которого любит – Корлан. Наполненная внутренними переживаниями, песня отражает тоску по девушке, безмерно полюбившейся сердцем, душой, страдания от обжегшего огня любви и несбывшихся надежд. Слова песни, полные страсти к Корлан, без чувства к которой жизнь опустела и остановилась, в созвучии с мелодией разрывают сердца людей, наполняя горькими слезами и подчеркивая жестокость мира. Эта песня, ставшая символом любви Естая, распространилась по четырем сторонам бескрайней казахской степи, на века оставив в истории образ прекрасной Корлан.

Жамбыл, когда-то услышавший эту песню, при встрече с Естаем просит самого автора исполнить ее. Естай, с тяжелым сердцем взяв домбру в руки, уже с самого начала исполнения будто уводит слушателя в другое измерение. Когда песня закончилась, Жамбыл, растроганный, не смог остановить слез. Впоследствии, когда у Жамбыла спросили об этом, он отвечал: «Эх, что поделаться! Она оказалась такой благодородной. Я словно собственными глазами увидел красавицу Корлан».

Вот что рассказывает Сапаргали Бегалин о том, что услышал от самого Естая в 1939 году: «Корлан в моем сердце, день ото дня, занимала все большее место. Там, где не было ее, домбра моя теряла звучание, песня не взлетала, а я терял покой. И Корлан находилась в таком же состоянии. Между нами была непреступная стена. Потому что, бай, заплатив большой калым, с детства засватал ее в младшие жены. И теперь торопится забрать. У меня же нет сил разрушить эту преграду. И не на кого опереться. Сочувствует нам только Жамиш, жена одного из старших родственников Корлан. За день до ее отъезда ко мне отправили посыльного. Я сразу же помчался туда. Женге, приветливо встретив, сказала: «Сват-певец, сверстница хочет с тобой пообщаться. Для этого я тебя пригласила». В тот же момент я уговорил Корлан сбежать. Она дала согласие. Но, к сожалению, наши действия получили огласку, и пути навечно разошлись...».

Это был тяжелый период в жизни композитора: он потерял баловницу Арки – красавицу Корлан. О дружбе, любви Естая и Корлан через людские уста прошло много разных легенд и рассказов. Как в словах Абая о том, что «душевная печаль вытекает слезою из глаз или словом стечет с языка», так и в песне «Корлан» сожаление и печаль автора, как плачущий родник, освобождая человека изнутри, вызывает грусть у слушателя. Утешением для Естая, скорбно оплакивающего любимую, становится лишь воображаемый в мечтах образ Корлан. В поисках ее через песню он мысленно обошел весь мир. И сетует: не только в Маралды, но даже в Багдаде, Египте не найти ему такой возлюбленной. Естай и Корлан не смогли соединиться. Памятью о любимой для Естая было подаренное ею кольцо, с которым он никогда не расставался до самой старости, и предсмертным желанием его было, чтобы кольцо похоронили вместе с ним.

Их взаимная, но несчастная любовь, невозможность быть вместе – предстает не только их личной трагедией, но как довольно частое явление той эпохи. А.В.Затаевич записал 4 варианта песни Естая «Корлан».

This song was recorded on music sheet by the author himself and published by A.V. Zataevich. It must have been created at that moment, on exhale, when Yestay realized that he had forever lost the person whom he loved – Korlan. The song is filled with inner emotions, and reflects the longing for a girl who is immensely loved by all heart, soul, and suffering from a burning fire of love and unfulfilled hopes. The words of the song in tune with the melody, are full of passion for Korlan, without whom the life is gray, empty and stops without feeling for her, brakes the people's hearts, filling them with bitter bile, bitter tears, and emphasizing the cruelty of the world. This song, which has become a symbol of Yestay's love, has spread across four sides of the endless Kazakh steppe, leaving for centuries the image of the beautiful Korlan in history.

Once Zhambyl heard this song, when he met with Yestay and asked the author to sing it. Yestay with a heavy heart, took the dombra in his hands, and from the very beginning of the song he took the listener to another dimension. When the song ended, Zhambyl, who was so touched by the song, could not stop the tears. Later, when Zhambyl was asked about this, he replied: «Oh, what to do! She turned out to be so noble. It seems that I saw the beautiful Korlan as if with my own eyes».

Sapargali Begalin tells about what he heard from Yestay in 1939: «Korlan is in my heart, from day to day, she occupies an increasing place. If there was no her, my dombra lost its sound, the song didn't fly, and I lost calm. Korlan had the same feelings. There was an impregnable wall between us, because, the bai paid a big kalym, and agreed about marriage with her when she was a child, and she should have be his younger wife. So, now he was in a hurry to marry her. I have no strength to destroy this barrier. There is no one to rely on. Only Zhamish, the wife of one of the older relatives of Korlan, sympathizes with us. The day before her departure, a messenger arrived to me. I immediately rushed there. Zhenge, warmly welcoming, said: «Match-maker-singer, your peer wants to talk to you. Therefore I invited you». At that very moment, I persuaded Korlan to escape. She agreed. But, unfortunately, our plans were disclosed, and our paths diverged forever ... «.

It was a difficult period in the life of the composer: he lost Arka's favorite - the beautiful Korlan. There were many different legends and stories among the people about friendship, love of Yestay and Korlan. Abay said «spiritual sadness flows as a tear from the eyes or drains as a word from the tongue», so in the song «Korlan» there is the author's regret and sadness, like a crying spring, freeing a person from the inside, makes the listener sad. Only the image of Korlan in dreams was the consolation for Yestay, who was crying for his beloved. In search of her through a song, he mentally went around the whole world. He complains: not only in Maraldy, but even in Baghdad, Egypt, he cannot find such a sweetheart. Yestay and Korlan could not join. A ring gifted by Korlan for Yestay was the memory of his beloved, with which he never parted until he grew old, and before death he wished the ring to be buried with him.

Their mutual, but unhappy love, the inability to be together - was not only their personal tragedy, but a fairly frequent phenomenon of that era. A.V. Zataevich recorded 4 versions of Yestay's song «Korlan».

96. Қорлан

Естай Беркімбайұлы

Орындаған Еркін Шүкіманов

Кең үнмен, соза $\text{♩} = 96$

mf

Бір қыз бар Ма-рал - ды - д(а)у Қор-лы - га - йын,
 Та - би - ғағ бер - ген е-кен күн мен а - йын.
 Мұ-рат - қ(а)у із - де - ген жан бә-р(і)ай жет - пес,
 Да - ри-ғ(а)ай ар - ма - ным көп, не қы - ла - йын - а -
 а - ау, ай. А - хау, ар - ман, Құс - ни - Қор-лан.
 Е - қ(і)айбағ-лан, Е - ке-у(і)ай ту-ған е-кен
 Бір а - на - дан. Боз-ба-л(а)у, қал - ма қа - пы
 бұл жал - ған - нан, Жі-гіт-г(е)ей ар - ман бол -
 мас сүй - ген - д(і)ал - ған - а - а - ау, ай.
 Ө-зің-дей боп жан ту - мас, Ту - са ту - ар, ар - тыл - мас.
 Бар ға - лам-ды ша - рық - та.
 Уа, да - ри - ға, лау - лік тас, Бағ - дат, Мы-сыр, Шын Ма - шын,
 Із - де - сем, Қор - лан - үй
 га - был - мас.

Бір қыз бар Маралдыда Қорлығайын,
Табиғат берген екен күн мен айын.
Мұратқа іздеген жан бәрі жетпес,
Дариға, жете алмадым неғылайын.

Қайырмасы:

Ахау, арман, Құсни-Қорлан,
Екі-ай бағлан.

Екеуі туған екен бір анадан,
Бозбала қалма қапы бұл жалғаннан.

Жігітте арман болмас сүйгенді алған,
Өзіңдей боп жан тумас,
Туса туар, артылмас.
Бар ғаламды шарықта,
Уа, дариға, ләулік тас!
Бағдат, Мысыр, Шын-Машын,
Іздесем, Қорлан табылмас.

Сандуғаш / Сандугаш / Sandugash

97. Сандуғаш

Естай Беркімбаулы
Орындаған Клара Төленбаева

Асықпай, сезіммен ♩ = 88

mf

Сан бұл - бұл сан-ду-ғаш - тай - ау сай - рап

тұр - - - ган, Ме - руерт тас

Сар(ы) ар - қа - д(а)й жай - нап

тұр ган. Боз - ба - ла топ-тан таң - дап - ау

бір сұ - лу д(ы)ал, Та - сын - дай

ди - ір - мен - нің ой - нап

тұр - - - ган. Хай - ли - лай,

а - хау, ли - лә - ләй.

Ха-ла-ла - ку - ләй, ли - ләй, Ха - ла - ли - лә - ләй - - - - - лім.

Сан бұлбұл, сандуғаштай сайрап тұрған, Қонғаны ауылымның тастақ төбе,
 Меруерт тас Сарыарқада жайнап тұрған. Бір сәлем сағынғаннан айттым неге.
 Бозбала, топтан таңдап бір сұлуды ал, Бірге өскен кішкенедең, беу қарағым,
 Тасындай диірменнің ойнап тұрған. Жүргені өзімсініп қандай неме?

Юран-ай / Юран-ай / Yuran-ai

Көркем, сұлу бейнелі, қазақ әнін асқақтата шырқайтын ақсары ноғай қызы Естай ақынның жүрегінен орын алады. Ол оған арнап «Юран» әнін шығарады. Майраның бүркеншік аты Нюраны Естай қазақ қыздарының, Гүлжан, Раушан аттарына ұйқас етіп, «Юран» деп алған.

Красивая, привлекательная ногайская девушка, возвышенно исполнявшая казахскую песню, обратила на себя внимание Естай. Он посвятил ей песню «Юран». Используя псевдоним (второе имя) девушки и по аналогии с именами казахских девушек, такими, как, Гульжан, Раушан, Естай назвал ее Юран.

The beautiful, attractive Nogai girl, who exaltedly performed the Kazakh song, attracted the attention of Yestay. He dedicated the song «Yuran» to her. Using the pseudonym (middle name) of the girl and by analogy with the names of Kazakh girls, such as, Gulzhan, Raushan, Yestay was called her Yuran.

98. Юран-ай

Естай Беркімбаулы
 Орындаған Бекболат Тілеухан

Ойнақы, жүрдек ♩ = 154

Сал-ға - ным сал-ға - р(а)т - қа жап-пай кү - міс, Біл-ме-ген

а - сыл жа - йын а - дам е - - - мес.

О-с(ы)ән-ді Ю - ран де - ген қыз ай - тып - - - ты,

Ес - тай - дан бас-қа жа - ның сал-ған е - мес. Ю - ран - ай,
 Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай,
 Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, ха - ла - ла - кім, Ю - ран - ай.
 А! Уа, шір - кін - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай,
 е - е, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай,
 Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, Ю - ран - ай,
 Ю - ран - ай, Ю - ран - ай, е - - - - сій.

Салғаным салғара атқа жаппай күміс,
 Білмеген асыл жайын адам емес.
 Осы әнді Юран деген қыз айтыпты,
 Естайдан басқа, жаның салған емес.

Қыз бопты Қаракөлде Юран атты,
 Аузынан шыққан лебізі балдан тәтті.
 Қолға алып, домбырамен шырқағанда,
 Өзіне тең көрмеген адамзатты.

Жарылғапберді Жұмабайұлы
Жарылғапберди Жумабайұлы
Zharylgarberdi Zhumabaiuly

Жарылғапберді Жұмабайұлы (1851-1914) – Павлодар облысы, Баянауыл ауданында дүниеге келген қазақтың белгілі әнші-композиторы, суырып салма ақын. Арабша оқыған, шығыс поэзиясын жақсы білген. Жыр, қиссалар айтып, құс салып, саятшылық өнер қуған палуан болған. Шыңғыс Уәлиханов пен Мұса Шормановтармен араласып, Шоқан әулетіндегі қобызшы Ханғожа, әнші Қозыкемен дос болған. Оның «Топай көк», «Ардақ» әндері ел ішінде кең танымал. Оларды Балабек Ержанов, Сапарбай Ержанов, Қали Байжанов, Габбас Айтбаевтар өте шебер орындаған.

Жарылғапберды Жумабайұлы (1851-1914) – известный казахский певец-композитор, профессиональный акын, родился в Баянаульском районе Павлодарской области. Изучал арабский, хорошо знал восточную поэзию, исполнял жыры, кисса, охотился с ловчими птицами, путешествовал, занимался борьбой. Поддерживал связь с Чингизом Валихановым и Мусой Шормановым, дружил с кобызистом из рода Шокан Ханкожой, с певцом Козыке. Его песни «Топай кок», «Ардак» являются широко известными. Их искусно исполняли Балабек Ержанов, Сапарбай Ержанов, Кали Байжанов, Габбас Айтбаев.

Zharylgapberdy Zhumabayuly (1851-1914) - a well-known Kazakh singer-composer, professional akyn, was born in the Bayanaul district of Pavlodar region. He studied the Arabic language, knew well the Oriental poetry, performed zhyr, kissa, hunted with hunting birds, traveled, was engaged in wrestling. He had contacts with Chingiz Valikhanov and Mussa Shormanov, was friends with a kobyzist from the Shokan-Khankozha clan, with singer Kozyke. His songs «Topay kok», «Ardak» are widely known. They were skillfully performed by Balabek Yerzhanov, Saparbay Yerzhanov, Kali Bayzhanov, Gabbas Aitbaev.

Ардақ / Ардак / Ardak

Бұл ән туралы А.Затаевич «Габбастың «Ардағының» өзі – нағыз поэзия, даланың ауызбен айтып жеткізе алмайтын жайдары, ай сәулесінің, жаздың қиялды түнінің поэзиясы! Менің көзім әбден жеткендей, бұл – тек қазақ емес, халықтық та емес, бір сөзбен айтқанда, бүкіл музыка біткеннің ішіндегі ең бір қол жеткен игі табысы деп есептеймін», – деп жазды.

Об этой песне А.В. Затаевич писал: ««Ардак» Габбаса – это сама поэзия, – поэзия мечтательной летней ночи, мягкого лунного света, неизъяснимой тишины степей! Это, по глубочайшему моему убеждению, одно из счастливейших достижений не только – казахской, не только – народной, но и вообще – всякой «музыки», в самом высоком и чистом значении этого слова!».

A.V. Zataevich wrote about this song: «Ardak» of Gabbas is poetry itself – the poetry of a dreamy summer night, soft moonlight, the inexplicable silence of the steppes! I am deeply convinced, that this is one of the happiest achievements not only of the Kazakh, not only of folk, but also of all «music», in the highest and purest sense of the word!».

99. Ардақ

Жарылғапберді Жұмабайұлы
Орындаған Манарбек Ержанов

Оргаша, қалықтата ♩ = 66

Ой, Ар-дақ,   сен ақ ко-ян, оу,   се-кең-де - ген, оу,

Ар - тың - нан мен ақ түй-ғын, оу, же - тем де - ген, әй - әй,
 әй - әй - әй - әй. Ә - ди - ә - ди, дә - ди - дә - дәй. Бар - м(а)е - д(і)ай
 үш ұй(ы)қ - та - сам, оу, ой - да ме - нің, оу,
 А - йыр - лып се - нен, сәу - лем - оу, ке - тем де - ген, әй - әй,
 әй - әй - әй - ә - әй, ой, Ер - кем, о - о - оу, ер - кем,
 ой, ер - кем, ха - ла - ла - ку, ли - лай, ли - ла - ла - ку, ли - лай,
 ха - ла - ла - ли - лау, ли - ла - ләй - ай,
 әй - әй - әй - әй - әй, ә - ди - дә - ди - дә - ди - дә - дәй.

Ой, Ардақ, сен ақ қоян секеңдеген,
 Артыңнан мен ақ түйғын «жетем» деген.
 Бар ма еді үш ұйықтасам ойда менің,
 «Айырылып сенен, сәулем, кетем» – деген.

Ой, Ардақ, сен ақ қоян құмнан қашқан,
 Артыңнан мен ақ сұңқар түлеп ұшқан.
 Қан қылмай ақ жүніңнен бір ілейін,
 Тамаша қарап тұрсын дос пен дұшпан.

Топай көк / Топай кок / Topai kok

«Топай көк» әнінің шығуы тарихы туралы әңгімені сан-саққа жүгіртетін нұсқалар ел арасында әлі бар. Белгілі ғалым З.Қоспақовтың зерттеуінде осыған қатысты мынадай пікір бар:

«...Сол сияқты «Топай көк» әні Жарылғапбердінікі болып айтылып жүр. Архивтік деректер жоқ жерде, ауызекі жеткен қисынды фактілерге жүгінген дұрыс».

Ғалымның айтуынша, әннің шығуына себепші оқиға белгілі халық композиторы Сақыпкерейдің (Қозыке) ауылында болған. Бұл жайттың Шормановтар әулетіне де қатысы бар. Сақыпкерей – Жамалдың (Бәдігүл) әкесі. Ән осы кісінікі деп айтылады. Шота Уәлихановтың 17 қаңтарда «Ана тілінде» жарияланған «Шорман әулеті» атты жазбасында да бұл туралы:

«Сәдуақас (Шорманұлы) Шоқанның қарындасы Нұриланы алуға барғанда Жарылғапберді әнші күйеу-қосшы болып барады» деген сөзін З.Қоспақов ары қарай осы өлеңдегі шумақтармен жалғап,

Жарылғап ескі әншінің маңғазы еді,
Әнді ерттеп, күйді мінген ардагері.
Осы әнді «Көкшетаудан есіттім» деп,
Баянға алып келіп жайған еді, -

деген жолдарға қарағанда, әнді Жарылғапбердінің шығармағаны, біреуден үйренгендігі ап-анық көрініп тұр – деп ойды түйіндейді. Әрі пікірінің басында айтылғандай, ғалым осы ән «Сақыпкерейдің әні» дегенге қосылатындығын байқатады. Тіпті, осы пікір көңілге қонымды болып, ән Жарылғапбердінікі болмаған күнде де, біз оны Жарылғапбердінің айтуымен жеткен ән ретінде білеміз. Оның бұл үлесінің өзі өнерге адал берілген арда әншінің осы күнге дейінгі аты аңызға айналған өнерпаздығына мысқалдай да көлеңкесін түсіре алмаса керек. Қайта қазақ әншілерінің бірінен-бірі ән үйреніп, екі аймақтың арасын жалғап жүрген ізденгіштігінің көзі тірі куәгеріндей болып ән мәтіндерінің бізге жетуі алдағы уақытта осы әншілердің өмірін толық зерттеуге, ғылымдағы тың тақырыптарды қарастыруға жол ашпақ.

В народе по сей день бытуют разные варианты истории создания песни «Топай кок». В исследовании известного музыковеда З. Коспакова приведено по этому поводу следующее мнение: «... так и «Топай кок» часто исполняется в качестве песни Жарылғапберды. Когда в наличии недостаточно архивных материалов, следует опираться на обоснованные факты, дошедшие изустным путем».

Так, по свидетельству исследователя, история, послужившая поводом для зарождения песни, произошла в ауле известного народного композитора Сақыпкерей (Козыке). Эта история имеет отношение и к семье Шормановых. Сақыпкерей – отец Жамал (Бадигуль). Говорят, что песня принадлежит ему. Сведения об этом имеются также в статье «Потомство Шормана» Шоты Уалиханова от 17 января, опубликованной в газете «Ана тили»:

Упомянув про случай, «когда Садвакас (Шорманов) поехал сватать Нурилу – сестру Шокана, певец Жарылғапберды поехал с ним в качестве дружка жениха», З.Коспаков в продолжение приводит поэтические строки из песни «Топай кок».

Таким образом, он заключает, что данные строки доказывают, что песню создал не сам Жарылғапберды, а выучил ее у кого-то. Далее З. Коспаков, как и вначале, поддерживает мнение о том, что автором песни является Сақыпкерей. Однако, даже несмотря на то, что доводы исследователя кажутся достаточно обоснованными и сочинение не принадлежит Жарылғапберды, мы ее знаем как песню, сообщенную Жарылғапберды. Даже этот небольшой вклад музыканта доказывает, что не должно быть и тени сомнения в песнях преданного искусству певца, наполненных экспрессией и его несомненного таланта, по сей день окутанного легендами. Даже то, что казахские певцы учили песни друг друга, объединяя традиции двух регионов, словно живое свидетельство поисков, способствовали сохранению текстов песен в первоизданном виде, в будущем откроет дорогу ко всестороннему изучению биографии этих певцов, разработке новых научных тем.

To date, there are various versions of the history of creation of the song «Топай

kok». In the study of the famous musicologist Z. Kospakov, there is the following opinion: «... as well as «Topay kok» is often performed as a song of Zharylgapberdy. When there are not enough archival materials available, one should rely on justified facts that have reached nowadays in oral form».

So, according to the researcher, the song is based on the story that took place in the village of the famous folk composer Sakypkerey (Kozyke). This story also relates to the Shormanov family. Sakypkerey - father of Zhamal (Badigul). They say that the song belongs to him. Information about this fact is also available in the article «Progeny of Shorman» by Shota Ualikhonov dated January 17, which was published in the newspaper «Ana tili»:

Mentioning the case, «when Sadvakas (Shormanov) went to match make for Nurila - the sister of Shokan, the singer Zharylgapberdy went with him as a friend of fiancé», Z. Kospakov continues the poetic lines from the song «Topay kok».

Thus, he concludes that these lines prove that Zharylgapberdy didn't create the song himself, but learned it from someone else. Further, Z. Kospakov, as at the beginning, supports the opinion that the author of the song is Sakypkerey. However, even though the researcher's arguments seem to be sufficiently justified, and the composition does not belong to Zharylgapberdy, it is known as the song informed by Zharylgapberdy. Even this small contribution of the musician proves that there should be no doubt in the songs of the artist who was devoted to art, which are filled with expression, and in his absolute talent, which is still shrouded in legends. So, the fact that Kazakh singers learned each other's songs, uniting the traditions of two regions, enables the preservation of the lyrics in their original form, as a live witness of searches, which in the future will open the way to a comprehensive study of the biography of these singers, the development of new scientific topics.

100. Топай көк

Жарылғапберді Жұмабайұлы
Орындаған Манарбек Ержанов

Орташа, шалқыта ♩ = 94

Көк-ше-гау Ба-ян-а-уыл - ай - ау жер на-уа-ны - ау, Е - лі-нен

көк-тей гүл-деп-ай, а - ау, шы-ға-д(ы)ә-ні - ау. Кө - лі-нен

Бу - ра - бай - дыңкөк - ке шал - қып, Сон-да-ғы Жа-рыл - ғап - ты -

- ың, е - ей, сал-ған ә-ні, о - оу.

Көкшетау, Баянауыл жер науаны,
Елінен көктей гүлдеп шығады әні.
Көлінен Бурабайдың көкке шалқып,
Сондағы Жарылғаптың салған әні.

Жарылғап, ескі әншінің маңғазы еді,
Әнді ерттеп, күйді мінген ардагері.
«Осы әнді Көкшетаудан естідім» – деп,
Баянға алып келіп жайған еді.

Жаяу Мұса Байжанұлы
Жаяу Муса Байжанулы
Zhaiyu Musa Baizhanuly

Жаяу Мұса Байжанұлы (1835-1929ж.ж.) қазіргі Павлодар облысының Баянауыл ауданындағы Жасыбай көлінің маңында дүниеге келіп, Ақшоқы деген жерінде қайтыс болған. Әнші, ақын, халық композиторы. Оның тырнақалды туындысы «Қыздар-ай» Омбыда шығарылған. Ол Омбыдан еліне сауатты азамат, музыка аспаптарында (домбыра, қобыз, скрипка, сырнай) шебер ойнайтын өнерпаз болып оралды. Келе ауыл өміріне қызу араласты. Жаяу Мұса әкімдердің, билеушілердің парақорлығын әшкерелеп, әсіресе, Баянауылдың аға сұлтаны Мұса Шорманов пен оның інісі Мұстафаның зорлық-зомбылығын айтып, Омбы генерал-губернаторына шағым жазды. Ағайынды Шормановтар оның астындағы атын тартып алып, «жаяу» атандырды.

Жаяу Мұсаның әншілік, композиторлық шығармашылығы халық музыкасымен тығыз байланыста дамыды. Сол тұста өмір сүрген Тоқсанбай, Жанак, Түбек, Көтеш, Жаңабай сынды ақын-жыршылардың дәстүрлерін үлгі тұтып, жаңалыққа құлаш ұрды. Жаяу Мұса есімі Ақсу қаласындағы мәдени-ағарту училищесіне және Павлодар қаласының бір көшесіне берілді.

Әншінің ән-күйлері «Ақ сиса» (1985) жинағында топтастырылған.

Жаяу Муса Байжанулы – казахский певец, акын, народный композитор – родился в местности Акшоки Баянаульского района Павлодарской области. Его первое произведение «Кыздар-ай» написано в Омске. Он вернулся на родину образованным человеком, искусным исполнителем на музыкальных инструментах (домбыра, қобыз, скрипка, сырнай). Позже активно принимал участие в житейских делах аула. Жаяу Муса разоблачал коррупционеров, биев, особенно описав бесчинства ага султана Баянауыла Мусы Шорманова и его младшего брата Мустафы, он написал

жалобу генерал-губернатору Омска. Братья Шормановы отняли у него скакуна и прозвали «жаяу» («пешим»).

Певческое и композиторские творчество Жаяу Мусы развивалось в тесной связи с народной музыкой. Опираясь на традиции таких акынов-жыршы тех времен, как Токсанбай, Жанак, Тубек, Котеш, Жанабай, стремился к достижению новизны. Именем Жаяу Мусы назвали культурно-просветительское училище в г. Аксу и улицу в Павлодаре.

Песни и кюи певца представлены в сборнике «Ак сиса» (1985), где составителем З. Коспаковым написано предисловие и осуществлена музыкальная редакция.

Zhaiu Musa Baizhanuly - Kazakh singer, akyn, folk composer – was born in Akshoky, in Baianauyl district of Pavlodar region. His first work «Kyzdar-ai» was written in Omsk. He returned to his homeland as an educated person, a skilled player on musical instruments (dombra, kobyz, violin, and syrнай). Later he took an active part in everyday life of the aul. Zhaiu Musa exposed the corrupt akims, biys, especially describing the abuses of Musa Shormanov, who was the aga Sultan of Baianauyl and his younger brother Mustafa, he wrote a complaint to the General Governor of Omsk. Because of this, the Shormanov brothers took away his horse from him and called him «Zhaiu» («on foot»).

The singing and composing creativity of Zhaiu Musa developed in close connection with folk music. Based on traditions of such akyns-zhyrshy of that period, as Toksanbay, Zhanak, Tubek, Koteshe, Zhanabay, he aimed to achieve novelty. The cultural and educational college in Aksu and a street in Pavlodar are named after Zhaiu Musa.

Songs and kuy of the singer are presented in the collection «Ak sisa» (1985). Z. Kospakov, as a compiler, wrote a preface and made a musical editing.

Ақ сиса / Ак сиса / Ak Sisa

Бұл ән – композитордың күрделі шығармаларының бірі. «Ақ сиса» – Мұса Байжанұлының атын тартып алып, өзін сабап, ел алдында масқаралап, «Жаяу» деген ат жапсырып берген ағайынды Мұстафа Шормановтың әрекетіне орай, қарымта ретінде шығарылған ән. Ол теңсіздікке, зорлықшыл, қиянатшыл үстем тап өкілдері болыс-билердің іс-әрекеттеріне деген наразылық пен ыза-кектің уытты күшін көрсетеді. «Ақ сиса» әні – композитор шығармашылығының биік шыңы, оның жаңғырығы басқа да туындыларында естіледі.

Данная песня является одной из сложных в ряду сочинений композитора. Следует отметить, что ее содержание несет политическое значение с проявлением возмущения против неравенства, насилия и действий принудительного характера. «Ак сиса» – пик творчества композитора, ее отголоски слышны и в других сочинениях.

This song is one of the composer's complex works. It should be noted that its content has political meaning with outrage against inequality, violence, and coercive action. «Ak sisa» is the peak of the composer's creativity, its echoes are also heard in other compositions.

Ақ сиса, қызыл сиса, сиса, сиса,

101. Ақ сиса

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Ерлан Рысқали

Жүрдек, жігерлі ♩ = 70

Ақ си-са, қы - зыл си - са, си - са, си - са,

Қал-май - ды кім - дер жа - яу зор - лық қыл - са.

Шор-ман - ның Мұс - та - фа - сы а - тым-д(ы)а-лып,

А-тан-дым сол се - беп - тен Жа - яу Мұ - с(а)ау - ей.

Ой, гик-кай, гик-кай, гик-кай - гай, Ги - га - гай, ой, ги-ги - гай - га -

ей, ги-ги - гай - гай. И-га-га, гөк - ги - ги, гөк - ги - ги, гөк-ги-ги, гай - га.

И - ги - ги - ги, гөк - ги - ги, гөк - ги - ги, И - ги - ги - ги - гай, ей, ау.

Қалмайды кімдер жаяу зорлық қылса.
Шорманның Мұстафасы атымды алып,
Атандым, сол себептен Жаяу Мұса.

Дариға, іш күйеді зорлығына,
Сенді ғой мал басының молдығына.
Қорқамын тағы дүре соға ма деп,
Сонда да шыдамаймын қорлығына.
Ақ сиса, қызыл сиса, сиса, сиса,

Жүрмейді кімдер жаяу зорлық қылса.
Байлары орыс-қазақ «қашқын» дейді,
Көрер ем қашқындықтың күні туса.

Үш жүзге атым мәлім Жаяу Мұса,
Қалмайды кімдер жаяу зорлық қылса.
Аттыдан жаяу жүріп кегін алған,
Жігіттер, шамаң келсе, маған ұқса!

Ақ шашақ / Ак шашак / Ак

shashak

«Ақ шашақ» әнін бір жылдары Көкшетауда «Илияштың әні» деп айтып жүргендер де болған. Бірақ, әннің әуені мен мәтіні оның Жаяу Мұсаның әні екендігін аңғартады. Ел арасынан осы әнді тауып алып, сахнаға алып шыққан – белгілі әнші Ғалым Мұхамедин.

Бұл ән Жаяу Мұсаның шығармашылығы шырқау шегіне жеткен кезде шыққан ән болуы керек. Себебі, мәтіндегі сөздерге қарайтын болсақ, «Кешегі бес жүз қыздың ортасында, «Ақ шашақ» салып жүрген әнім деймін» деген жолдар кездеседі. Мұндай сөз әдетте, жуан сіңірлі ақындардан, абыройы мен дәрежесі халық алдында мойындалған, өз өнеріне бек сенімді салдар мен серілерден шығады.

Одно время в Кокшетау существовало мнение, что «Ак шашак» – это песня Илияша. Но ее мелодия и текст указывают на близость к творчеству Жаяу Мусы. Найдена в народной практике и выведена на большую сцену известным певцом Галымом Мухамединым.

Она скорее всего была создана в период расцвета творчества Жаяу Мусы. Об этом свидетельствуют такие строки песни, как: «Среди вчерашних 500 девушек «Ак шашак» – песня, которую я исполнил». Такого рода высказывания характерны, как правило, для состоявшихся, признанных в народе акынов, самодостаточных салов и серэ, подтвердивших на широкой публике свою честь и уровень.

Earlier some people in Kokshetau said that «Ak shashak» is Iliyash's song. But its melody and lyrics indicate that it is close to the creativity of Zhaiiau Musa. It was found among the people and brought to the big stage by the famous singer Galym Mukhamedin.

It is most likely that it was created during the blossoming of the creativity of Zhaiiau Musa. This is evidenced by such lines of the song as: «Among yesterday's 500 girls, «Ak Shashak» is a song that I sang». As a rule, such statements are typical for the well-known akyns, who were recognized by the people, and self-sufficient sal and sere, who confirmed their honor and level to the general publicity.

102. Ақ шашақ

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Ғалым Мұхамедин

Көңілді, әндете ♩ = 146
mf

Ән сал-саң ө - зім - дей сал, жа - ным дей - мін,
Бұл ә - нім ал - т(ы)а-лаш - қа мә - лім дей - мін -

ау, ей. Ке - ше - гі бес жүз қыз - дың
 ор - та - сын - д(а)у "Ақ - ша - шақ" са - лып жүр - ген
 ә - нім дей - мін - ау, ей. Ха-ла-ла-ла, лил - лай, лил -
 лай, лил - лай, лил - лай, Ха - ла - ла - ла, лил - лай,
 лил - лай, лил - лай, лил - лай. Ха - ла - ла - ла, лил - лай, лил - лай,
 лил - лай, Ли-ла-ла-ла-ла - лім, Хау - ли - ли - ли - ли-лім - ау,
 Хау - ли - ли - ли - ли-лім - ау, ей.

Ән салсаң, өзімдей сал, жаным деймін,
 Бұл әнім алты алашқа мәлім деймін.
 Кешегі бес жүз қыздың ортасында,
 «Ақ шашақ» салып жүрген әнім деймін.

Ағашы Керекудің селдіреген,
 Қалқаның шай көйлегі желбіреген.
 Тұндырған тостағанға қара шайдай,
 Көзіңнен айналайын, мөлдіреген.

Жуан аяқ / Жуан аяқ / Zhuan aiak

103. Жуан аяқ

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Рымтай Бөдесов

Орташа, баяндай $\text{♩} = 86$

Қо-лы-м(а)у жі-гіт-тікпен-ау ал-дым та-яқ, Жі-гіт - тер,

кез бол - дық кой өң - шең са - яқ. Қа - р(а)өт - кел ба - за - ры - н(а)ай - ау

бар - га - ным - да, Кез бол - ды том - пақ а - уыз, жу - ан а - яқ.

mf Ас - пан - да боз - тор - ғай шы - рыл - дай - ды, Кө - кі - рек шір - кін жыр - лай - ды,

Ел са - ғы - нып жүр - ген - де, Кө - зім - нің жа - сы тұр - май - д(ы)ай.

Қан - ша да жақ - с(ы)оу көр - сең де, Өз е - лің - дей бол - май - д(ы)ай.

Қолыма жігіттікпен алдым таяқ,
Жігіттер, кез болдық қой өңшең саяқ.
Қараөткел базарына барғанымда,
Кез болды томпақ ауыз, жуан аяқ.

Қайырмасы:

Аспанда бозторғай шырылдайды,
Көкірек, шіркін, жырлайды.
Ел сағынып жүргенде,
Көзімнің жасы тұрмайды.

Қанша да жақсы көрсең де,
Өз еліндей болмайды.

Боларсың сен де мендей маған күлсең,
Салбырап екі аяғың есек мінсең.
Аузың күлмек түгіл, қисаяр еді,
Айырылып ел-жұртыңнан қаңғып жүрсең.
Қайырмасы:

Көкаршын / Кокаршын / Kokarshyn

Жаяу Мұса шығармаларының ішінде әсем әуенімен, шабытты сазымен ерекше дараланатыны – «Көкаршын» әні. Ақын оны өзінің жақсы көретін құстарының бірі көгершінге арнап шығарған. Әннің шарықтаған әуені көкте самғап ұшып бара жатқан бейбітшілік құсының бейнесін елестетеді.

Песня «Кокаршын» отличается среди других сочинений композитора красивой мелодией и вдохновенной музыкой. Ақын посвятил данное произведение своей любимой птице. Мелодия песни описывает образ свободно летящей «птицы мира» – голубя.

The song «Kokarshyn» is distinguished among other works of the composer with a beautiful melody and inspired music. Akyn dedicated this work to the dove as his favorite bird. The melody of the song describes the image of a freely flying «peace bird».

104. Көкаршын

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Мәдениет Ешекеев

Орташа, құбылта ♩ = 120

Ал, "Көк-ар-шын" ән ер-ке - сі бап-пен айт - са, Ер-жі - гіт
не бо - ла - ды серт-тен тай - са, ай, Ән бол - мас
"Көк - ар - шын - дай" қай-да бар - саң, Ән бі-лем
де-ген а - дам шы-нын айт - са. Ү-ри-да дай - дем, Ү-ри-да
дай - дем, Ү - ри - да дай - дем, Ү-ри-да дай - дем, ай.

Ал, «Көкаршын» ән еркесі баппен айтса,
Ер жігіт не болады серттен тайса.
Ән болмас «Көкаршындай» қайда барса,
«Ән білем» деген адам шынын айтса.

Ал, «Көкаршын» көңіліме қонған әнім,
Сүйеді сұлу әнді менің жаным.
Айқайлап, аспандатып жүз құбылтсам,
Кетеді бойым балқып, қызып қаным.

Ләйлім, Сұрша қыз, Шолпан туса
Лайлим, Сурша кыз, Шолпан туса
Lailim, Sursha Kyz, Sholpan tusa

Жаяу Мұсаның әндері өзінің өмір сүрген кезеңіндегі қоғам көрінісінің айнасы сынды. Оның көптеген әндері қайсар рухты, өр, асқақ болып келеді. Әндерін тыңдағанда бір өзі мыңға татитын, озбырлыққа қарсы өнерін қару қылып, қызыл тілмен надандықтың пердесін тіліп, әділетсіздікке жол бермеу мақсатында соғыс ашып, шынжыр балақтармен жауласып өтуі бір сәт ертегідегі батырлар бейнесін де көз алдыға алып келеді. «Батыр – аңғал» дегендей, өнерпаздың да жаны нәзік болатынын ескерсек, Жаяу салдың жүрегінде оты лаулап тұрған жастық шағында кіршіксіз махаббаттың шырынын бірге татып, Баянтауда кездесуге серттескен, талдырмаш белі тартқан сымдай бұрала басып келетін таң алдында туған Шолпандай, айна көлдегі аққудың көгілдіріндей аяулыларына қосыла алмай, тірідей айырылған сол әр кезеңдегі аруларға арнап шығарған әндері де жетерлік. Өзінің бірнеше рет үйленіп, отбасынан жолы болмауы Мұсаның көңілін жасытып, жабырқата алмады. Махаббаттың қызық

гүл дәуренін әдемі иірімді, сыршыл сазды, жақсы үнді, ұғымды әндеріне қосып тілінен бал сорғалатты. Солардың ішінде бірден еске түсіп, ауызға ілігетін махаббат тақырыбындағы шоқтығы биік туындылары: «Ләйлім», «Сұрша қыз», «Шолпан туса» әндері. Бұлар тыңдаушысын бірде балқытып, шалқытса, бірде мұңдандырып, тұнжыратып ән тұңғиығының тереңіне тартады. Бойды ерітіп, ой кеңітетін, тыңдаушысының ерік-жігерін билеп ала жөнелетін бұл әндер сол ғашықтық сезімінің басына әннен кигізілген алтын тәж, арнайы соғылған бір-бір күмбез іспеттес.

Песни Жаяу Мусы, словно «зеркало», отражают особенности общества того времени. Большинство его песен – смелые, решительные, горделивые. Когда слушаешь их – высокохудожественные творения, которые были «оружием» против насилия и гнета, воспринимаешь мастерство слова, разоблачавшее царящее невежество, и борьбу против несправедливости, вражду с господствующим классом, то перед глазами возникает образ сказочного батыра. В народе говорят: «Богатырь – неосторожный», а если еще добавить, что он – обладатель исключительного таланта с тонким душевным строением, тогда ясно: у Мусы немало песен, посвященных возлюбленным, с которыми юный пылающий Жаяу сал делил свою чистую, искреннюю любовь, клялся встретиться в Баянтау, тонким, кротким, напоминающим Венеру перед рождением, подобным лебедю в зеркально прозрачном озере, с которыми судьба жестоко его разводила. Несколько неудачных браков Мусы не стали поводом для разочарования и уныния. Он воспевал самые нежные романтические периоды любви, создавая мелодичные, лиричные, гармоничные и глубокие песни. Среди них наиболее известные высокохудожественные любовно-лирические творения – «Ляйлим», «Сурша кыз», «Шолпан туса». Они способны одновременно своего слушателя истомить, увлечь, порой ввергнуть в уныние и помрачение, погрузить в пучину глубоких чувств, отраженных в этих песнях. Каждая из них – словно купол, построенный на вершине любовных переживаний, способный ослабить тело, но расширить сознание, увлечь своего слушателя.

The songs of Zhaiyu Musa, like a mirror, reflect the specific features of the society of that time. Most of his songs are bold, decisive, and proud. When you listen to them - highly artistic compositions that were «the weapons» against violence and oppression, you perceive the excellence of the word, which is exposing the existing ignorance, the struggle against injustice, struggle against the ruling class, and you see the image of a fairy-tale batyr. People say: «Bogatyr is not careful», moreover, he is the owner of exceptional talent and a delicate mental structure, then it's clear: Musa has many songs dedicated to the beloved, with whom the young burning Zhaiyu sal shared his pure, sincere love, swore to meet in Bayantau, a thin, meek swan in a mirror-clear lake, resembling Venus before birth, with whom the fate cruelly separates him. Several unsuccessful marriages of Musa did not become a reason for disappointment and gloom. He praised the tenderest romantic periods of love, creating melodic, lyrical, harmonious and deep songs. The most famous highly artistic love and lyric songs - «Lailim», «Sursha kyz», «Sholpan tusa». They are capable to torment the listeners, captivate, and sometimes plunge them into gloom and obsession, plunging them into the deep feelings reflected in these songs. Each of them is like a dome built on the top of love feelings, capable to weaken the body, expand the consciousness, and captivate the listeners.

105. Ләйлім

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Еркін Шүкіманов

Шырқата, соза $\text{♩} = 84$

mf

Кел, сәу - лем, сүй, ме - нің ш(е)ау - ай

жай - дым, құ - шақ, Жас - қа - нып, жал-тақ - тан - б(а)у

жа-ман құ - сап. Жү - ре - гім бір ы - си - д(ы)ау - ай,

бір - су - и - д(ы)ау, Көр - ген - д(е)ей, жа - ным се - н(і)ау

бу - ын бо - сап. *f* А - хоу, Ләй - лім! А - хоу-хау, Ләй - лім!

Ха - ла - ла - ау, Ләй - лім, Ләй - лім, Ләй - лім - ау,

mp

Ләй - лім, Ләй - лім. А - ха - х(а)ау, ха - лә - лә, ку - ли - лә - л(ә)эй,

А - ха - х(а)ау, ха - лә - лә, ку - ли - лә - л(ә)эй.

Ей, хай - ли - ли - л(ә)эй, ау - ай.

Кел, сәулем, сүй меніше, жайдым құшақ,
Жасқанып жалтақтанба жаман құсап.
Жүрегім бір ысиды, бір суиды
Көргенде, жаным, сені буын босап.
Толықсып жаңа піскен сен бір алма,

Табылар бір өзіңнен қант та, бал да.
Еркің бар күйдірсең де, жандырсаң да,
Жүрекке салдың, сәулем, кетпес таңба.

106. Сұрша қыз

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Тілеулес Құрманғалиев

Асықпай, шырқата ♩ = 90

mf

Не-ше жыл жүр-сем - да-ғ(ы)ей мен-ай - дау - да,
Шы-дай - мын, қажы-май - мын де-нім сау - д(а)у.
Дәм жа-зып о - сы жол-дан
а - ман қайт - сам, Сұр-ша қыз, кө - рі - сер - міз
Ба - ян - тау - да - ай.
Ас-пан-да жыр-лар боз-тор-ғай, Шір-кін, ән - нің бұл - бұ - л(ы)ай.
А - хау, үй, Сұр - ша қыз, дү-ни(е)-
ай, Ен-д(і)е - сен бол - ай.

Неше жыл жүрсем дағы мен айдауда,
Шыдаймын, қажымаймын денім сауда.
Дәм жазып, осы жолдан аман қайтсам,
Сұрша қыз, көрісерміз Баянтауда.

Қайырмасы:
Аспанда жырлар бозторғай,
Шіркін, әнің бұлбұлы-ай.
Ахау, үй, Сұрша қыз, дүние-ай,

Енді есен бол-ай.

Боларсың сен де мендей маған күлсең,
Ханзада жауыздардан қорлық көрсең.
Ауызың күлмек тұрмақ қисаяды,
Айырылып ат-тоныңнан жаяу жүрсең.
Қайырмасы:

107. Шолпан туса

Жаяу Мұса Байжанұлы
Орындаған Қосымжан Бабаков

Асықпай, құбылта ♩ = 72

Таң ал - дын - да шол - пан ту - са, Тарт - қан сым - дай
бе - лін бу - са. Не - ше түр - лі ән шыр - қай - ды сол си - пат - ты Жа - яу
Мұ - са, ей. Хай - ри - ра - рәр - рә, хай - ри - ра - рар - ра,
хай - ри - ра - рау, ра - ра, рай, ри - ра - рай, ри - ра - ри - ра - рай, ей.

Таң алдында шолпан туса,
Тартқан сымдай белін буса.
Неше түрлі ән шырқайды,
Нұр сипатты Жаяу Мұса.

Осы хатты Мұса жазған,
Ән табылар өнерпаздан.
Құрбысымен тату жүріп,
Шағымшының тіліне азған.

Қайдан келдің, былқ-сылқ етіп,
Гауһар тастай жарқ-жүрқ етіп.
Шыққан күндей жарқырайсың,
Сөйлесуге көңілім кетіп.

Иманжүсіп Құтпанұлы
Иманжусип Құтпанулы
Imanzhusip Kutpanuly

Иманжүсіп Құтпанұлы (1863-1931) – халық композиторы. Жырға, шешендік сөзге құмар болған жан. Суырыпсалма ақын, әнші, палуан. Патшалық Ресей өкіметінің қысымына, әділетсіздігіне шыдамай, оларға қарсы өткір өлеңдерін арнаған. Соның кесірінен жалған жаламен бірнеше рет қуғынға түседі. Иманжүсіп 1913 жылы атамекеніне оралып, Сырдария губерниясының Шиелі болысына қоныстанған. 1930 жылы тұтқындалып, 1931 жылы ОГПУ жанындағы үштіктің шешімімен атылып, 1990 жылы толық ақталған. Иманжүсіп – Жаяу Мұса,

Мәди сияқты әділеттілікті, теңдікті жырлаған күрескер әнші. Оның әндері Арқада, Жетісуда кең таралған. «Сары мойын», «Бұғылы мен Тағылы», «Ішім өлген, дүние-ай, құр сыртым сау», «Әкем Құтпан болғанда, ағам Шонай», «Қысырақтың үйірі жирен ала», «Иманжүсіптің әні», т.б. әндері өр үнді әншінің азаматтығын танытады. Оның әндерін Қ.Байжанов, Қ.Байсейітов, И.Байзақовтар орындап беріп А.Затаевичке нотаға түсірткен.

«Сары мойын» әні Е.Г.Брусиловскийдің «Қыз-Жібек» операсында Бекежан ариясы ретінде пайдаланылды. «Қыз Жібек» фильмінде де осы ән қолданылды. Иманжүсіп туралы 1987 жылы «Жазушы» баспасынан шыққан Зейтін Ақышевтың «Шынардың шыбығы» романы басылып шықты. 2001 жылы жарық көрген «Иманжүсіп» (авторы Р.Көшенова) атты кітапқа Иманжүсіп әндері толық енді.

Иманжусип Кутпанулы (1863-1931) – народный композитор, певец, хорошо владел искусством слова, был профессиональным акыном. Не смирившись с несправедливостью и давлением царских властей, сочинял острые по содержанию песни. В связи с этим и был сослан по ложным обвинениям. В 1905-1914 гг. переезжает в Усть-Каменогорск и в Жетысу. В 1913 г., вернувшись на родину, располагается в волости Шиели Сырдарьинской губернии. В 1930 г. был взят по арест и через год расстрелян по решению тройки ОГПУ. Полностью оправдан в 1990 г. Иманжусип – певец, который, как Жаяу Муса, Мади, воспевал равенство и справедливость. Среди песен с ярко выраженной гражданской позицией в регионах Арка и Жетысу широко распространены «Сары мойын», «Бугалы мен Тагалы», «Ишим ольген, дүние-ай, кур сыртым сау», «Акем Кутпан болғанда, ағам Шонай», «Қысырақтың уйири жирен ала», «Мен калайша жалғанда турактайын» и др. Песни Иманжусипа нотированы А.В. Затаевичем при содействии К. Байжанова, К. Байсеитова, И. Байзакова. В последние годы найдены его новые песни. Песня «Сармойын» использовалась в качестве арии Бекежана в опере Е.Г. Брусиловского «Кыз-Жибек». В 2001 г. вышла книга «Иманжүсіп» (автор Р. Кушенова), в которую вошли все его песни.

Imanzhusip Kutpanuly (1863-1931) – folk composer, singer, had a good command of the art of public speaking, was a professional akyn. Not accepting the injustice and pressure of the tsarist authorities, he composed songs that were sharp in content. Therefore, he was exiled at false charges. In 1905-1914 he moved to Uskamenogorsk and Zhetisu. In 1913, having returned to his homeland, he lived in the volost of Shieli, Syrdarya province. In 1930 he was arrested and a year later was shot by decision of the three OGPU. In 1990, Imanzhusip was fully justified. He is a singer who, like Zhayau Musa, Madi, glorified equality and justice. Among the songs with a pronounced civic position, in the regions of Arka and Zhetisu, «Sary moiyn», «Bugaly men Tagaly», «Ishim olgen, duniye-ai, kur syrtytm sau», «Akem Kutpan bolganda, agam Shonay», «Kysyraktin uiiry zhiren ala», «Men kalaisha zhalganda turaktaiyn» etc. The notation of the songs of Imanzhusip was performed by A.V. Zataevich with the assistance of K. Bayzhanov, K. Bayseitov, I. Bayzakov. In recent years, his new songs have been found. The song «Sarmoyin» was used as Bekezhan's aria in the opera by E.G. Brusilovsky «Kyz-Zhibek». In 2001, the book «Imanjusip» (author R. Kushenova) was published, which includes all of his songs.

Иманжүсіптің әні / Иманжусиптин ани / Imanzhusiptin ani

Бұл ән туралы А. Затаевич: «Оның сабырлы, кең кантиленасы, ерлік пен паң, тәуелсіз сарыны еркіндіктің гимні іспеттес, құрылысы ерекше, басқа әндерге ұқсаңқырамайтын әдемі ән», – деген.

А.Затаевич об этой песне: «Ее благородная, широкая кантилена, мужественная и размашистая, гордая и независимая, звучит как могучий гимн свободе, необыкновенно красивый и стройный по форме».

A. Zataevich said about this song: «Its noble, wide cantilena, courageous and sweeping, proud and independent, sounds like a powerful anthem to freedom, unusually beautiful and harmonious in form».

108. Иманжүсіптің әні

Иманжүсіп Құтпанұлы
Орындаған Сматай Үмбетбаев

Асықпай, нақпа-нақ ♩ = 102

Оу! А - былай ас - пас ар - қа - ның са - р(ы)ай бе - лі,
Ку - ан - дық пен Сү - йін - дік жай - лай - д(ы)е - лі.
Қырық мың жыл - қы ай - да - саң лай - лан - бас,
Ни - яз - дың А - ю - лы мен Қа - р(а)ай - кө - л(і)ай, а, ай, су, ей.

Абылай аспас арқаның сары белі,
Қуандық пен Сүйіндік жайлайды елі.
Қырық мың жылқы айдасаң лайланбас,
Нияздың Аюлы мен Қаракөлі.

Бұғылы мен Тағылы бүркіт салған,
Ұйпалақтап бауырында түлкіңді алғам.
Ақтау, Ортау, Сарысу жүрген жерім,
Көзімнен бұлбұл ұштың дүние жалған.

Мен елімде жүргенде топтан астым,
Менменсінген талайдың көңілін бастым.
Жаныма ерген жігітке олжа салып,
Бір түнде сегіз қызды алып қаштым.

Сусыз жерге ауылым қона алмайды,
Кері кеткен жұмысың оңалмайды.

Жүз қатыны қазақтың ұл туса да,
Бәрібір Иманжүсіп бола алмайды.

Мен қалайша жалғанда тұрақтайын,
Майысып көлге біткен құрақтайын.
Қолға түскен дұшпанның талайларын,
Бақыртып сабаушы едім лақтайын.

Ішім өлген бұл күнде, құр денем сау,
Маған десең, көз жасым жаңбыр боп жау.
Бүркіт ұстап басыңа бір шығайын,
Көзіме бір көрінші, Ерейментау!

Қатар-қатар қаланған тастарың-ай,
Қатарланып көрінген бастарың-ай.
Ерейментау есіме түскен шақта,
Көзімнен аға берді жастарым-ай.

И. Байзақов домбыраның сүйемелдеуімен басқа әншілердің репертуарында болмаған шығармаларды орындайтын. Бұл жағдай ол кейбір әндерді «өзі шығарған» деген ой туғызады.

Көрнекті ақын және әнші ретінде елге танымал Иса Байзақовтың шығармашылық жігерге толы өмірі қысқа болды. Оның көптеген әндері, поэтикалық және музыкалық импровизациялары халық арасында кең тараған.

Иса Байзақов пен Николай Анов (1926)

Иса Байзақов и Николай Анов (1926)

Isa Baizakov and Nicolai Anov (1926)

Иса Байзақов (1900-1946) родился в селе Улгили района Ертис Павлодарской области. Лучший исполнитель терме и жельдирме, известный акын, участвовавший в айтысах. Входит в ряды основоположников казахско-го драматического и оперного искусства.

Среднего роста, смуглый, с кудрявой головой, Иса был обладателем очень сильного тенора. Содержание песни он доносил на открытых эмоциях, каждый раз исполняя с особым вдохновением. Его манера преподнесения песен, особенно энергичная и эмоционально-правдивая, привлекая внимание слушателей, пробуждала радостные чувства. В его репертуаре были и малоизвестные песни под сопровождение домбры, некоторые из которых, возможно, были написаны самим певцом. Прославился как маститый акын и певец. Многие его песни, поэтические и музыкальные импровизации широко распространены в народе.

Isa Bayzakov (1900-1946) was born in the village of Ulgili in the Ertis district in the Pavlodar region. The best performer of terme and zheldirme, famous akyn, who participated in aitys. He is one of the founders of the Kazakh dramatic and opera art.

Isa was of medium height, dark-skinned, with a curly head, and he possessed a very strong tenor. He transmits the content of the song with open emotions, each time performing with special inspiration. His manner of performing the songs, especially energetic and emotionally truthful, attracting the attention of listeners, aroused joyful feelings. In his repertoire there were also little-known songs accompanied by dombra, some of which, perhaps, were composed by the singer himself. He became famous as the eminent akyn and singer. Many of his songs, poetic and musical improvisations are widespread among the people.

Желдірме (II) / Жельдирме (II) / Zheldirme (II)

Ұлы жазушы, М.О.Әуезов: «...Иса әлденеше ғасырларды жиғандай, мәдениет тарихының әлденеше дәуірлерін бітімдестіргендей... Жақсының сарынындай құбылып, бүктетіліп толқынған желдірменің әніне қосылғанда шалқыған ақындық сөзін ту қылып ұстап, заманды қазып келе жатқан өнер желмаясының шабысы елестегендей болады» – деген.

Исаның «Желдірмесі» 2 түрде сақталған. Жүрдек, заулата екпінде жүретін туынды алексикалық кіріспеден басталады. Желдірменің әуені өнерді, әнді, дауыс сұлулығын жоғары бағалаған көпшілік халыққа қаратпа сөз ретінде айтылған. Бұл ән Исаның көзі тірісінде кең таралып, жоғары баға иеленіп, көптеген классикалық туындарға негіз болды. Атап айтқанда, Мұхтар Әуезовтың «Айман-Шолпан» деген музыкалық пьесасына, Е.Брусиловскийдің Құрманғазы атындағы халық аспаптары оркестріне арнап жазған «Желдірме» симфониялық поэмасына, Мұқан Төлебаевтың «Коммунизм оттары» кантатасына Исаның «Желдірмесі» толық пайдаланылған.

Великий писатель М.О.Ауэзов: «На сегодняшней казахской сцене Иса будто вобрал несколько веков, будто примирил несколько эпох истории культуры ... поднял знамя поэтического слова с бьющейся, как волна мелодией-жельдирме, на изменчивый сарын воплотив бег «крылатой верблюдицы» искусства, разрывающей «землю» эпохи...».

«Жельдирме» Исы сохранено в 2-х видах. Быстрое, стремительное сочинение начинается с алексического вступления. Основу жельдирме, высоко оцененного в контексте искусства, песни, красоты голоса, составляет речитативное обращение к народу. Это произведение при жизни Исы получило широкое распространение и, будучи удостоенным высокой оценки, стало основой многих классических сочинений, таких, как музыкальная пьеса «Айман-Шолпан» М.Ауэзова, симфоническая поэма «Жельдирме», написанная для оркестра казахских народных инструментов им. Курмангазы Е. Брусиловским, почти полностью оно вошло в кантату М. Тулебаева «Огни коммунизма».

The great writer M.O. Auevov said: «It seems as if Issa has joined several centuries on today's Kazakh scene, as if reconciled several eras of the cultural history ... raised the banner of the poetic word with a melody of zheldirme which is like a crashing wave with the changeable saryn, expressing the run of the «winged camel» of art, tearing the «earth» of the era ... «.

2 types of Issa's «Zheldirme» have been preserved. A quick, swift composition begins with an alexic introduction. Zheldirme which is highly evaluated in terms of artistic qualities, song, beauty of voice, is based on a recitative appeal to the people. This work was widely spread during Issa's lifetime and, being highly praised, became the basis of many classical compositions, such as the musical play «Aiman-Sholpan» by M. Auevov, the symphonic poem «Zheldirme» which is written by E. Brusilovsky for the Kurmangazy orchestra of Kazakh folk instruments, and it was almost completely included into the cantata «Kommunism Ottary» by M. Tulebayev.

110. Желдірме

(2-түрі)

Иса Байзақов
Орындаған Төлеутай Серіков

Жүрдек, речитативті ♩ = 80

Ха - ла - ла - ла - лай - ла, Ли - ла - ла - ку - лай - ла.

Ха - ла - ла, лай - ли - ла - ла - ку - лай, Ли - ла - ла - ку - лай,

Ли - ла - ла - ку - лай, Ли - ла - ла - ку - лай, лай.

Ха - ла - ла, ла - ла - ла, Ла - ла - ла - ла, ла - ла - ла (а) оу. Ха - ла - ла - ла - ла - ла - ла - ла (а) оу.

Ха - ла - ла - лай, ли - ла - лай. А - хоу!

бірге-бірге зулага

Ал, қал - қа, кел - ді ке - зің жай - най - тұ - ғын, Бұл - бұл - дай

бақ - ша - да - ғы сай - рай - тұ - ған. Ө - нер - дің ки - я - сы - на шық - қан са - йын, Бо - лат - тай

тас - тан та - бан тай - май - тұ - ғын. Жө - нел - дім

"Жел - дір - ме - мен" жел - дей е - сіп, Қы - ран - дай ас - пан - да - ғы сам - ғай - тұ - ғын, Да - уы - сым

да - уыл - паз - дай да - был - да - ған, Ек - пі - нім са - мо - лет - тей зау - лай - тұ - ғын, Ті - зе - йін

Қанапия Басығараұлы
Канапия Басығараулы
Kanapiya Basygarauly

Қанапия Басығараұлы 1840 жылы қазіргі Қостанай облысы, Әуликөл ауданында дүниеге келген. Әнші, сазгер, аса ауқатты ортадан шыққан. Біржанмен дос болған Қанапияның өзінің де әндері кезінде көп болған. Бізге жеткені – «Қанапия» секілді туындысы. Ол асқақ, жоғары дауыспен, жігерлі айтылатын бұл әнінде, негізінен, жастық шақ қызығын мадақтайды. Қанапия әндерін алғаш А.В.Затаевич нотаға түсірген.

Канапия Басығараулы родился в 1840 г. в районе Аулиеколь нынешней Костанайской области. Певец, композитор, родом из богатой семьи. Судя по сохранившимся его песням, друг Биржан сала. В свое время было много его песен – сочинений, подобных дошедшей до нас «Канапии». В этой песне, исполняемой высоким голосом, энергично, воспевается, в основном, самое интересное в пору молодости. Песни Канапии первым записал А.В. Затаевич.

Kanapiya Basygarauly was born in 1840 in the Auliekol district of the current Kostanay region. The singer, composer, originated from a wealthy family. Judging by his songs, he was Birzhan sal's friend. There were many of his songs - compositions similar to the «Kanapiya», that have been preserved to nowadays. In this song, which is performed in a high voice, energetically, the most interesting at the youth time is praised. The songs of Kanapiya were first recorded by A.V. Zataevich.

Қанапия (I) / Канапия (I) / Kanapiya (I)

Ел арасында «Қанапия» әнінің I-нұсқасы кең таралып, кәсіби әншілердің репертуарына кіріп, сахнадан бой көрсетіп жүргеніне де бірталай жылдың жүзі болды. Ел құлағына сіңіп кеткен бұл әнді қазір оқу үдерісінде де кең пайдаланады. Ал, II-нұсқасына келетін болсақ, ән тексті де, музыкалық құрылымы да бөлек. Әннің аяқ жағындағы қайырманың соңында басқа Арқа әндерінің ешбірінде жолықпайтын фригийлық лад кездеседі.

В народе широко распространён I-ый вариант песни «Канапия», который входит в репертуар высокопрофессиональных певцов и долгое время пользуется популярностью. Хорошо знакомое для народа сочинение активно используется и в учебном процессе. А II-ой вариант отличается как текстом, так и музыкальным строением. В конце припева встречается не типичный для песен региона Арка фригийский лад.

The 1-st version of the song «Kanapiya» is widely spread among the people. It is included into the repertoire of highly professional singers and is being popular for a long time. The composition which is well known to the people is actively used in the educational process. The 2-d version differs in text and in musical structure. At the end of the chorus, there is a Phrygian mode, which is not typical for the songs of the Arka region.

111. Қанапия (1-нұсқа)

Қанапия Басығараұлы
Орындаған Ерлан Рысқали

Жүрдек, жігерлі ♩ = 104

f

Оу!

Жа - сым - нан көп сал - дыр - дым кар - шы - га - н(ы)оу,

Ак - кан тер маң - да - йым - нан, оу, там - шы - ла - д(ы)ай - ау.

Ныс - пы - мыз Қа - на - пия - ай бол - ган - нан соң,

Жи - ы - лып өң - шең каш - кын, о - ой - оу,

жам - шы - ла - дың, әй - әй - әй - әй, ә - ри - дә, дәй - әй, Ой, әй - әй - әй - әй,

ә - ри - дә, дәй - әй. Ә - ри - дә - ри - дә - дәй. О - хо - хой - оу!

Ха - ла - ла - ли, дә - ри - дә, дәй - дәй - дәй - дә, Ха - ла - ла - ли - дәй - дә, Ха - ла - ла - ли - дәй - дә.

Ха - ла - ла - ли - дәй - дә, ә - ри - дә - дәй - әй, Ә - ри - дә - дәй - әй - дәу,

Ой, ә - ри - дәк, ә - ри - дәк, ә - ри - ай.

Жасымнан көп салдырдым қаршығаны,
 Аққан тер маңдайымнан тамшылады.
 Ныспымыз Қанапия болғаннан соң,
 Жиылып өңшең қашқын жамшылады.

Жасымнан болдым қарсы ханзадаға,
 Жүйрік ат жараспай ма бозбалаға.
 Баласы Басығара Қанапия,
 Жем болдым ала жаздай қандалаға.

Қанапия (II) / Канапия (II) / Канаріуа (II)

112. Қанапияның әні

(2-нұсқа)

Қанапия Басығараұлы
 Орындаған Байқоныс Мұхамметжан

Асықпай, сағынышпен ♩ = 86

Ақ кер - бес т(і)ат - ка мі - не - мін жыл - қы жи - я, Аб - зал
 кыз - дар тар - та - д(ы)ау гар - мо - ни - я.
 Күй - қыл - жы - тып о - с(ы)ән - ге ба - су - ш(ы)е - д(і)ау,
 Ба - сы - ка - ра ба - ла - сы Қа - на - пи(я) - ау. Ау, үй.
 кал - қа - тай, Уай, кал - қа - тай, Зо - рық - п(а)ау бір жо - лың - д(а)ау,
 А, жиыр - ма - да, о - о - о - оу

Ақ кер бесті атқа мінемін жылқы жия,
 Абзал қыздар тартады гармония.
 Құйқылжытып осы әнге басушы еді,
 Басықара баласы Қанапия.

Алып келген базардан кажол кебіс,
 Сілекейі қалқаның бал мен жеміс.
 «Жел тимесе, күн тимес» – деп жүргенде,
 Сұлу қыздың өсегі шығады еміс.

Қайырмасы:
 Ау, үй, қалқатай!
 Уай, қалқатай,
 Зорықпа бір жолыңда,
 Ау, жиырмада, оу.

Майра Уәлиқызы
Майра Уалиқызы
Maira Ualikyzy

Майра Уәлиқызы Шамсутдинова (1896-1927) – музыка өнерін өзінің дара қасиетімен айрықша дамытқан Арқа дәстүрлі әншілік мектебінің қалыптасқан өкілі. Павлодар қаласында дүниеге келген. Әкесі – татар, шешесі – қазақ. Бала кезінен үлкен музыкалық қабілет иесі болған. Тоғыз жасынан гармонда ойнап, 13 жасында әдемі дауысты, өте дарынды әнші ретінде белгілі болды. Иса Байзақовпен бірге ән шырқап, өнерін шыңдаған. Майра – қазақтың халық әншілерінің ішінде әртістік қабілетімен, үн ерекшелігімен, әнші-әртістерге тән табиғи болмысымен тыңдаушыларын бірден баурап алатын дарындылығымен көзге түскен таланттардың бірі. Ол өз әнінде «тартады бозбаланы магнитім» деп бостан-босқа айтпаса керек. Майраның ән айту мәнеріне таңданған А.В.Затаевич кезінде былайша лебіз білдірген болатын. «Майра киіміндегі әр алуан түстер мен әшекейлерден оғаштық пен ерсіліктің ізі сезілер емес, қайта олар әнші талғамының биіктігін аңғартқандай. Әйел жүзіндегі көрік пен сәнді киім, ән мен сырнай – бәрі де қабаттаса келіп, оның кәсіби әнші екенін оңай-ақ жеткізіп тұр. Мен әнді тыңдап қалыппын. Оның орындау, жырлау мәнеріндегі «шүү» дегенде шалынары: өктемдік пен жігер, пәрменді серпіліс пен уытты қызулық еді. Мұның бәрі әнді екпінделе шырқауға әуес келетін қазақ әншілері арасынан менің бұрын-соңды кездестірмеген жайларым болатын».

Майра Уалиқызы (1896-1927) – одна из представительниц традиционной песенной школы, редкими качествами дарования внесшая свою лепту в искусство музыки. Родилась в г. Павлодаре, «по отцу – татарка, а по матери – казашка, с раннего возраста проявила большие музыкальные способности». С девятилетнего возраста играла на гармонии, к тринадцати годам прославилась красивым голосом как талантливая певица. Выступала вместе с Исой Байзаковым. Майра отличалась своими артистическими способностями, особым тембром и природными качествами, позволявшими ей сразу увлечь своих слушателей. Не случайны в этой связи строки из песни «тартады бозбаланы магнитім» («мой магнит притягивает молодых»). А.В.Затаевич, удивленный ее манерой исполнения, выразился следующим образом: «... в комбинации всех этих цветов не было ничего кричащего, а наоборот – все говорило о хорошем вкусе певицы, являющейся, как нетрудно было сразу догадаться, – профессионалкой. ... В манере передачи песен у нее выходили на первый план: известная властность, повелительность, размах и темперамент, т.е. как раз те качества, которых я никогда не встречал у всегда более или менее апатичных казахских певец».

Maira Ualikyzy (1896-1927) is one of the representatives of the traditional song school, who had rare talent and contributed to the musical art. She was born in Pavlodar, «her father was the Tatar, and mother was the Kazakh, she from an early age showed great musical abilities». From the age of nine she played the accordion; by the age of thirteen she became famous for her beautiful voice as a talented singer. She performed with Issa Bayzakov. Maira was distinguished by her artistic abilities, special timbre and natural qualities, which impressed her listeners. In this connection, the lines from the song «tartady bozbalany magnitim»

(«my magnet attracts young people») are natural. A.V. Zataevich, impressed by her manner of singing, said: «... in the combination of all these colors there was nothing flashy, but on the contrary, everything spoke of the good taste of the singer, who, as you might have guessed is a professional. ... In the manner of transmitting the songs, we feel: strong character, imperiousness, scope and temperament, i.e. precisely those qualities that I have never seen in other Kazakh singers».

Бақша / Бакша / Baksha

1918 жыл. Академик А.Жұбанов Майра өмірінің бір кезеңін «Замана бұлбұлдары» атты кітабында: «...Майра Керекуден шешесін көшіріп алып келіп, біржолата Семейге орнығады. Әбілмәжинмен сүрген өмірі бұлтсыз ашық күндей көңілді өтіп жатады...» дейді. Дәл осы бір бақытты шағында Семей жұрты Майраның «Бақша» деген жаңа әнін шырқата бастайды. Бұл әннің әр сөзі Әбілмәжинге арналады.

1918 год. Академик А. Жубанов в книге «Замана бұлбұлдары» описал этот период из жизни известной певицы таким образом: «...Майра перевозит свою мать из Кереку и обосновывается в Семее. Годы, прожитые вместе с Абильмажином, были ясными и без горечи...». Песня «Бакша» была создана позднее, весной 1926 г. Каждое слово в ней посвящено Абильмажину. А.В. Затаевич об этом сочинении отозвался так: «...великолепная, задушевная и полная щемящей грусти мелодия, являющаяся настоящей «лебединой песнью» талантливой певицы». А академик Ахмет Жубанов пришел к выводу: «Это редкая по глубине чувств и силе выражения песня ...шедевр казахского песенного творчества...».

Year 1918. Academician A. Zhubanov in his book «Zamana Bulbuldary» described this period in the life of a famous singer in this way: «... Mayra takes her mother from Kerek and settles in Semey. The years of life with Abilmazhin were good and without bitterness ... ». The song «Baksha» was created later, in the spring of 1926. Each word in it is dedicated to Abilmazhin. A.V. Zataevich commented on this composition as follows: «... a magnificent, sincere melody, full of melancholy, is a real «swan song» of a talented singer». Academician Akhmet Zhubanov came to the conclusion: «This is a rare song with deep feelings and power of expression ... a masterpiece of Kazakh song creativity ...».

113. Бақша

Майра Уәлиқызы
Орындаған Клара Төленбаева

Оргаша ♩ = 116

Дос тұт - тым, бол - дым ға - шық,

ка-сы-н(а)ер - дим, Бас - қа-дан бір ө - зің - д(i)еу

ар - тық көр - дім - ай, жал - ған - ай.

Кө - рі - ніс, шы - ра - йың - да

еш кір - шік жоқ, Ө - зің - мен жү - ре - гім - ді

хақ - ка бер - дім - ай, жал - ған - ай.

Мей - лің су - ық - ка ү - сір, Мей - лің

су - ға тү - сір. Әй - те - уір, Құ - дай де - дім -

ай, Қа - сы - ң(а)ер - дім - ай, жал - ған - ай.

Дос тұттым, болдым ғашық, қасыңа ердім,
 Басқадан бір өзіңді артық көрдім.
 Көрініс, шырайыңда еш кіршік жоқ,
 Өзіңмен жүрегімді хаққа бердім.

Қайырмасы:
 Мейлің суыққа үсір,
 Мейлің суға түсір.
 Әйтеуір, Құдай дедім,
 Қасыңа ердім.

Қайырмасы:

Әр істің ауырында сабыр жақсы,
 Пайдасыз жиған малдан қадір жақсы.
 Жігіттік бір атыңды шығармасаң,
 Жүргенше өйтіп-бүйтіп қабір жақсы.

Қайырмасы:

Майра (II) / Майра (II) / Maira (II)

Қазақ композиторларының әрқайсысында өзінің автопортретін өлеңмен, әнмен, жырмен, күймен сипаттайтын шығармалар жетерлік. Соның бірі – Майраның «Майра» әні. Бұл әнде автор өзінің әншілік, ақындық қасиеттерін көтермелеп өнерінің қыр-сырын тілге тиек етіп, жұрт алдында жайқалған гүлдей құлпырып, ашыла түседі. Әннің 3 түрі бар. Үшінші түрі – бұрын-соңды еш жерде жарияланбаған, мұрағаттан табылып отырған материал.

В творчестве почти каждого казахского композитора есть «автопортрет», воссозданный через поэтические средства, песню, жыр или кюй. Одно из них – песня «Майра» Майры Шамсутдиновой. В ней автор, возвышая свои певческие, музыкально-поэтические достоинства, демонстрируя грани своего искусства, раскрывается перед народом, подобно пышно расцветающему цветку. Существует 3 вида данного произведения.

In the creative works of almost every Kazakh composer there is a work- «self-portrait», which is created through poetry, song, zhyr or kuy. One of them is the song «Maira» by Maira Shamsutdinova. In it, the author, exalting his singing, musical and poetic merits, demonstrating the facets of his art, reveals himself to the people, like a lushly blossoming flower. There are 3 types of this work.

114. Майра

(2-түрі)

Майра Уәлиқызы
Орындаған Перизат Тұрарова

Асықпай, сызылта ♩ = 108

Қы-з(ы)е-дім мен Уә-ли-дің, оу, Май-ра а-тым,
Тар-та-ды боз-ба-ла-ны, оу, ма-гі-ни-тім.
Құр-бы-лар, жас-тық шак-та ой-на да күл, Қар-та-яр, күл-кі ка-шар,
а-хау, шір-кін-ай, уа-қыт жа-қын. Май-ра, Май-ра, Қы-зыл ті-лім сай-ра.
Ха-лә-лә-ку-ләй-лә, Май-ра, Шыр-қа о-сын-дай-да.

Қызы едім мен Уәлидің Майра атым,
Тартады бозбаланы магнитім.
Құрбылар, жастық шақта ойна да күл,
Қартаяр, күлкі қашар уақыт жақын.

Қайырмасы:
Майра, Майра,
Қызыл тілім сайра.
Халәләку ләйлә, Майра,
Шырқа осындайда.

Дегенде атым Майра, атым Майра,
Отыз тіс, көмекеймен тілім сайра.
Қолға алып домбырамен шырқағанда,
Ілесер сонда маған жігіт қайда?

Қайырмасы:
Майра, Майра,
Қызыл тілім сайра.
Халәләку ләйлә, Майра,
Шырқа осындайда.

115. Майраның әні

(3-нұсқа)

Майра Уәлиқызы
Орындаған Байконыс Мұхамметжан

Орташа, көңілді ♩ = 114

Де - ген - г(е)ау а - тым Май - ра, а - тым Май - ра - ай, О - тыз тіс, кө - ме - кей - лен ті - лім сай - ра - ай. О - с(ы)ән - д(і)оу түр - лен - ді - ріп са - ла - тұ - ғын, оу, Ө - зі - ме сон - да - і - ле сер - оу, жі - гіт қай - да. Май - ра, Түр - лен ә - нім сай - ра, Ө - пу - рә - рә - рәй - рә, Ри - та - рә - рә - ри - рә - рә - рә, Рә - рә - рә - рә - рә - рә, Рә - рә - рә - рә, рә - рә - рә - рә - рә - рә, Рә - рә - рә - рә - рә - рә - дәй.

Дегенге атым Майра, атым Майра,
Отыз тіс, көмекейден тілім сайра.
Осы әнді түрлендіріп салатұғын,
Өзіме сонда ілесер жігіт қайда.

Қайырмасы:
Майра,
Түрлен, әнім, сайра.

Кереку үлкен қала, ұзын көше,
Ән салғам сол көшеде әлденеше.
Алдында начальниктің ән салғанда,
Деп айтты: «От молодец, ну хорошо».

Қайырмасы:
Майра,
Түрлен, әнім, сайра.

Майра (III) / Майра (III) / Maira (III) Толқыма / Толқыма / Tolkyuma

Майра әндерінің стильдік ерекшеліктеріне келер болсақ, олардың ладтық арқауы – диатоника. Негізінен миксолидиялық, эолиялық, иониялық және ауыспалы ладтық жүйелер кездесіп отырады. Орыс әндеріне тән үйлесімдік лад мүлде кездеспейді. Осыған орай бір кездері айтылған А.Жұбанов пікіріне де жаңаша қарау қажет. Орыс әндерін құйқылжыта орындаса да, Майраның өз шығармаларынан А.Жұбанов көрсеткендей, орыс әндеріне тән стильдік құбылыстарды байқау қиын. Майра әндерінен қазақтың, соның ішінде Арқаның әншілік дәстүрі көрінеді. Бұған күмән жоқ.

Если остановиться на стилевых особенностях песен Майры, их ладовая основа – диатоника. В целом, встречаются и миксолидийская, эолийская, ионийская и переменная ладовая система. Но не используется лад, характерный для русских песен. В этой связи, следует взглянуть по-новому на примечания А.Жубанова. Учитывая хорошее исполнение русских песен, можно отметить, что в сочинениях Майры нет характерных русским песням стилевых нюансов, о которых писал А.Жубанов. Скорее они являются примером казахской песенной культуры, а точнее региона Арка. В этом не может быть никаких сомнений.

If we focus on the stylistic features of Maira's songs, their mode basis is diatonicism. In general, there are also the Mixolidian, Aeolian, Ionian, and variable mode systems. However the mode which is characteristic of Russian songs is not used. In this regard, one should take a fresh look at the notes of A. Zhubanov. Although Maira sang Russian songs very well, it can be noted that there are no

116. Толқыма

Майра Уәлиқызы
Орындаған Байғабыл Жылқыбаев

Орташа, құбылта ♩ = 103

О - тыр-мын о-с(ы)нау үй - де, кө - зім жай-нап, оу,

Ұ - шар - ға ка - нат-сыз-дан і - шім қай-нап, оу.

Тү - лек-тен жа - на ұш-қан ақ сұң-қар - дай, Кез қыл - ды ба - қы - ты - ма,

а - үй. шір - кін, сіз - дер - д(і)ай - дап.

Ой - ра, рәй - рә, ри - ри - ро, рәй - рәй - әу,

ә - ри - рә - рәй - рәй - рә - о - оу.

Отырмын осынау үйде көзім жайнап,
 Ұшарға қанатсыздан ішім қайнап.
 Түлектен жаңа ұшқан ақ сұңқардай,
 Кез қылды бақытыма сіздерді айдап.

Жарасар күміс жүген жирен тайға,
 Қарайды барша мақұлық күн мен айға.
 Сүйенер алды-артымда аға-інім жоқ,
 Тапсырдым өз басымды бір құдайға.

Болғанда шешем қазақ, әкем татар,
 Майраның жүрген жері күнде базар.
 Билігі өз басымның, еркі өзімде,
 Қызығып қыз емеспін, малға сатар.

Отырмын ағаш үйде, панарым да,
 Бар ма еді бүйтем деген хабарымда.
 Жан шекер, жаным құрбан деген басым,
 Іздесем, сендей жанды табармын ба?

stylistic nuances typical for Russian songs in Maira's works, about which wrote A. Zhubanov. They are rather the example of Kazakh song culture, in particular, the Arka region. There can be no doubt about that.

Манарбек Ержанов
Манарбек Ержанов
Manarbek Yerzhanov

Манарбек Ержанов (1901-1966) қазіргі Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданында дүниеге келген. Әнші, актер, композитор, ҚазКСР-нің Халық әртісі. 1928 жылы Қазақ драма театрына алғашқы актерлерінің бірі болып қабылданған. 1934 жылдан Алматы музыка театрында (қазіргі МАОБТ) әнші-артист болып еңбек етті. 1936 жылы Үлкен театрда (Мәскеу) қазақ әдебиеті мен өнерінің онкүндігі «Қыз Жібек» операсымен ашылғанда Шегенің ролін ойнады. 1953 жылдан өмірінің ақырына дейін ол Қазақ филармониясында әнші солист болып қызмет етті.

Оның «Жетісу», «Астанада», «Батыр жорығы», «Күсенбай», «Өрнек», «Шалқар көл», «Аққу көлі», т.б. күйлері және хорға арналған «Партизан

жорығы», «Жастар тойы», «Бейбітшілік маршы», т.б. шығармалары, «Бақыт жыры», «Қуанамын», «Қойшының әні», «Сайра бұлбұл», «Шегенің терме-сі» т.б. әндері жарық көрді.

Манарбек Ержанов (1901-1966) родился в нынешнем районе Актогай Карагандинской области. Певец, актер, композитор, Народный артист КазССР. В 1928 г. был принят как один из первых актеров в Казахский театр драмы. С 1934 г. работал певцом-артистом в Алматинском музыкальном театре (нынешний ГАТОБ). В 1936 г. играл роль Шеги при открытии декады казахской литературы и искусства в Большом театре (в Москве) оперой «Кыз Жибек». С 1953 г. до последних дней жизни – солист Казахской филармонии. Им были написаны кюии и произведения для хора.

Манарбек Ержанов және Алма Темірбекова (1958)
 Манарбек Ержанов и Алма Темирбекова (1958)
 Manarbek Yerzhanov and Alma Temirbekova (1958)

Manarbek Yerzhanov (1901-1966) was born in the current district of Aktogay, Karaganda region. Singer, actor, composer, People's Artist of the Kazakh SSR. In 1928 he worked at the Kazakh Drama Theater as one of the first actors. Since 1934 he worked as a singer-artist in the Almaty Musical Theater (the current SATOB). In 1936 he played the role of Shege in the opera «Kyz Zhibek» at the opening of a decade of Kazakh literature and art at the Bolshoi Theater (in Moscow). From 1953 to the last days of his life, he was a soloist of the Kazakh Philharmonic. He wrote kyu and works for the choir.

Паровоз / Паровоз / Parovoz

1936 жылы Мәскеу қаласында Қазақстанның он күндік концертіне елден ақын-жазушылар мен әнші-композиторлар шақырылып, бас-аяғы үш жүз адам барды. Жолай бу машинаның дыбысын естіп отырып, әнші-композитор Манарбек Ержанов осы сапарда «Паровоз» атты әнін шығарады. Әннің жалпы шығу тарихы – осы. Бірақ, бұл жерде әнге қатысты тағы да мынадай бір қызық сұхбат бар. Әңгіме Кенен Әзірбаев пен Әбділдә Тәжібаевтың арасында жүреді. Әбділдә Тәжібаев:

- Кенеке, осы сіздер әнді бастамай тұрып, неге айқайлайсыздар? – деп, сұрайды. Сонда Кенен атамыздың ойына халық арасына кең таралып үлгерген Әбділдә Тәжібаевтың сөзіне жазылған Манарбек Ержановтың «Паровоз» әні түсіп кетіп:

- Әбеке, біз де, паровоз да текке айқайламаймыз. От – суды, су – буды, бу – паравозды жүргізеді емес пе?! Сол сияқты әнші-жыршылардың әнді бастамай тұрып айқайлауының сыры – қызбай тұрған дауыстағы қырылды кетірудің және халықты ән тыңдауға шақырудың бір тәсілі болса, әншінің көмейінен шығатын жойқын иірімдер мен мың құбылған ырғақтардың

еркін шығуының, тыңдаушыға әсерлі жетуінің әдісі – осы айқай, – деген екен.

В 1936 году в Москве проходила декада литературы и искусства Казахстана. На концерты, организованные в честь этого, приехало около трехсот человек, среди которых были певцы-композиторы и акыны-писатели. В этой поездке, услышав звуки паровой машины, Манарбек Ержанов сочинил песню «Паровоз». Это и является историей создания произведения. Но есть еще интервью, связанное с этой же песней. Разговор идет между Кененом Азербайевым и Абдильдой Тажибаевым. Абдильда Тажибаев спрашивает: –Кенеке, отчего вы все издаете крик (возглас) перед началом песни? Тогда Кенену Азербайеву вспомнилось сочинение «Паровоз»: – Абеке, и мы, и паровоз попросту не кричим. Огонь – вода, вода – пар, а пар, в свою очередь, способствует движению паровоза, не правда ли?! Таким образом, сутью «крика» певцов-жыршы перед песней является «включение» голоса, привлечение внимания слушателей, свободное достижение необходимых вибраций и ритмов для исполнения.

In 1936, a decade of literature and art of Kazakhstan was held in Moscow. About three hundred people came to concerts organized in honor of this event, among them were singers-composers and akyns-writers. On this trip, having heard the sounds of a steam train, Manarbek Yerzhanov composed the song «Steam Train». This is the story of the creation of the song. But there is also an interview related to the same song. The conversation was between Kenen Azerbayev and Abdilda Tazhibayev. Abdilda Tazhibayev asks: -Keneke, why do you all scream (exclaim) before the song starts? Then Kenen Azerbayev recalled the composition «Steam Train»: - Abeke, we and the steam train do not just scream. Fire - water, water- steam, and steam, in turn, enhances the movement of a steam train, isn't it?! Thus, the essence of the «scream» of the singers- zhyrshy before the song is the «inclusion» of the voice, attracting the attention of listeners, the free achievement of the necessary vibrations and rhythms for singing.

117. Паровоз

Манарбек Ержанов
Орындаған Мәдениет Ешекеев

Жүрдек, жігерлі ♩ = 120

Бас - та - ған
Сон - дық - тан

мә - ши - не - сін - ай
мен е - лим - д(і)ай

ұ - лы да - нам,
шыр ай - нал - дым, Қо - лы - м(а)ай
Дау - сым - д(ы)ау

пу - тев - ке - сін бер - ген ма - сін - ған.
ес - тір - те - мін аң - қыл - да - ған.
ған.

Ай - на - лам жай - на - ған, Жай - на - ған ал - тын таң, ал - тын таң.

біркелкі ырғақпен $\text{♩} = 110$

Ә - мі - рін те - мір бо - лат о - рын - да - ған, Ау - ма - ған
а - уыс - па - ған құ - рыш та - бан. Зыр - қы - рап, жүз мың ва - гон же - те - гім - де, Ә - нім - ді
ес - тір - те - мін аң - қыл - да - ған, Ә - нім - ді
ес - тір - те - мін аң - қыл - да - ған.
Па - ро - воз, ар - қы - ра, Зу - ыл - да, жар - қы - ра. Өн - дір - те,
ар - тыл - т(а)ай, ар - тыл - т(а)ай. А - ян - бай - мын хал - қым - нан,
Ай(ы) - рыл - май - мын қар - қын - нан. Ке - мі - мей - мін күн са - йын, Жүз мың ва - гон тар - ту - дан.

Бастаған мәшinesін ұлы данам,
Қолыма путевкесін берген маған.
Сондықтан мен елімді шыр айналдым,
Даусымды естіртемін аңқылдаған.

Қайырмасы:
Айналам жайнаған,
Жайнаған алтын таң.
Әмірін темір болат орындаған,
Аумаған, ауыспаған құрыш табан.
Зырқырап, жүз мың вагон жетегімде,
Әнімді естіртемін аңқылдаған..
Паровоз, арқыра,

Зуылда, жарқыра,
Өндірте, артылта.
Аянбаймын халқымнан,
Айырылмаймын қарқыннан.
Кемімеймін күн сайын,
Жүз мың вагон тартудан.
Құлаштаймын алысқа,
Қалыспаймын жарыста.
Рельс берік, жол ашық,
Табыстардан табысқа.
Паровоз, арқыра,
Зуылда, жарқыра,
Өндірте, артылта.

Сайра бұлбұл / Сайра булбул / Saira Bulbul

«Сайра, бұлбұл» – ҚазССР-дің 20 жылдығына байланысты шаттық көңіл-күйді жариялау мақсатымен, әрі сол кездегі саяси көзқарасқа қатысты мәтінмен жазылған ән. Бірақ, әнші Мәдениет Ешекеевтің орындауында шумақтың 1-ші, 3-ші жолдарында, қайырмасындағы 3-ші жолда аздаған өзгешеліктер бар. Сөзін жазған – Тайыр Жароков. Әні – Манарбек Ержановтікі.

«Сайра, бұлбұл» – песня, написанная на текст, соответствующий политическим взглядам той поры и с целью отразить приподнятое настроение в честь 20-летия КазССР. Но в исполнении певца Мадениета Ешекеева есть

Ел ана туған таңның құшағында,
Ер жеттім жас қыранға ұқсадым да.
Баулыған, аялаған халқым мені,
Шырқаймын құлпырған ел құшағында.

Қайырмасы:
Оу, сандуғаштай,
Сайра, бұлбұлым!
Сайра, бұлбұлым!

Ұққандай құлақтанып бізден бұлбұл,
Сызылтып сыбызғы үнмен үзген бұлбұл.
Қанатын дірілдетіп, өлеңге ұйып,
Үйренген ән мен жырды бізден бұлбұл.

Қайырмасы:

Маясар Жапақұлы
Маясар Жапақұлы
Mayasar Zharakuly

Маясар Жапақұлы (1889-1965) – төкпе ақын. Шет ауданының түлегі. Арғын тайпасы, Қаракесек руының Қояншытағай бұтағынан шыққан. Жастайынан өлең шығарып, домбырамен ән салған. Ыбырай, Мәди, Мұхит тәрізді әнші-ақындарды ұстаз тұтқан. Жапақов Кеңес өкіметі кезінде Қарағанды кеншілерінің өмірі мен еңбегін жырлаған ақын ретінде танылды. Ұлы Отан соғысы кезінде «Атыңнан атам қазақ айналайын» деген патриоттық толғауы қазақ жауынгерлері арасына кең тарады. 1943 жылы Болман, Нұрлыбек ақындармен, 1961 жылы республикалық ақындар айтысында Көшен, Қайып т.б. ақындармен, өнер сайысқан. «Октябрьге», «8 мартқа», «Мәскеуге», «Г.Титовқа», «Сайлау күніне» деген өлеңдері, Ұлы Отан соғысына арналған жырлары бар. Маясардан кезінде Шортанбайдың «Қаракесек», «Ағыбай батыр» дастандары мен өлеңдері, сондай-ақ «Шөже мен Кемпірбайдың айтысы», «Шал мен қасқырдың айтысы» атты ауыз әдебиетінің үлгілері жазылып алынды.

Маясар Жапакулы (1889-1965), токпе-акын. Уроженец района Шет. Родом из ветви Кояншытагай рода Каракесек племени Аргын. С ранних лет сочинял песни и играл на домбре. Считал своими учителями акынов-певцов Ыбырая, Мади, Мухита. В период советской власти прославился как акын, воспевший жизнь и труд карагинских шахтеров. Произведение-толгау «Атыннан атам қазақ айналайын» широко распространилось среди воинов во время Великой Отечественной войны. В 1943 г. вступал в айтыс с акынами Болман, Нурлыбек, а в 1961 г. на Республиканском айтысе – с Кошеном, Кайыпом и др. Им написаны сочинения «Октябрьге», «8 мартка», «Маскеуге», «Г.Титовка», «Сайлау кунине», посвященные Великой Отечественной войне. От него были записаны песни и дастаны «Каракесек», «Агыбай батыр» Шортанбая и образцы устной литературы «Шоже мен Кемпирбайдын айтысы», «Шал мен каскырдын айтысы».

Maiasar Zhapakuly (1889-1965), Tokpe-akyn. A native of Shet area. He comes from the branch of Koyanshytagay, the Karakesek tribe, the Argyn clan. From an early age he composed songs and played dombra. He considered his teachers the akyns-singers Ybyray, Madi, Mukhit. During the Soviet period, he became famous as akyn, who glorified the life and work of Karaganda miners. The tolgau work «Atynnan atam Kazak ainalaiyn» was widely spread among soldiers during the Great Patriotic War. In 1943, he had the aitys with the akyns Bolman, Nurlybek, and in 1961 at the Republican aitys, with Koshen, Kayip, and others. He wrote the compositions «October», «8 Martka», «Maskeuge», «G. Titovka», «Sailau kunine», dedicated to the Great Patriotic War. The songs and dastans «Karakesek», «Agybay batyr» by Shortanbai, and patterns of oral literature «Shozhe men Kempirbaidyn aytysy», «Shal men kaskyrdin aytysy» were recorded from him.

Қос қоңыр / Кос коныр / Kos Konyr

«Қос қоңыр» – автопортреттік ән. Акын өзінің шығармашылық тұлғасын осы туындысымен бейнелейді. Мәтінде сөздің қадірін білген адамға бұл айтқандарымның салар салмағы бар деген мазмұндағы астарлы ойларымен әнін тыңдаушысына бағалатып, сынаатып алу байқалады.

«Кос коңыр» – песня-автопортрет. Акын характеризует свою творческую личность через данное сочинение. В содержании указывается на ценность слов в этом произведении для того, кто прислушается к тексту, его смыслу, ощущается, что песня будто представлена для оценивания.

«Kos konyr» – a self-portrait song. In this composition the akyn describes his creative personality. The text of the song tells about the valuable meaning of the words of this song for the listeners, and it is also felt that the song is presented for the evaluation.

119. Қос қоңыр

Маясар Жапақұлы
Орындаған Жаксыгелді Маясаров

Шырқата, кең тыныспен $\text{♩} = 80$

Оу! "Қос қоңыр" Ма-я-сар-дың сал-ған ә-н(і)ай,
 Ән шық-ты жү-рек тер-беп ер-ші(еу) кә-н(е)ау.
 Ән шық-са жү-рек тер-беп, кел-те тарт-пай, Ке-ле-д(і)ай со-зып сал-са(а)у
 ән-нің сә-н(і)ау - ай. Ха-ла-лу-л(әй)-лім.
 Ха-ла-лау, ләй-лім сай-ран - дай-мын - ау - ай.

«Қос қоңыр» Маясардың салған әні,
 Ән шықты жүрек тербеп ерші, кәні.
 Ән шықса жүрек тербеп, келте тартпай,
 Келеді созып салса әннің сәні.

Сайрандап ән жетеді жүргендерге,
 Махаббат қатер десіп күлгендерге.
 Қос ішектің үні баурап ән тербетсе,
 Сөз қымбат әніменен білгендерге.

Тағылы / Tagyly / Taguly

Автор әнде Тағылы тауын сипаттайды. Оның жеке, дара тұратын маңғаз да өр бейнесін, бауырында жосылып жүрген аңы мен құсын, серілік құрып, қызық қуған серілердің салтанатын тілге тиек етеді.

В данной песне автор описывает гору Тагылы. Воспеваает образы величавой, отдельно возвышающейся скалы и обитателей этой местности, события и празднества, на которых проявлялась активность серэ.

In this song, the author describes Tagyly mountain. He glorifies the majestic, rocky, separately – standing image of the mountain, as well as the animals that live in this area and the events at which the sere participated.

120. Тағылы

Маясар Жапақұлы
Орындаған Талғат Әбүғазы

Орташа, мәнерлей ♩ = 90

Oy! Та - ғы - лы сә - ні бө - лек тау да - ра - с(ы)ау,
Тұ - нып тұр көк шал - ғын - ға сай - са - ла - с(ы)ау.
Жай - қал - ған ор - ма - ның - д(а)ау қай - ын - те - рек.
Та - би - ғат бер - ген е - кен бел ба - ла - с(ы)ау - ай. Oy!
гай - гай, гай - гай - ау, гай - гай - ау.

Тағылы сәні бөлек тау дарасы,
Тұнып тұр, көк шалғынға сай-саласы.
Жайқалған орманыңда қайың-терек,
Табиғат берген екен бел баласы.

Жадырап жаз айында сылаң қаққан,
Өзені өршеленіп бұлаң қаққан.
Күз келсе, алуан түрлі аң жетіліп,
Серілер бүркіт салып, олжа тапқан.

Мәди Бәпиұлы / Мәди Бапиулы / Madi Bapiuly

Мәди Бәпиұлы (1880-1924) қазіргі Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданында дүниеге келген. Халық ақыны, әнші, композитор. Қаз дауысты Қазыбек бидің ұрпағы. Жас кезінен-ақ ән айтып, домбыра тартып аты шыққан. Ақан сері, Біржан сал, Балуан Шолақ, Үкілі Ыбырай сияқты саңлақтармен кездесіп, өнеге, тәлім алады. Қарапайым халықтың құқығын қорғап, әлеуметтік әділетсіздік және теңсіздікті сынағаны үшін биліктің қудалауына ұшыраған. Сол кездегі үстем тап өкілдерінің «ұры» деген жалған жаласымен Атбасар, Қарқаралы, Семей, Омбы түрмелерінде болады. Қамауда елін, жерін сағынып, әділетсіз заманға налыған Мәди өзінің атақты «Қаракесек» әнін шығарады. Қазан төңкерісін Мәди Қарқаралы абақтысында отырып қарсы алады. 1918 жылы бостандыққа шығады. 1921 жылдың ақпан айында Мәди қаза табады. Композитордың халық арасына кең тараған атақты «Мәди» әні осы кеңестік кезеңмен байланыстырылады. Атақты әнші-композитор Мәди Бәпиұлы өз шығармаларында бостандықты, адам жанының тереңдігін, қазақ халқының

тамаша дәстүрлерін жырға қосады. Кең тынысты, салтанатты, шаттыққа толы оның әндері күні бүгінге дейін ел аузында. Олар опералардан, сюиталардан, кантаталардан тұрақты орын алды. Композитордың тағдыр-талайынан терең сыр қозғайтын Мәди Бәпиұлының әндері талайларды тебірентумен келеді.

Мади Бапиұлы родился в 1880 г. в нынешнем Каркаралинском регионе Карагандинской области. Акын, певец, композитор. Потомок Казыбек бия. С ранних лет увлекался пением и игрой на домбре. Учился у таких именитых личностей как Ахан серэ, Биржан сал, Балуан Шолак, Укили Ыбырай. Был преследуем в связи с тем, что защищал права простого народа и выступал против социального неравенства и несправедливости. По той же причине был оклеветан «сильными мира» того времени: объявленный «вором», он побывал в тюрьмах Атбасара, Каркаралы, Семей, Омбы. В заточении, выражая тоску по родным местам, неприятие несправедливой эпохи, сочинил знаменитую песню «Каракесек». Октябрьскую революцию Мади встречает, будучи в тюрьме. В 1918 г. был освобожден. Ушел из жизни в феврале 1921 г. Содержание широко известной песни «Мади» связывают с этим советским периодом. Известный певец-композитор Мади Бапиұлы воспевает в своих сочинениях свободу, глубину человеческой души, лучшие традиции казахского народа. Торжественные, радостные, полные жизни песни по сей день пользуются большой популярностью. Они широко использованы в операх, сюитах, кантатах отечественных композиторов. Песни, в которых отражена сложная судьба композитора, не оставляют слушателей равнодушными.

Madi Bapiuly was born in 1880 in the present Karkaraly district of the Karaganda region. Akyn, singer, composer. Descendant of Kazybek Bi. From an early age he was fond of singing and playing dombra. He studied with such eminent personalities as Akan sere, Birzhan sal, Baluan Sholak, Ukili Ybyray. He was persecuted due to the fact that he defended the rights of ordinary people and opposed social inequality and injustice. For this reason, he was slandered by the «powerful authorities» of that time: he was declared a «thief» and put into the prisons of Atbasar, Karkaraly, Semey, Omba. In captivity, expressing longing for his native places, rejection of the unjust era, he composed the famous song «Karakesek». October Revolution began when Madi was sitting in prison. In 1918 he was released. He passed away in February 1921. The content of the well-known song «Madi» is associated with this Soviet period. In his compositions the famous singer-composer Madi Bapiuly glorified freedom, the depth of the human soul, and the best traditions of the Kazakh people. Currently, the solemn, joyful songs which are full of life are still very popular. They are widely used in operas, suites, cantatas of domestic composers. Songs reflecting the difficult fate of the composer make the listeners compassionate.

Қаракесек / Каракесек / Karakesek

Мәдидің түрмеде жатып, шері ішіне сыймай, жастықтың жігерін адам үшін, бақыт үшін пайдалана алмай, тар қапаста күнінің өтіп бара жатқанына өкініп шығарған әні. Көңілі толқып, қатуланып, қайратын бойына жиған ақын өзінің басындағы драмасын ән арқылы сыртқа шығаруға бекінеді.

Песня написана автором, когда он находился в тюрьме, и выражал большое сожаление за бесцельную потерю своего времени. Все переживания, пережитую «драму» в этот промежуток жизни излагает в песне.

The song was written by the author when he was in prison, and expressed great regret for the aimless loss of his time. He describes all his feelings, the experienced «drama» in this period of his life in the song.

121. Қаракесек

Мәди Бәпиұлы
Орындаған Асқар Мұқият

Асықпай, ойлы ♩ = 74

mf

Сұ - ра - саң ы - ру - ым - д(ы)ай Қара - ке - сек,
До - сым аз, дұш - па - ным көп - ай кыл - ған ө - сек,
Үс - тін - де құс ма - мық - тың, а - хау,
жа - ту - ш(ы)е - дім ай, Бұл күн - д(е)ей
ку қа - ра - ғай - ай бол - д(ы)ау тө - сек - ай. Ә - ри - дә - дәй - дім,
Ә - ри - дә - дәй - дім ай. А - хау!
Ә - ри - дә - дәй - дім - ау, Ә - ри - дә - дәй - дім - ай,

Сұрасаң руымды Қаракесек,
Досым аз, дұшпаным көп қылған өсек.
Үстінде құс мамықтың жатушы едім,
Бұл күнде қу қарағай болды-ау төсек.

Міндім де Қаракөкпен жылыстадым,
Бардым да Қараөткелге жыл қыстадым.
Науқасым жанға батып жатқан кезде,
Болмады жаны ашитын туысқаным.

Қарқаралы / Каркаралы / Karkaraly

Мәди Бәпиұлы ағасы Қақабайдың көрсетуімен соңынан шырақ алып түскен патша үкіметінің ұзын құрығынан қашып, тау-тасты паналайды. Баяғыдай қара орман болып қаптап жиылып, жақсыға араша түсетін заман өтіп, қазақтың бірлігі ыдырап тұрған кез. Ел ағалары дейтін жанашыр адам да некен-саяқ. Өкпеге қиса да, өлімге қимайтын ағайындардың көпшілігі бірігіп, өзара Қақабайдың сойылын соғып шыға келгенде Мәдидің жағдайы қиындап, басына қара бұлт үйірілген осындай сұрғылт күндердің бірінде қолға түсті. Сын сәттерінде Қарқаралыға арнап, өзінің бір атадан жалғыз қалған тағдырына налып, түрмедегі жағдайын баян ететін осы әнін шығарды. Есіл ердің ішкі күйзелісін суреттейтін, жігер мен қайраттың символы іспеттес күдіретті ән сері Мәдидің тасқа басқан таңбасындай болып, кейінгі ұрпақтың санасында жатталып қалды.

Мади Бапиеву, долгое время преследуемому царскими властями по навету волостного Какабая, пришлось укрываться в горах. Это была пора, когда бывшее единство в народе рухнуло и не было прежней готовности встать на защиту добра. Совсем мало осталось сопереживающих и из числа авторитетных людей. Более того, большая часть родственников встала на сторону Какабая, что усугубило положение Мади. В такое трудное время он попадает в руки недоброжелателей. В критический момент, осознавая свою отлученность от близких родственников, свое положение в тюрьме, он создает песню, посвященную Каркаралы. Могушественная песня, отображающая внутренний кризис светлого по сути человека, ставшая символом энергии и силы, словно печать, осталась в сознании последующих поколений.

Madi Bapiev was persecuted by the tsarist authorities for a long time at the slander of the volost man Kakabay, and had to hide in the mountains. It was a time when there was no former unity among the people and they didn't want to struggle as before. There were very few empathizing people among the reputable people. Moreover, most of the relatives supported Kakabay, and this worsened the situation of Madi. In such difficult time, he was captured by the enemies. At a critical moment, realizing that he was separated from close relatives, and his position in prison, he created a song dedicated to Karkaraly. A powerful song reflecting the inner crisis of a good person, which has become a symbol of energy and strength, has remained in the consciousness of subsequent generations like a seal.

122. Қарқаралы

Мәди Бәпиұлы
Орындаған Жүсіпбек Елебеков

Орташа, толғана ♩ = 88

mf

А - тың - нан ай - на - ла - йын Қар - қа - ра - лы,
Се - нен бұлт, ме - нен қай - ғы - ай тар - қа - ма - д(ы)ай -
ау. Са - йың - нан са - яқ құр - лы
са - я тап - пай, Мен бір жан қу - ғын көр - ген - ай
ар - қа - да - ғы - ай - ау. Ей,
еу, қал - д(ы)ау дей - мін - ау.

Атыңнан айналайын, Қарқаралы,
Сенен бұлт, менен қайғы тарқамады.
Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай,
Мен бір жан қуғын көрген арқадағы.

Немене көрген қызық көрмегендей,
Жас дәурен жауар бұлттай өрлегендей.
Жігіттік көк семсердің жүзі емес пе?
Қайрап ап қалың жауға сермегендей.

Қонғаны ауылымның Талды-ау деймін,
Жағалай ел жайлауға барды-ау деймін.
Кір жуып, кіндік кескен, қайран жерлер,
Артымда бір көрінбей қалды-ау деймін.

Басында Үшқараның балғын едім,
Көкорай сазға біткен шалғын едім.
Екінің бірі болсам, арманым не,
Бәпиден жалғыз туған Мәди едім.

Ішінде абақтының біз жатамыз,
Көңілді құмалақпен жұбатамыз.
Алыстан іздеп келген ағайынға,
Тесіктен алақандай тіл қатамыз.

Шіркін-ай / Ширкин-ай / Shirkin-ai

Мәдидің бұл әні – Қақабаймен арада басталған араздық тереңдеп, қуғынға түскен кезеңдерінде шыққан әндерінің бірі. Аты айтып тұрғандай, асыл ердің ел шетінде жүргендегі мұң-мұқтажы мен арман-тілегі осы бір әннен көрініс тапқан. Әрі дұшпан болған ағайынға жақтастық танытып, арасында өз пайдасына шешіп қалуды ойлап жүрген сойыл соғар ұр да жықтарға деген ашу-ызасы осы әннен көрініс табады. Дауылды күнгі шайқалған теңіздей шамырқану мен алапат бір толғанысты көрсететін толқылмалы әуеннің күш қуатын домбыра сүйемелі тіпті күшейте кемерінен асырып, төгілдіріп жібереді.

Это одна из тех песен, что созданы в период, когда разногласия Мадиди с братом отца – волостным Какабаем – усугубились, и певец стал подвергаться гонениям. В ней нашли отражение переживания и надежды человека, оказавшегося за пределами родных мест. Отчетливо передан и гнев, вызванный безразличностью тех, кто, будучи родственником, тем не менее пытался грубо использовать в своих корыстных интересах Мадиди. Будто «выплескивается», «бьет через край» сила и мощь мелодии, звучащей в бушующем, как океан, домбровом сопровождении.

This is one of those songs that was created at the time when Madi's disagreements with his father's brother - volost man Kakabay - worsened, and the singer was persecuted. It reflects the worries and hopes of a person who turned out to be outside the native places. The anger caused by the impunity of those relatives who rudely tried to use Madi in their selfish interests, was clearly transmitted. As if «splashing out», «beating over the edge» the strength and power of the melody, sounding in a raging, like an ocean, dombra accompaniment.

123. Шіркін-ай

Мәди Бәпиұлы
Орындаған Мейірхан Адамбеков

Жігерлі, соза ♩ = 66

Ку-гын - да - ау жас кү-нім - нен-ай жүр - ген жан-мын,
Кы-зы-гын бір көр(е) ал - май-ай ат - кан таң-ның. Қа-лай-ша дә - тің шы-дап
тұ-р(а) - лар - сын, Кы - сы - мын кө - ре тұ - ра О - оу,
шір - кін. О - о, о - о - о - о, оу, шір-кін - ай.

Қуғында жас күнімнен жүрген жанмын,
Қызығын бір көре алмай атқан таңның.
Қалайша дәтің шыдап тұра аларсың,
Қысымын көре тұра хан-сұлтанның?!

Тіккенім бір кездегі торғын шатыр,
Сарғайып абақтыда Мәди жатыр.

Ағамыз Қақабайдың арқасында,
Шырмалған тор шарбақта мен бір пақыр.

Ағайын ба араласқан абзал достар,
Аға-іні, құрбы-құрдас, замандастар.
Аз күнде қайта айналып мен келермін,
Ал енді көріскенше қош болындар.

Мәриям Жагорқызы
Мариям Жагорқызы
Mariyam Zhagorkyzy

Мәриям Жагорқызы (Рыкина Мария Жагорқызы – 1887-1950). Ол Ақмола облысында, Қорғалжын ауданында, шаруа отбасында дүниеге келген. «Қазақстанның еңбек сіңірген өнер қайраткері» (1945). Ол халық арасында кең тараған «Дудар-ай» әнінің авторы.

Мариям Жагорқызы (Рыкина Мария Егоровна, 1887-1950). Она родилась в Коргалжынском районе Акмолинской области в семье крестьянина. «Заслуженный деятель КазССР» (1945). Автор широко популярной в народе песни «Дудар-ай».

Mariyam Zhagorkyzy (Rykina Maria Egorovna, 1887-1950). She was born in the Korgalzhyn district of Akmola region in a peasant family. «Honored Figure of the Kaz SSR» (1945). The author of the widely popular song «Dudar-ai».

Дудар-ай / Дудар-ай / Dudar-ai

1920 жылдан А.В.Затаевич «Дудар-ай» әнінің оннан астам нұсқасын нотаға түсірді. Осы әнде айтылатын орыс қызы Мәриям мен қазақ жігіті Дүйсен (Дудар) арасындағы махаббат музыка мен әдеби шығармаларға арқау болды. Е.Г.Брусиловский «Дударай» (1953) операсын, Қ.Бекхожин «Мәриям Жагорқызы» (1950) поэмасын жазды.

А.В. Затаевичем в 1920-х годах записано более 10 ее вариантов. Любовь русской девушки Мариям и казахского джигита Дуйсена (Дудар), о которой поется в песне, стала основой многих музыкальных и литературных произведений. Е.Г. Брусиловским создана опера «Дударай» (1953), К. Бекхожиным – поэма «Мариям Жагорқызы» (1950).

A.V. Zataevich recorded over 10 version of this song in the 1920s. The love of the Russian girl Mariyam and the Kazakh jigit Duisen (Dudar), which is told in the song, became the basis of many musical and literary works. E.G. Brusilovsky created the opera «Dudar-ai» (1953), K. Bekkhozhin - the poem «Mariyam Zhagorkyzy» (1950).

124. Дудар-ай

Мәриям Жагорқызы
Орындаған Мәдениет Ешекеев

Орташа, құбылта ♩ = 102

Мә - ри - ям Жа - гор де - ген о - рыс кы - зы,
Он бес - тен он ал - ты - ға кел - ген ке - зі.
Қа - зақ - ка Ду - дар де - ген ға - шық бо - лып,
Сон - да - ғ(ы)ай Мә - ри - ям - нің айт - кан сө - зі.
Ду - да - ра - ри, ду - дым, Се - нің ү - шін ту - дым.
Шір - кін - ай, Ду - да - ра - ри, ду - дым - ай.

Мәриям Жагор деген орыс қызы,
Он бестен он алтыға келген кезі.
Қазаққа Дудар деген ғашық болып,
Сондағы Мәриямнің айтқан сөзі.

Қайырмасы:
Дударари, дудым,
Сенің үшін тудым.
Шіркін-ай!
Дударари, дудым-ай.

Дудар-ай, ақ боз атты жемдедің бе,
Жеріңе уағда айтқан келмедің бе?
Жеріңе уағда айтқан келмей қалсам,
Дудар-ай, сатқан іс деп сенбедің бе?

Қайырмасы:
Қолында Мәриямнің өткір қайшы,
Қағазға Мәриям аты жазылсайшы.
Қор болып бір жаманмен кеткенімше,
Алдымнан қазылған көр табылсайшы.

Қайырмасы:

Мұстафа Бүркітбайұлы
Мустафа Бүркітбайұлы
Mustafa Burkitbaiuly

Мұстафа Бүркітбайұлы (1806-1833) – қазақтың белгілі әншілерінің бірі. Әнші, зерттеуші Мұстафа Омбыдағы офицерлер мектебінде оқыған. Ерейментауға жазғы демалысқа барып, руы Қанжығалы Қасқара деген қайнағасымен күресіп, мертігіп, 27 жасында қайтыс болған.

Атақты күйші Тәттімбетпен дос болған. Шығыс зерттеушісі, фольклорист Н.Ф.Костылецкийдің шәкірті. Оның тапсыруымен М.Бүркітбайұлы қазақ ауыз әдебиеті нұсқаларын, ұлттық ойындарды жинаған, қысқа новеллалар да жазған. Бірақ, көбі сақталмаған. Біржан салдың әншілік дәстүрін ұстап, Баянауылдың атақты әншісі Өтелбай салды тәнті етіп, Бәйтен сал, Жарылғапберді, Әбжан, Қозыкелермен бірге өнер көрсеткен. Өзі де талай әндер шығарған. Көп әндерінің ішінде сақталып қалғаны «Бүркітбай» әні ғана. Бұл ән халық арасына кеңінен таралған.

Мустафа Буркітбайұлы (1806-1833) является одним из известных казахских певцов. Учился в офицерской школе в Омске.

Был другом известного куйши Таттимбета. Ученик востоковеда, фольклориста Н.Ф. Костылецкого. По его указанию, Мустафа собирал виды казахской устной литературы, национальные игры, писал короткие новеллы, большая часть которых не сохранилась. Придерживался песенной традиции Биржан сала, выступал вместе с Байтен салом, Жарылғапберды, Абжаном, Козыке и ставил себе в пример известного певца Баянауыла Утельбай сала. Среди большого количества сочинений, написанных акыном, сохранилось лишь одно – «Бүркітбай». Эта песня широко распространена.

Mustafa Burkitbaiuly (1806-1833) is one of the famous Kazakh singers. The place and year of birth is unknown. He studied at the Omby Asia school.

He was a friend of the famous kuyshi Tattimbet. The student of orientalist, folklorist N.F. Kostyletsky. At his instructions, Mustafa collected types of Kazakh oral literature, national games, wrote short novels, most of which have not been preserved. He followed the song tradition of Birzhan sal, performed with Baiten sal, Zharylgapberdy, Abzhan, Kozyke and followed the famous singer Bayanauly Utelbai sal. Among the large number of compositions written by the akyn, only one remained - «Burkitbay». This song is widespread.

Бүркітбай / Буркітбай / Burkitbai

«Бүркітбай» – автопортреттік ән. «Бүркітбай – әкем аты, ағам – Омар» деп, күркіреген қуатты дауыспен басталатын бұл ән – маң-маң басқан алыптай ауыр қозғалған салмақты әуенімен алғашқы жолы айтылғаннан-ақ, оның артындағы жалғасатын басқа тармақтарда қаншалықты құдіретті, шабытты ойдың қопарыла қайнап, бұрқылдай тасып шығатынын аңғартқандай. Жалпы, салдың, серінің шығармашылық келбеті қандай болатынын осы әннің жалғыз жолы-ақ өз бойына сыйдырып тұр. Әуендегі маңғаздық пен тәкаппарлық, кербездік пен керімдік сән-салтанаты жарасып, бар асылға оранған хан шатырындай нығыз сипат тапқан. Әдетте, кемеріне сыймайтын

асау арын осы әнде ғана аптығын басып, әрбір дыбысында ағат кетпей, әннен түрлендіріп өрнек салып, көмекейдің көк қабысындағы меруерт-маржанның төгіліп түсуін қадағалап, осы құбылыстың барлығы сиқырлы, сырлы, сазды қалпында шығуына жағдай жасап, баппен шырқалуы үшін әншінің Құлагерді жазбай таныған Күреңбайдай сыншылығы мен ішкі қатаң бақылауын талап етеді.

«Буркитбай» – «автопортрет» – песня, начинающаяся грозно словами «Буркитбай – акем аты, агам – Омар», мощным голосом, в которой, словно шаги великана, тяжело «ступающая» мелодия с первых строк «свидетельствует» о необычайной, вдохновляющей мысли, в последующих же строках будто разливаясь «закипает». Таким образом, даже одна строчка данной песни способна в концентрации показать, каким может быть творческий облик са-лов и серэ. Гармония степенности и горделивости, грации и торжественности в мелодической основе песни нашла свой настоящий облик, подобно ставке хана, усыпанной драгоценностями. Норов, обычно выходящий за края, лишь в этой песне успокаивается, контролирует каждый звук, рисуя узоры, следит за всплеском жемчужин из сокровенных желаний, создает условия для того, чтобы все эти явления получились волшебными, таинственными, мелодичными и для безупречного исполнения требует пронизательности и строгой оценки Куренбая, безошибочно распознавшего Кулагера.

«Burkitbai» is a self-portrait song. This is a song which begins perilously with the words «Burkitbay - akem aty, agam - Omar», in which in a powerful voice, like the steps of a giant, the heavily «stepping» melody, from the first lines «testifies» on an unusual, inspiring thought, which is as if spills and «boils» in the next lines. Thus, even one line of this song can show in concentration what the creative appearance of sal and sere can be. The harmony of power and pride, grace and solemnity in the melodic basis of the song, found its true appearance, like the headquarters of the khan, which is littered with jewelry. The temper, which usually goes beyond the edges, calms down only in this song, controls every sound, draws patterns from the song, monitors the burst of pearls from innermost desires, creates the conditions for all these phenomena to become magical, mysterious, melodic, and for the perfect performance requires the insight and rigorous appreciation of Kurenbay, who unmistakably recognized Kulager.

125. Бүркітбай

Мұстафа Бүркітбайұлы
Орындаған Қайрат Байбосынов

Орташа, баяндай $\text{♩} = 86$

О! Бүр-кіт - бай э - кем а - ты,
а - гам О - мар, Ау - ы - лым ай - дын - шал - қар

көл-ге ко-нар. Кү-да-ның ма-ған бер-ген а-бы-ро-й(ы)ей,
 Кыз-да-ры Жан-го-зы-ның ей, ма-ған кү-мар,
бірге-бірте үдете алғашқы екпін
 Үй-үй-үй-үй, үй-үй, үй, үй-үй-үй - О-о-о, о-о-о,
mf үй, ой,
 Сұ-ра-саң біз-дің Ақ-бел ка-сын кер-ген,
 Шаш-тарын он күн та-рап, бес күн-д(е)өр-ген. И-іс-май,
 о-де-ко-лон-ай бір-дей жа-ғып ап,
 Ай-на-сы жүз тең-ге-лік ей, жү-зін көр-ген,
 Үй-үй-үй-үй-үй-үй, үй-үй, үй-үй-үй-үй. О-о-о, о-о-о,
 үй, ой.

Бүркітбай әкем аты, ағам Омар,
 Ауылым айдын-шалқар көлге қонар.
 Құданың маған берген абыройы,
 Қыздары Жанғозының маған құмар.

Қайырмасы:

Сұрасаң, біздің Ақбет қасын керген,
 Шаштарын он күн тарап, бес күн өрген.
 Иісмай, одеколон бірдей жағып,
 Айнасы жүз теңгелік жүзін көрген.

Бүркітбай әкем аты, Мұстафа атым,
 Айтайын, оның баян хикаясын.
 Ішінде Жанғозының мен Төлебай,
 Сүйіндік сұрасаңыз, арғы затым.

Қайырмасы:

Сұрасаң, біздің Ақбет қасын керген,
 Шаштарын он күн тарап, бес күн өрген.
 Иісмай, одеколон бірдей жағып,
 Айнасы жүз теңгелік жүзін көрген.

Нұржан Наушабаев
Нуржан Наушабаев
Nurzhan Naushabaev

Нұржан Наушабаев (1856-1919) Қостанай-Торғай өңірінің кәсіби ақындарының бірегейі. Ол ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялы қауымының және қазан төңкерісіне дейінгі қазақ поэзиясының ірі өкілі. «Алашордаға жақын, зар заман ақыны, діндар» деген айыппен Кеңес үкіметінің қырына іліккен. Есімін атауға тыйым салынған. Нұржан бұрынғы ақындардың жүрген жолымен Шығыс поэзиясына көбірек мойын бұрған. Толғау, ғазал, терме мәнеріндегі өлеңдері көп.

Халықтық-кәсіби композитор Н.Наушабаевтың өлеңдері тақырып жағынан әр түрлі: ғашықтық-лирикалық: «Асылым-ай», «Бәтимаға», «Алты арман», «Көкен-ай», «Сағындырған сәулем», «Сағынышым Сары қопа», «Ара-ай», «Мұқидаш-ай», «Жан сәулем», «Көңіл ашар»; философиялық: «Дүние-ай», «Неше фасыл», «Заман-ай», «Зират басындағы зары»; өсиет – әндері: «Тоғызыншы назым», «Алтыншы назым»; автопортрет – әндері: «Он үшінші назым», «Өмір елестері»; діни: «Төртінші назым», «Сегізінші назым».

Нуржан Наушабаев (1856-1919) – один из профессиональных акынов Кустанай-Торгайского региона. Является ярким представителем национальной интеллигенции начала ХХ века и казахской поэзии до Октябрьской революции. По своим идейно-мировоззренческим принципам (по отношению к Алаш-Орде, религии и др.) оказался не угоден совесткой власти: его имя было под запретом. Автор песен в жанре толгау, газель, терме и др.

Творчество народно-профессионального композитора Н.Наушабаева разнообразно по тематике, его можно объединить в нижеследующие группы: любовно-лирические – «Асылым-ай», «Батимага», «Алты арман», «Кокен-ай», «Сағындырған саулем», «Сағынышым саркопа», «Ара-ай», «Мухидаш-ай», «Жан саулем», «Кониль ашар»; философские – «Дуние-ай», «Неше фазыл», «Заман-ай», «Зират басындагы зары»; назидательные – «Тоғызыншы назым», «Алтыншы назым»; автопортреты – «Он үшінші назым», «Омир елестери»; религиозные – «Тортинши назым», «Сегизинши назым». В наследии Наушабаева «назым» – это самостоятельный жанр: автор дает это название некоторым своим поэтическим и музыкальным произведениям.

Nurzhan Naushabayev (1856-1919) – one of the professional akyns of the Kustanai-Torgai region. He is a vivid representative of the national intelligentsia of the early XX century and Kazakh poetry before the October Revolution. By his ideological and worldview principles (in relation to the Alash-Orda, religion, etc.) he was unsuitable for the Soviet power: his name was prohibited.

He is the author of songs in the genre of tolgau, gazelle, terme, etc.

The creativity of the folk professional composer N.Naushabayev is diverse in themes, and it can be divided into the following groups: love-lyric - «Asylim-ay», «Batimaga», «Alti arman», «Koken-ai», «Sagyndyrgan Sauleme», «Sagynyshym sarkopa», «Ara-ai», «Mukidash-ai», «Jan Saulem», «Konil ashar»; philosophical

-« Duniye-ai », « Neshe fazyl », « Zaman-ai », « Zirat basyndagy zary»; instructive - «Togyzynshy nazym», «Altynshy nazym»; self-portrait songs - «On ushinshy nazym», «Omir elesteri»; religious - «Tortynshy nazym», «Segizinshy nazym». In Naushabaev's legacy «nazym» is an independent genre: the author gives this name to some of his poetic and musical works.

Асылым-ай / Асылым-ай / Asylym-ai

Н.Наушабаев бұл әнді өзінің алғашқы махаббаты – Бәтимаға арнаған. Мұнда онымен кездесу туралы армандар жарқын эмоция және нәзік сезімдер арқылы берілген. Ән махаббат лирикасына толы. Автор өз ғашығын: «асылым-ай» деп еркелетіп, әнге салған.

Өлең жолдары мен әуенінің асинхронды болуы; әуен желісіндегі ладтын V сатысынан жоғары тіректікке (АМФ) көтерілуі – «Асылым-ай» әнінің композициялық құрылымында автор Арқаның ауызша-кәсіби әндерінің тәсілдерін пайдаланғандығын көрсетеді. Минор ладында қайталанатын секундалық интонация лирикалық әнге мұнды, қайғылы мінездеме береді.

Н.Наушабаев посвятил эту песню своей первой любви – девушке Батиме. Здесь переданы светлые эмоции и нежные чувства, мечты о встрече с нею. Песня проникнута любовной лирикой. Нежно и трогательно автор обращается к девушке: «асылым-ай».

В композиционной структуре «Асылым-ай» очевидно использование приемов устно-профессиональных песен Сары-Арки: асинхронность стиха и напева; восходящий мелодический ход от V ступени лада к верхнему опорному тону (АМФ). Повторяющиеся секундовые интонации в минорном ладу придают лирической песне грустный, печальный оттенок.

N. Naushabayev dedicated this song to his first love - the girl Batima. It expresses bright emotions and tender feelings, dreams of meeting her. The song is imbued with love lyrics. The author addresses the girl with tender: «assylym-ay.»

In composition structure of «Assylym-ay», the use of techniques of Sary-Arka oral-professional songs is obvious: asynchrony of verse and tune; ascending melodic move from the V step of the mode to the upper chord (AMP). Repeating second intonations in the minor mode give the lyric a melancholic and sad shades.

126. Асылым-ай

Нұржан Наушабаев
Орындаған Сыздық Әбілғазин

Орташа, қайғылана, інкәрлікпен ♩ = 120

Бұл жал-ған да А-сыл - дай а - сұл бар ма, ай,

А - са - ды - ай ға-шық-ты - ғым А-сыл-жан - ға, ға-шық - ай,

mf
Хор қы - зы да тең кел - мей - ді се - н(і)ой - ла - сам - ау.

f
Ой - ым - да - ау жағ - сам - тұр - сам

p
А - сыл ға - на, ға - шық - ай. Ға - шық е - дім ө - зі - ңе,

p
А - сыл - ды да қа - сы - на ал ай.

Бұл жалғанда Асылдай асыл бар ма?
Асады ғашықтығым Асылжанға, ғашық-ай,
Хор қызы да тең келмейді, сені ойласам,
Ойымда жатсам-тұрсам Асыл ғана, ғашық-ай.

Қайырмасы:
Ғашық едім өзіңе,
Асылды да қасыңа ал-ай.

Асылым-ай, жан сәулем-ай, Асылым-ай,
Асылмен ойнар ма еді асылып-ай, ғашық-ай.
Ойнағанда Асылмен асылып-ай,
Төсекте қалсын маржан шашылып-ай, ғашық-ай.

Қайырмасы:

Сейітжан сал / Сеитжан сал / Seitzhan sal

Сейітжан сал Көрпешұлы Баһрамов қазіргі Солтүстік Қазақстан облысының Жамбыл ауданындағы «Благовещенский» совхозына қарасты Гүлтөбе-Маманай мекенінде дүниеге келген. Оның әкесі Көрпеш – Шақшақ шешеннің баласы Баһрамның жеті ұлының бірі. Қасиетті өнердің құдіреті Шақшақ шаңырағының үрім-бұтағына түгелдей дарыған. Сейітжан сал да өлең шығарып, оны әуенмен әуелеткен, шарықтата ән салған адам. Осы күнге дейін Сейітжан салдың жәдігері жинақталмай, көзден таса қалған. Бізге қанаты талмай жеткен әні – «Қанатталды» ғана.

Бахрамов Сеитжан сал Корпешұлы родился в селе Гультобе-Маманай совхоза «Благовещенский» Жамбылского района Северо-Казахстанской области. Его отец Корпеш – один из семи сыновей Бахрама, сына красноречивого Шакшака. Могуществом священного искусства отмечены все потомки Шакшака. Сеитжан сал тоже сочинял песни, сам их мастерски исполнял. До

этих дней наследие Сейтжана сала не было собрано и осталось без внимания. Песня, дошедшая до нас – «Канатталды».

Bahramov Seitzhan sal Korpeshuly was born in the village of Gultobe-Mamanay of the Blagoveshchensky State farm in Zhambyl district of the North Kazakhstan region. His father Korpesh is one of the seven sons of Bahram, the son of the eloquent Shakshak. All descendants of Shakshak have abilities of sacred art. Seitzhan sal also composed songs, he himself masterfully performed them. Until these days, the heritage of Seitzhan sal was not collected and remained without attention. The song that reached nowadays is «Kanattaldy».

Қанатталды / Канатталды / Kanattaldy

«Қанатталды» – күрделі әндердің бірі. Оны бабына келтіріп орындауға кез-келген әншінің дауыс мүмкіншілігі мен әдіс-тәсілі жете бермейді. Ән туралы ел аузында түрлі дерек бар. Бірі әннің осы күнге жеткен мәтіні ауысып кеткен дегенді айтса, ал басқалары бұл ән «Сейітжан салдың туындысы» емес, «Сәтмағанбеттікі» дегенді алға тартады. Әнді Үкілі Ыбырай, Мәди, Әлмағамбет, Әміре, Қали, Ғаббас, Қуан сияқты әншілерден үйренген өнер тарланы Жүсіпбек Елебеков «Сейітжан салдың әні» деп жеткізген.

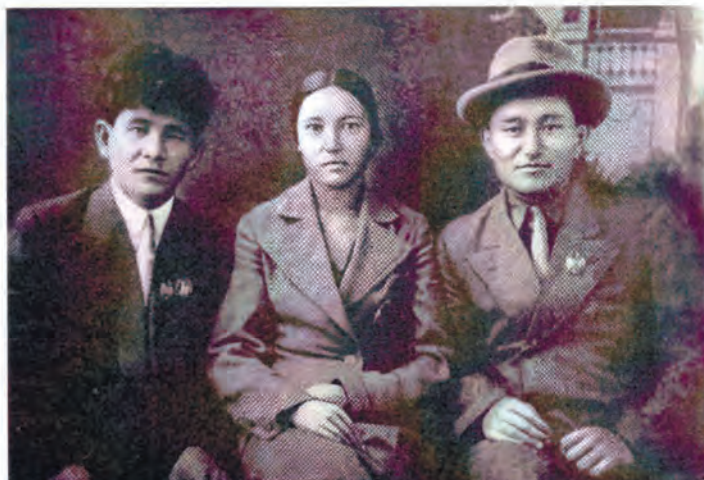
Белгілі өнер зерттеушісі Ахмет Жұбанов өзінің «Замана бұлбұлдары» атты кітабында осы әннің белгілі әнші Жүсіпбек Елебековтің орындауында елге ерекше әсер ететіндігін атап өткен. Әннің қазіргі орындалып жүрген нұсқасы – әншінің шеберханасынан өткендігінің жемісі. Бұрынғы орындауында сөзі біткен кезде, әуені қоса бітіп қалып, қысқа қайрылатын болған. Біраз тер төгілген соң, әннің басында шырқап шығар шыңы мен аяқ жағындағы «Қанатталды» деп аяқталатын сөзі қосылған.

Бұл әнге Мұхтар Әуезов: «Жүсіпбек, сен осы «Қанатталды» әнімен өнердің ең жоғарғы сатысына көтерілгейсің. Сен бұдан кейін де талай жақсы ән айтарсың. Бірақ, «Қанатталды» әні өзінің әсемдігі мен мінсіз нәзіктігі жағынан бәрінен де асып тұрар» – деп жоғары бағасын берген.

Ахмет Жұбанов, Күләйім,
Жүсіпбек Елебеков
(1930-жылдардың соңы)

Ахмет Жубанов, Куляим,
Жусупбек Елебеков
(конец 1930-х)

Akhmet Zhubanov, Kulaim,
Zhusupbek Yelebekov (late 1930s)

«Канатталды» – одна из наиболее сложных песен. Голосовые данные и технические возможности не каждого исполнителя могут позволить исполнить эту песню в надлежащем виде. В народе бытуют разные факты о песне. Если одни говорят, что текст песни сильно изменился, то другие утверждают, что это вовсе не песня Сеитжана сала, а автором называют Сатмаганбета. Но все это имеет свои причины и последствия. Непревзойденный певец Жусипбек Елебеков, перенявший это сочинение от таких мастеров пения, как Укили Ыбырай, Мади, Альмагамбет, Амре, Кали, Габбас, Куан, сообщил его как песню Сеитжана.

Известный ученый-музыковед Ахмет Жубанов в своей книге «Соловьи столетий» отмечает, что эта песня в исполнении Жусупбека Елебекова по-особому влияет на слушателя. В настоящее время исполняемый вариант – это результат того, что она прошла через творческую мастерскую певица, отшлифовавшего ее «до блеска». В прежнем исполнении, когда заканчивался поэтический текст, грубо заканчивалась и мелодия. После предпринятых усилий в начале песни появилась «вершина-источник» и в конце добавлен музыкальный материал, на котором звучит слово «Канатталды».

Эту песню высоко оценил Мухтар Ауэзов, который говорил: «Жусипбек, с помощью песни «Канатталды» ты сможешь достичь самых больших высот в искусстве. Ты и после этого будешь исполнять множество хороших песен. Но «Канатталды» по своей красоте и безупречной нежности будет стоять выше всех других».

«Kanattaldy» is one of the most difficult songs. Only the singers that have suitable voice data and technical capabilities can perform this song in the proper form. There are various facts about the song among the people. Some people say that the lyrics have changed a lot, others say that it's not Seitzhan sal's song at all, and mention Satmaganbet as the author. However, all this has its causes and consequences. The famous singer Zhusipbek Yelebekov, who adopted this composition from such masters as Ukili Ybyray, Madi, Almagambet, Amre, Kali, Gabbas, Kuan, reported it as a song of Seitzhan.

The famous scholar of music studies Akhmet Zhubanov in his book «Nightingales of Centuries» notes that this song performed by Zhusupbek Elebekov has a special effect on the listener. The current version of the song is the result of the fact that it went through the workshop of a famous singer who polished it «to a shine». In the previous performance, when the poetic text ended, the melody ended roughly (uncouth). As a result of a slight transcription, the climax section appears at the beginning of the song, and at the end a «piece» in which «Kanattaldy» sounds is added.

127. Қанатталды

Сейітжан сал

Орындаған Сержан Мұсайынов

Жылдам, жігерлі $\text{♩} = 120$

Е - еу, Гүл бақша кө-ніл - ді бір ә - де-м(і)ән - ді,
Ті - лей - тін бұл-бұл е - дім сай - ра - ған - ды.

Ән-шыр-қап, бой-жа-з(а)л-май а-ау, шал-қы-т(а)л-май, оу,
 Қа-лық-тап қай-ран дү-н(и)е, ау, о-оу,
 әй-ау, шір-кін, қа-нат-тал-ды-ау, О-оу,
 о-оу, әй-ау, шір-кін, қа-нат-тал-ды-ау

Гүл бақша көңілді бір әдемі әнді,
 Тілейтін бұлбұл едім сайрағанды.
 Ән шырқап, бой жаза алмай, шалқыта алмай,
 Қалықтап қайран дүние, қанатталды.

Әнім еді сүйіп салған «Қанатталды»,
 Бұл әнім балқытушы еді тыңдағанды.
 Өмірден өз еркімше орын таппай,
 Кейінге «Қанатталды» әнім қалды

Тайжан Қалмағамбетов
Тайжан Калмагамбетов
Taizhan Kalmagambetov

Тайжан Қалмағамбетов 1879 жылы осы күнгі Қарағанды облысы, Ұлытау ауданындағы Айыртау бөктерінің Қаратал деген елді мекенінде дүниеге келді. Ақынның әкесі Қалмағамбет – елге сыйлы, Ұлытау төңірегіне беделді болып, молдалық құрған тақуа адам. Анасы Мейіз – қазақтың ұлы сазгері, әйгілі «Гәкку» әнінің авторы, сыршыл ақын, қайталанбас әнші Үкілі Ыбырайдың туған әпкесі. Тайжан – суырып салма ақын. Жастайынан ән-жырға, шешендік сөзге әуес болған. Өз тұсындағы көптеген ақындармен айтысқан. К. Алтайскийдің аудармасымен ақынның бірнеше шығармасы «Правда», «Известия» газеттерінде жарияланған.

Сарыарқаның дүлдүлі, Ұлытаудың бұлбұлы, Қарсақбайдың ақыны Тайжанның ерекше дәуірлеген кезі 1934 жылдан басталады, сол жылы Республикалық көркем өнерпаздар құрылтайында ең биік дәрежеге жетті. Тайжан 1936 жылы Қазақстанның Мәскеуде өткен онкүндігіне қатысқан. Тайжан ақынның үш жүзге аты мәлім болды. Аумалы-төкпелі заманда, 1937 жылы халық жауы атанып, ұсталып, нақақтан атылып кетті. Тек 1970 жылдардан бастап ақынның асыл бейнесін айқын сипаттауға жол ашылды. 1972 жылы жас талапкер Шамқан Қыстауұлы Рахметов «Тайжан поэзиясы» тақырыбына диплом жұмысын қорғады. Тайжан өлең-жырларды көбінесе ауызекі қалпында айтқан, оны тек өнерсүйгіш қауым, ақынның жанашырлары жаттап алып, шығармаларының біраз бөлігін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізген.

ҚР-ның «Еңбек сіңірген қайраткері» К.Салықовтың құрастыруымен 2004 жылы Алматыдағы «Қазығұрт» баспасынан Т.Қалмағамбетұлының «Сақ-сақ күлсін сырнайым» атты жинағы жарыққа шықты. Сонымен қатар,

Алматыдағы «Үш қиян» баспасынан К.Салықовтың «Ақын Тайжан» атты кітабы шықты. Бұл екі кітап Тайжан Қалмағамбетұлының 125 жылдық мерейтойына арналған. 2013 жылы әнші Ғалым Мұхамединнің Тайжан ақынның ел арасындағы әндерін жинақтауымен «Алтын кесе» атты ән кітапшасы жарық көрді.

Тайжан Калмағамбетов родился в 1879 г. в нынешней местности Каратал у подножья Айыртау Улытауского района Карагандинской области. Отец акына Калмағамбет был уважаемым, почетным в своем крае муллой. Мать Меиз была знаменитым композитором, родной сестрой неповторимого певца Укили Ыбырая, автора всем известной песни «Гакку». Тайжан – профессиональный акын. С раннего возраста был увлечен песнями-жырами и ораторской речью. Состязался со многими акынами. Несколько его сочинений было опубликовано в переводе К. Алтайского в газетах «Правда», «Известия»,

Пик творчества соловья Улытау акына Тайжана пришелся на период, начиная с 1934 г. В этом году он достиг высоких показателей на Республиканском слете артистов, также в 1936 году принимал участие в декаде Казахстана в Москве, показав отменный уровень мастерства. Тайжан сформировался как известный для всех трех жузов акын, композитор, певец. Но в 1937 г., в смутный период, был арестован и расстрелян по ложным обвинениям. Песни, оставшиеся на стене тюрьмы поселка Карсакпай, были записаны его родственником, который после освобождения читал их для народа, и именно в этот момент «некто», вырвав из рук зафиксированное на бумаге, бросает в огонь. Произведение очень длинное, сохранились лишь 1-2 куплета. Акын считался «врагом народа» вплоть до «оттепели» Н. Хрущева. Его имя, сочинения, труды были под запретом, и его родственники также были репрессированы.

И только в 1970 г. были открыты пути для его оправдания. В 1972 г. филолог Шамкан Кистауулы Рахметов защитил дипломную работу на тему «Поэзия Тайжана». Больше количество песен-жыров акына было сохранено и передано в устном виде, лишь любители его творчества запоминали его наследие и передавали из поколения в поколение.

В 2004 г. в издательстве «Казыгурт» вышел в свет сборник Т.Калмағамбетулы под названием «Сақ-сақ күлсін сырнайым» (составитель – «Заслуженный деятель РК» К.Салыков. Вместе с тем, в издательстве «Үш қиян» была опубликована книга К.Салыкова «Ақын Тайжан». Данные труды посвящены 125-летию со дня рождения Тайжана Калмағамбетулы.

Taizhan Kalmagambetov was born in 1879 in the present area Karatal at the foot of the Ayirtau, in Ulytau district of the Karaganda region. The akyn's father Kalmagambet was a respected, honorable mullah in his area. Mother Meiz was a famous composer, the sister of the unique singer Ukily Ybyray, who is the author of the well-known song «Gakku». Taizhan is a professional akyn. From an early age he was passionate about song-zhyr and oratorical speech. He competed with many akyns. Several of his works were published in translation by K. Altaysky in the newspapers Pravda, Izvestia.

The peak of creativity of akyn Taizhan - the nightingale of Ulytau started in 1934. This year he achieved high performances at the Republican contest of artists, and in 1936 he performed in the decade of Kazakhstan in Moscow, showing excellent skills. Taizhan was the akyn, composer, singer, well-known among all three zhuzes. But in 1937, during the troubled period, he was arrested and shot on false charges. The songs that remained on the wall of the prison in the village of Karsakpay, were recorded by his relative, who, after his release, read them for the people, but at that moment «someone», tore out the paper with written text and threw it into the fire. The composition is very long, but only 1-2 verses are preserved. Akyn was considered the «enemy of the nation» until the «thaw» period of N. Khrushchev. His name, writings, works were banned, and his relatives were also repressed.

Only in 1970, there appeared the ways to justify him. In 1972, philologist Shamkan Kistauuly Rakhmetov defended his thesis on the theme «The Poetry of Taizhan». A large number of akyn's zhyr songs were preserved and transmitted orally, only fans of his creativity remembered his legacy and passed it from generation to generation.

In 2004, the publishing house «Kazygurt» published a collection of T. Kalmagambetuly «Sak-sak kulsin syrнайым» (compiled by the Honored Figure of the RK K. Salykov. At the same time, K. Salykov's book «Akyn Taizhan» was published in the publishing house «Ysh kiyан». These works are dedicated to the 125th anniversary of the birth of Taizhan Kalmagambetuly.

Сақ-сақ / Сак-сак / Sak-Sak

Тайжаның қалжың мен ғашықтық қатар өрілген күлдіргі әні. Диапазоны кең, шумақты қайырмалы құрылымда жазылған. Өлшемі ауыспалы: 2/4-3/4 пен 3/8 бен ауысып келеді. Шумағы 11-буынды қара өлең құрылымында болса, қайырмасы 7-8 буынды болып келеді.

Потешная песня Тайжана в ряду любовных и шуточных сочинений. Написана в широком диапазоне в куплетно-припевной форме, с переменным размером: 2/4-3/4 и 3/8. Куплет написан в 11-слоговой форме как «кара олен», а припев – 7-8-сложный.

The fun song of Taiwan in a series of love and humorous compositions. It is written in a wide range in the couplet-chorus form, with a variable size: 2/4-3/4 and 3/8. The couplet is written in 11-syllable form as «kara olen», and the refrain has 7-8-syllable form.

128. Сақ-сақ

Тайжан Қалмағамбетов
Орындаған Жасұлан Сақаев

Асықпай, терең сезіммен ♩ = 92

Оу! Жас - та - йым - нан ке - де - мін
Кіш - кен - тай - дан бір - г(е)с - кен

ө - нер ба - ғып, Ә - сіп - ө - ніп, өр - кен - деп,
сәу - лем е - дің, Ай(ы)ры - ла - йын, әй қал - қа,
қа - нат ка - ғып, о, и - ги - гай - ай.
се - нен не - ғып, о, и - ги - гай - ай.
Жа - тыр - сың, қал - қам, о - ян - бай, О - ят - пай се - н(і)ау
қо - ям б(а)ай? Күн - діз - тү - ні бір көр - сем,
Қы - зы - ғы - на, ой, то - ям б(а)ай?

Жастайымнан келемін өнер бағып,
Өсіп-өніп, өркендеп, қанат қағып.
Кішкентайдан бірге өскен сәулем едің,
Айырылайын, әй қалқа, сенен неғып?

Қайырмасы:
Жатырсың, қалқам, оянбай,
Оятпай сені қоям ба-ай?

Күндіз-түні бір көрсем,
Қызығыңа тоям ба-ай?

Екі көзің мөлдіреп шамдай жанар,
Жел соқса да сөнбейтін алтын фонарь.
Тал-шыбықтай бұралып шашын өрген,
Құмарланған көңілім қашан тынар?
Қайырмасы:

Тайжанның әні / Тайжаннын ани / Taizhannyn ani

Тайжан ақынның бұл шығармасы – автопортреттік ән. Нағашысы Үкілі Ыбырайға 14-15 жастар шамасында бата алуға барып, ауылына қайтып келген соң, өнердің киесі қонып, домбыра мен сырнайға қосыла ән шырқап, «әнші бала» атанады. Сол кездерде-ақ осы «Тайжанның әні», «Ұлытау» сияқты тырнақалды әндері өмірге келген.

Данное сочинение является песней-автопортретом акына Тайжана. В возрасте примерно 14-15 лет он отправился за благословением к Укили Ыбыраю – родственнику по материнской линии. По возвращении незаурядный талант его проявился, и в народе он прослыл «мальчиком-певцом», исполняющим песни в сопровождении домбры и гармонии. В те же годы появились и первые сочинения – песни «Тайжаннын ани» и «Улытау».

This composition is a self-portrait song by Taizhan akyn. At the age of about 14-15 years, he visited Ukili Ybyray, who was a relative on mother's side, for a blessing. Upon his return, his extraordinary talent was displayed, and among the people he became well-known as a «boy singer», who performs songs accompanied by dombra and harmonic. In the same period, the first compositions appeared - the songs «Taizhannin ani» and «Ulytau».

129. Тайжанның әні

Тайжан Қалмағамбетов
Орындаған Ғалым Мұхамедин

Көңілді, жүрдек ♩ = 104

А - тан - дым
Тө - гіл - ген

ба - ла жас - тан
сыр - на - йым - ның

тезірек ♩ = 136

Тай - жан а - қын,
саз - ды - ү - ні - не,

Ән - жыр - мен ал - т(ы)а - лаш - қа
Қа - лық - тап ас - пан - д(а)қ - ку

жай - ған а - тын,
ай - на - ла - тын.

Ал, ги - ги - гөк, ги - ги - гөк, ги - ги - гөк,

ги - ги - гөк, ги - ги - гөй, Ги - гә - гә - гә, ги - гә - г(ә)ой,

Ги - ги - гөк, ги - ги - гөк, ги - ги - гөк, ги - ги - гөк, ги - ги - гөй.

Атандым бала жастан Тайжан ақын,
Ән-жырмен алты алашқа жайған атын.
Төгілген сырнайымның сазды үніне,
Қалықтап аспанда аққу айналатын.

Мен емес, жабы-жортақ текірегің,
Жеті ордан қатар салса секіретін.

Қиялым өлең-жырдың топан суы,
Қайнары әсем әннің көкірегім.

Кімнің бар меніменен айқасатын,
Күшім бар мың ақынмен байқасатын.
Үкілі Ыбырайдан бата алған,
Мен едім, наймандағы Тайжан ақын.

Ұлытау / Улытау / Ulytau

Бұл әнде өнердің соңына түскен талапты жас туған елі, туған жері туралы ой толғайды. Тыңдаған жанды елең еткізетіндей қайырмасының әуені асқақ, шумағы туған елге еркелегендей, назды үнмен жүрек қылын тербейді.

В этой песне талантливый самородок предаётся мыслям о родном народе и родном крае. Мелодия припева очень возвышенная, просветляющая буквально каждого из слушающих, а запев своим запоминающимся тоном, будто ласкаясь, затрагивает самые тонкие струны души.

In this song, a talented prodigy sings about his native people and native land. The melody of the refrain is very high, and nobody stays indifferent to it, and the introduction touches the thinnest strings of the soul.

130. Ұлытау

Тайжан Қалмағамбетов
Обындаған Амангеді Күзеубай

Асықпай, сағынышпен ♩ = 78

mf

А - уы - лым Ұ - лы-тау-дың, ей, оу,
Күй бар ма, ө - лең бар ма, ей, оу,

да - ла-сын - да, Сау қа - йың, поу, ей, ә - ри - дә - ри - дә - ри - дау,
о - сы тау - да, Ес - тіл - мей, поу, ей, ә - ри - дә - ри - дә - ри - дау,

ей, кы - зыл ар - ша а - ра-сын - да,
ей, жүр - ген қа - зак ба - ла - сы на.

Оу, ә - ри - дә - дәй - дім, Оу, ә - ри - дә - дәй - дім, А - хау!

Ө - гә - гә - гәк, ә - гә - гә - гәк, Ө - гә - г(ә)ей,

Ө - гә - гә - гәй, Ұ - лы - та уым.

Ауылым Ұлытаудың даласында,
Сау қайың, қызыл арша арасында.
Күй бар ма, өлең бар ма осы тауда,
Естілмей жүрген қазақ баласына.

Айыртау – Ұлытаудың құрамасы,
Сияқты қатар тіккен үй арасы.
Көлде құс, өрде киік, сайда тоты,
Өзіңсің туған жерім, жыр анасы.

Тәуке Мұстафаұлы / Тауке Мустафаулы / Tauke Mustafauly

Тәуке Мұстафаұлы Саптаяқов – (1873-1927) жылдар аралығында Жезқазған облысы, Ақтоғай ауданында өмір сүрген. Тоқырауын өзенінің бойында дүниеге келген. Ақын, әнші, композитор. Ауыл молдасынан сауатын ашқан. Жастайынан әнге құмартып, сол кездегі әншілерден өнер үйренеді. Бозбала уақытында ойын-тойдың көркі болады. Оның әке-шешесі 1875 жылы Шыңғыстау өңіріндегі өзінің ата қонысы Қарақорыққа көшіп барады. Тәуке өзінің замандастары Уәйіс Шондыбайұлы, Ақылбек Сабалақов, Төлеу, Мұқаш Көбдіковтермен бірге жүріп, сал-серілік құрған.

Тауке Мустафаулы Саптаяқов (1873-1927) – ақын, певец, композитор. Родился недалеко от озера Тоқырауын, проживал в Актотайском районе

Жезказганской области. Учился грамоте у местного муллы. С ранних лет проявлял пристрастие к песенному искусству, учился у певцов того периода. В юные годы был украшением любого праздничного мероприятия. Его родители в 1875 г. переезжают в Каракорык региона Шынгыстау. Тауке ввел образ жизни сал-серэ вместе со своими современниками – Уайысом Шондыбайулы, Акылбеком Сабалаковым, Толеу и Мукашем Кобдиковыми.

Tauke Mustafauly Saptayakov (1873-1927) – akyn, singer, composer. He was born near Lake Tokyraun, lived in the Aktogai district of Zhezkazgan region. He studied reading and writing from a local mullah. From childhood he was fond of song art, learned from the singers of that period. In his youth, was the decoration of any festive event. In 1875 his parents moved to Karakoryk in the Shyngystau region. Tauke introduced the lifestyle of sal-sere together with his contemporaries – Uayis Shondybayuly, Akylbek Sabalakov, Toleu and Mukash Kobdikovs.

Мәрияға / Марияга / Mariyaga

Бұл әнде Тәуке батырдың торға түскен сұңқардай қапасақа тұтылғандығы айтылады. Ән мәтініндегі «сақина сау басыма алдым тілеп» деп, өкінгеніне қарағанда, осы оқиға Тәукенің өзіне оңай тимеген сияқты. Нақты қандай заң бұзып қолға түскендігі туралы дерек сақталмаған. Бірақ, сол кезеңдерде ел қамын ойлаған, теңдікті сөйлеген адамдардың қуғын-сүргінге ұшырауы заманына орай қалыпты жағдай болатын. Мұндай оқиғалар жиі қайталанғандықтан, ел арасында «Ат жақсысы – кермеде, Ер жақсысы – түрмеде» деген мәтелді тудырды.

В этой песне представлен промежуток времени, проведенный в заключении. Судя по строкам текста, полным сожаления, эти обстоятельства были для Тауке не из легких. Данных, уточняющих причины задержания певца, нет. Но это был период обвинения тех, кто пел о неравенстве и положении народа. В связи с систематичностью таких проявлений в народе родилась поговорка «Ат жақсысы – кермеде, Ер жақсысы – түрмеде» («Лучший из коней – на привязи, лучший из мужчин – в тюрьме»).

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
«Музыкату» бөлімінің қызметкерлері (1980 жылдардың соңы)

Сотрудники отдела
«Музыковедение» Института литературы и искусства
им. М.О.Ауэзова (конец 1980-х)

Employees of the Department
«Musicology» of M. O. Auevov Institute
of literature and Art (late 1980s)

This song describes a time period in prison. Judging by the lines of the text, which are full of regret, these circumstances were difficult for Tauke. There is no data specifying the reasons for the detention of the singer. But this was a period of blaming those who sang about the inequality and the situation of the people. In connection with the systematic nature of such manifestations, the proverb «At zhaksysy - kermede, Yer zhaksysy - turmede» («The best of the horses on a leash, the best of the men in prison») appeared among the people.

131. Мәрияға

Тәуке Мұстафаұлы
Орындаған Рамазан Стамғазиев

Нәзік, құбылта ♩ = 76
mf

Ай - та бар бар - саң сә - лем - ау Мә - ри - я - ғ(а)оу,
Тә - уе - кел сал - дым ка - йық да - ри - я - ғ(а)оу, ей.
Са - ки - на сау ба - сы - ма - оу, ал - дым ті - леп -
оу, Шы - ғарт - тым ста - тья, оу,
жа - ри - я - ғ(а)оу, ей.
А - ха - хау, хау - ли - ли ли - ли - лай, А - ха - хау, хау - ли - ли - ли - ли - лай.
Ли - лай, ли - ли - л(а)оу, ей.

Айта бар, барсаң, сәлем Мәрияға,
Тәуекел салдым қайық дарияға.
Сақина сау басыма алдым тілеп,
Шығарттым статья жарияға.

Не үшін таба алмадым, бұл Шыңғыста,
Күндерімді көрмей, ішім пысты.
Қапалдың байларынан қуғын көріп,
Ақыры қапылыста қолға түстім.

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы
Укили Ыбырай Сандыбайұлы
Ukili Ibyray Sandybayuly

Ыбырай Сандыбайұлы (1860-1932) – бұрынғы Көкшетау облысы, Володарский ауданы, Қызыл әскер ауылында дүниеге келген. Әнші, суырып салма ақын, халық композиторы, ірі музыка қайраткері. Бас киіміне, домбырасына үкі тағып жүргеннен соң халық оны «Үкілі Ыбырай» атап кеткен.

Оның әкесі өз өңірінде аты шыққан темір ұста болыпты. Жастайынан молдадан сауатын ашып, әріп таниды. Жазу-сызуды меңгереді. Сөйтіп жүріп өнер жолына түседі.

Ол өзі өскен аймақтың ән мәдениетінің көрнекті өкілдері Біржан сал, Ақан сері, Орынбай, Шөже, Арыстанбай сияқты ақын, әншілерден тәлім-тәрбие алады. Сөйтіп, қазақтың халық музыка мұрасының дамуына ерекше үлес қосып, өзінен бұрынғы және өзімен үзеңгілес келе жатқан өнер иелерінің үлгі, өнегесін сабақтайды.

Ыбырай туралы А.Затаевич былай деп жазды: «Ыбырай Ақмола губерниясы Көкшетау уезінің кәсіби әншісі. Әбдірахман Бегішевтің айтуынша, жасы алпыс бестерге келген, қуақы, қалжыңқой шал көрінеді. А.Н.Бөкейхановтың айтуынша, жас кезінде ерекше күшті, тамаша тенор даусы болыпты, сондықтан да оның өнеріне бас иіп құрметтеушілердің ішіндегі ауқаттылары музыкадан білім алуы үшін Ыбырайды Петербургқа да алып барыпты, бірақ ол мұндай ниетті жүзеге асыра алмапты».

Ыбырай Сандыбайұлы Кеңес заманында қуғын-сүргінге ұшырап, жазықсыздан-жазықсыз «халық жауы» атанады. ОГПУ- әнші-композитор Үкілі Ыбырайды қудалай бастайды. Сөйтіп 70-тен асқан шағында 1929 жылы «істі болып» кулак есебінде сотталып ұзамай өлген.

Оның бір ғана «Гәкку» әні «Қыз Жібек» операсының арқауы болып, Күләштің есімін әлемге паш еткені баршамызға белгілі. Әншінің атын ақтап алу мақсатымен Сәбит Мұқанов жоғарғы жаққа хат жазады. Осы хаттан кейін Орталық Комитет Ыбырай ісін қайта қарап, 1959 жылдың 22 желтоқсанында Үкілі Ыбырай ақталады.

Ыбырай Сандыбайұлы (1860-1932) – певец, профессиональный акын, талантливый композитор. Был прозван «Укили Ыбырай» в связи с тем, что прикреплял перья филина (уки) на свой головной убор и домбру.

Родился в районе Айыртау Кокчетавской области в семье известного кузнеца. С ранних лет учится грамоте и черчению от муллы, позже – у ярких представителей песенной культуры своего региона, акынов и певцов – Биржан сала, Ахана серэ, Орынбая, Шоже, Арыстанбая. Освоив их «школу», начинает попытки сочинения песен. Таким образом внося свой вклад в развитие казахского музыкального наследия, продолжает путь предшественников и современников.

А.Затаевич писал про Ыбырая: «Ибрай – певец-профессионал Кокчетавского уезда, Акмолинской губ., по словам Бегишева – хитрый, веселый старик лет 65. В молодости он, как свидетельствует А.Н.Букейханов, обладал таким исключительным по силе тенором, что более состоятельные почитатели Ибрая даже возили его в Петербург, предполагая дать ему музыкальное образование, чего, однако, не удалось осуществить» (1000, 34 прим.).

Содержание и темы музыкального творчества Ыбырая отражают разные стороны жизни, в том числе характеризующие чувства любви и влюбленности, явления природы и быта.

Ybyray Sandybayuly (1860-1932) – singer, professional akyn, talented composer. He was called «Ukily Ybyray» due to the fact that he attached feathers of an owl (uki) to his headdress and dombra.

Born in the Aiyrtau district of the Kokchetav region in the family of a well-known blacksmith. From an early age, he learns to read and write from a mullah, later - from the prominent representatives of the song culture of the region, akyns and singers - Birzhan sal, Ahan sere, Orynbay, Shozhe, Arystanbay. Having mastered their «school», he begins attempts to compose songs. Thus, contributing to the development of the Kazakh musical heritage, continues the path of the predecessors and contemporaries.

A. Zataevich wrote about Ybyray: «Ybyray is a professional singer of the Kokchetav district of Akmola province. According to Abdrakhman Begishev, at the age of 65 he was a cheerful and playful old man. A.N. Bokeikhanov said that when Ybyray was young he had especially strong, excellent tenor, and for this reason, wealthy listeners and admirers of his talent arranged the singer's trip to St. Petersburg to get a musical education, which unfortunately could not be realized» (1000, 34-////tys.).

The content and themes of Ybyray's musical creativity reflect different aspects of life, including typical feelings of love and infatuation, natural phenomena and everyday life.

Гәкку (V) / Гакку (V) / Gakku (V)

Ыбырай шығармашылығында махаббат лирикасы көрнекті орын алады. Сондай ғашықтық әндердің бірі – «Гәкку». Қ.Жүзбасов пен З.Қоспақов «автор сүйген қызы Кәкиманы аққу құсқа теңейді» десе, А. Жұбанов «Гәкку» деген Кәкиманың атын өзгертіп, еркелетіп айтқан өлеңі», – деп жазады. «Гәкку» әнінің төрт нұсқасының ішінде ең кең тарап, айтылып жүргені – И.Байзақовтан жазылып алынған түрі. Бұл ән – ақынның шығармашылығында биік орын алатын, әсем әуенді, көркем нәзік туындылардың бірі. Отызыншы жылдары «Гәкку» Е.Брусиловский жазған тұңғыш қазақ операсы «Қыз Жібектің» негізін құрап, жаңа қалыпқа түседі. Бұл ән ұлттық классика, эстрада, дәстүрлі ән мәдениеті өкілдерінің репертуарларында кеңінен айтылып жүр.

Любовная лирика в творчестве Ыбырая занимает особое место. Одной из таких песен является «Гакку», как говорили К.Жузбасов и З.Коспаков, «автор сравнивает возлюбленную Какиму с лебедем», а А. Жубанов отмечал, что «Гакку» в песне, это видоизмененное, ласкательное имя Какимы».

Среди четырех вариантов «Гакку» более распространенным является тот, что записан в исполнении И. Байзакова. Мелодичное, художественное и утонченное, сочинение имеет особое значение в творчестве акына. В 1930-е годы «Гакку» обретает новое «дыхание», став основой первой казахской оперы «Кыз Жибек» Е. Брусиловского. Данное произведение пользуется популярностью в репертуаре представителей традиционной классики, эстрады и народной песенной культуры.

Love lyrics in Ybyray's work occupies a special place. One of them is «Gakku», as K. Zhuzbassov and Z. Kospakov used to say «the author compares beloved Kakima

with a swan», and A. Zhubanov noted that «Gakku» in the song is a modified, caressing name of Kakima ».

Among four versions of «Gakku», the most widely spread is the one which was recorded in the performance of I. Bayzakov. Melodious, artistic and sophisticated, the composition has a special role in the work of the akyn. In the 1930s, «Gakku» gains a new «breath», becoming the basis of the first Kazakh opera «Kyz Zhibek» by E. Brusilovsky. This work is popular in the repertoire of the representatives of traditional classics, pop and folk song culture.

132. Гәкку

(5-түрі)

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы
Орындаған Ғалым Мұхамедин

Жүрдек, құлпырта ♩ = 140

А - ра - лап та - лай жер - дің дә - мін тат - тым,

Құс са - лып ай - дын көл - де да - был қақ - тым. Ай - т(а)л - май "Гәк - ку - ім - ді"

еш - бір а - дам, Ма - мыр - лап қо - ңыр қаз - дай ба - яу - лап - тым.

Гәк - ку, гәк - ку, гәк - ку, Гәк ку, гә - гә - гәй, гәк - ку - ім - ай.

Гәк - ку, гәк - ку, гәк - ку, гәк - ку, гәк - ку - ім - ай.

Аралап талай жердің дәмін таттым,
Құс салып айдын көлде дабыл қақтым.
Айта алмай «Гәккуімді» ешбір адам,
Мамырлап қоңыр қаздай баяулаттым.

Таранған айдын көлде сен қоңыр қаз,
Зарыңмен тебіrentіп айтамын наз.
Айырылып сенен, сәулем, қалған шақта,
Дұшпан ит масайрайды, болып бір мәз

Таранған айдын көлде сен бір аққу,
Естіппе ең, мұндай әнді бек ләззатлу?
Сырнай мен домбыраның арасында,
Балқыған қорғасындай, қайран гәкку.

Қалдырған (I) / Калдырган (I) / Kaldyrgan (I)

Үкілі Ыбырай алпыстан асқан шағында «Қалдырған» әнін шығарады. Ыбырай түс көреді. Түсінде сұлу келіншек күлім қағып, оң шырай білдіріп, әсем ән салады. Ояна келсе, әлгі ән ойында сайрап тұр екен. Қолына домбырасын алып, тартып көрсе ән сазына өлең иірімдері келе бастайды.

Бұл ән – Үкілі Ыбырайдың шығармашылығында ерекше орын алатын өсиет, ғибрат әндерінің бірі. Мұнда ақын өзінен кейінгі ұрпаққа өсиет, аманат қылып, халқына сыйлы боп жүрген заманының, жастық дәуренінің жалыны басылып, басынан кешірген қызықтың бәрі артта қалғанын, тек елестей болып есте қалғанына өкініш білдіреді.

Песня «Калдырган» была создана, когда Укили Ыбыраю перевалило за 60. Ему приснился сон, в котором некая красивая женщина, улыбаясь и проявляя дружелюбие, пела красивую песню. Проснувшись, он обнаружил, что та мелодия все еще в его памяти. Когда же, взяв в руки домбру, он наиграл ее, к данному напеву стали зарождаться поэтические строки.

Эта песня-назидание занимает особое место в творчестве Укили Ыбырая. В ней как завещание наследникам – последующим поколениям («наказ») – высказано сожаление о том, что в прошлом осталось время, когда он был уважаем в народе, и то, что составляло интерес жизни, и то, что он сам мог предложить, остались же лишь воспоминания.

The song «Kaldyrgan» was created when Ukili Ybyray was over 60. He had a dream in which a beautiful woman, who was smiling and friendly, sang a beautiful song. He woke up, and discovered that this melody was still in his memory. When he took the dombra in his hands, and played it, the poetic lines arose to this tune.

This edification song takes a special place in the creativity of Ukily Ybyray. It is as a testament to the heirs - to subsequent generations (the «instructions»), which includes the regrets that time, when he was respected by the people, and all that was interesting in the life, and what he himself could offer, left in the past, and only memories remained.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Музыка өнері» бөлімінің қызметкерлері (1970)
Сотрудники отдела «Музыкального искусства» Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (1970)
Employees of the Department of «Musical art» of M. O. Aueзов Institute of literature and Art (1970)

133. Қалдырған (2-түрі)

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы
Орындаған Оразәлі Жаңабаев

Орташа, кең тыныспен ♩ = 90

Жа-сым-да бол-дым бал-дыр-ған,
Та-лай-д(ы)ау сөз-бен қан-дыр-ған. Сол бал-дыр-ған ке-зім-де, ой,
Ға-шық-тық о-ты жан-дыр-ған. Ай-на-ла-йын хал-қым-
нан, Маң-дай-дан шы-рақ жан-дыр-ған.
Ха-ла-лай, ли-ла-лай, ли-ла-лай,
ли-ла-лай, ли-ла-ла-ей, ли-ли-лай. Беу, өт-тің-ай, қай-ран-
ай жас-ты-ғым ай.

Жасымда болдым балдырған,
Талайды сөзбен қандырған.
Сол балдырған кезімде,
Ғашықтық оты жандырған.
Айналайын, халқымнан,
Маңдайдан шырақ жандырған.

Сүмбіленің бұлтындай,
Сөзім бір жиі жаңбырдан.

Алпысқа келген талай шал,
Жөн таба алмай қаңғырған.
Алпысқа келіп ән салып,
Атын бір қойдым «Қалдырған».

Алпысқа келдім, жамағат,
Көрмедім ешбір жаман ат.
«Қалдырғанды» тапсырам,
Сұраған саған аманат.

Толқын / Толкын / Tolkyn

Ән өте жылдам айтылмаса да екпіндетіп, желе жортып отырады. Мұнда Үкілі Ыбырай алқымға тығылып, лықсып келіп қалған өлеңді төгіп-төгіп

жібереді. Сөздері тілге жеңіл, жанға жайлы сазға өріліп, ырғақты болып келеді де, айтар ойдың айналасы жұп-жұмыр, жинақы, нақ келген. Бір сөзбен айтқанда, төрт тұяғы тайпалған жорғадай көркем туынды.

Песня исполняется, если и не быстро, то с движением. Здесь Укили Ибрай буквально «изливает» свой мелодический дар. Слова песни, удобные для произнесения, переплетаясь с близкой сердцу мелодией, точно отражают передаваемые мысли. Одним словом, это действительно собственно «художественное произведение».

A song is performed, not quickly, but with movement. Here Ukili Ibray literally «pours out» his melodic gift. The words of the song are convenient for pronunciation, they are intertwined with a melody, which is close to the heart, and accurately reflect the transmitted thoughts. In one word, it is really an «artistic work».

134. Толқын

Жүрдек, құбылта $\text{♩} = 96$

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы
Орындаған Жоламан Құжыманов

mf

Ө - уе - л(і)ай ла - пыл - да - ған, ей, жа - лып - дай бол,
а, а, ау, ей, ей, е, ей.
Ек - пін - деп - ай е - мен жық - қан - ау да - уыл - дай - бол,
а - а - ау, ей, ей, е - ей.
Май - да - ғы май - да мақ - пал а - ха - хоу, жа - уып өт кен -
Е - кін - ші - ай
не - сер - лет - кен, ө - ге - ге - ге - ге - ге - ге - ги - гай, жа - уын - дай бол - ай,
ги - ги - гай, ги - ги - гай, гөй - гөй, ги - ги - ги - ги - гә, Ги - ги - го, ги - ги -

гәй, ей, ай. Е - ей, ау, өй, ей,
 е - ей. Ой, ги-ги-гәй, ги-ги-гәй, ги-ги-гәй, ги-ги-гәй, ги-ги,
 Ги-ги-ги-ги-гәй, ги-ги-гәй, ги-ги-гөй, ги-ги-гәй-гүй, Ги-ги-ги-ги-гәй, Ги-ги-
 гәй. Е - ей, ау, өй, ей, е - ей.

Әуелі лапылдаған жалындай бол,
 Екпіндеп емен жыққан дауылдай бол.
 Майдағы майда мақпал жауып өткен,
 Екінші нөсерлеткен жауындай бол.

«Толқынды» айту керек жайлап қана,
 Өзінің нақышымен сайлап қана.
 Дариядай шалқып жатқан болмаса да,
 Бұлақтай көзі шыққан қайнап қана.

Шалқыма / Шалкыма / Shalkyma

Ыбырай салдық, серілік құрып, ел аралап жүрген шағында туындаған ән екені анық. Ән өлеңдерін Асайынов Мұсадан, Тырбиев Молдахметтен және Көкшетау облысы Арықбалық ауданының тұрғыны Отызбаев Шәкеннен Б.Ерзакович жазып алған.

Сочинение, написанное Ыбыраем в период его странствий и становления как сала и серэ. Б. Ерзакович записывал песню от Асаинова Мусы, Тырбиева Молдахмета и от жителя Арыкбалыковского района Кокчетавской области Отызбаева Шакена.

The composition written by Ybyray during his wanderings and development as sal and sere. B. Erzakovich recorded the song from Asainov Mussa, Tyrbiyev Moldakhmet and Otyzbayev Shaken -a resident of Arykbalyk district of Kokchetau region.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты ғалымдары (1970 жылдардың соңы)

Ученые Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (конец 1970-х)

Scientists of M. O. Auezov Institute of literature and Art (late 1970s)

135. Шалқыма

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы
Орындаған Жоламан Құжыманов

Жүрдек, шалқыма ♩ = 120

mf

Ой, ги-ги-гай, ги-ги-гай, ги-ги-гай, ги-ги-гай, ги-ги-гай,

f

Үй, ги-ги-ги-ги-га, и-ги-ги-гай. Гәк-ку-га -

mf

ау, ей. Оу! Ө-лең - ме-нен е-к(і)өк-пен -

д(і)оу қал - қы-та - йын, Ой, қор - га - сын -

дай де - нең - д(і)ау бал - қы-та - йын. Бір-жан-ға салып бер-ген-ау

ә - нім е - д(і)ау, Өй, а - зы-рақ "Шал - қы - мам - д(ы)ау", ей,
бірге-бірте тездете

шал - қы - та - йын, ой, ги - ги - гай,

ги-ги-гай, ги-ги-гай, ги-ги-гай, ги-ги-гай, Үй, ги-ги-ги-ги-гай,

ги - ги - гай. Гә - ку - гә - ау, ей.

Өлеңменен екі өкпенді қалқытайын,
Қорғасындай денеңді балқытайын.
Біржанға салып берген әнім еді,
Азырақ «Шалқымамды» шалқытайын.

Өлеңмен болдым таныс, ой мен қырға,
Құлақ салып, халайық, әнім тыңда.

Біреуге айдай алмас малды беріп,
Мол қылған ән-өлеңмен мені жырға.

Өлеңменен талай жерді тегістедім,
Қадір білмес адаммен келіспедім,
Атығай, Қарауыл мен Керей, Уақ,
Сен алуа, мен бір тауық теріп жеген.

Шама Нұрұлы / Шама Нурулы / Shama Nuruly

Шама Нұрұлы (XIX-XX ғ.ғ.) Ақмола облысындағы Ереймен тауының етегінде туып-өскен. Оның «Шама» деген әнін Жарылғапбердіден Қали Байжанов үйреніп, бүгінгі күнге жеткізген. Бұл әнді кезінде музыка зерттеушісі А. В. Затаевич жазып алып, өзінің «Қазақ халқының 500 ән-күйі» атты еңбегінде жариялады.

Шама Нурулы (XIX-XX вв.) родился и вырос у подножья гор Ереймен в Акмолинской области. Его песню «Шама» Кали Байжанов выучил от Жарылгапберды и донес до наших дней. Данное сочинение записал и представил в сборнике «500 казахских песен и кюев» А.В.Затаевич.

Shama Nuruly (XIX-XX cc.) was born and raised at the foot of the Yereyemen mountains in the Akmola region. Kali Baizhanov learned his song «Shama» from Zharylgapberdy and transferred it to this day. A.V. Zataevich recorded and presented this composition in the collection «500 Kazakh Songs and Kuy».

Шама / Шама / Shama

Әннің тақырыбы бір жағы композитордың атымен аталса, бір жағынан күрделілігіне қарап та осылай аталған болуы керек деген ойға қалдырады. Себебі, ән басталған бойда-ақ тыңдаушысын өзіне баурап, аяғына дейін тапжылтпай арбап алады. Осындай қиындығы мен аса шеберлікті қажет ететін құрылысына қарап, кез-келген әншінің дауыс шеберлігі жетпейтінін білген халық «Шамаң келсе, Шаманы айт» деп мәтелге айналдырған. Бұл – әншінің алдына тартылған сынақ шарты іспеттес дүние. Сондықтан, ел арасында «Шама» әншінің әншісі ғана айтатын шоқтығы биік туынды деген көзқарас қалыптасқан.

С одной стороны, произведение названо именем самого композитора, а с другой – именно такое название будто дано и в связи с его сложностью. Причина в том, что песня, с самого начала захватывая слушателя, удерживает внимание до последних нот. Судя по степени трудности и по высоким требованиям к исполнителю, с пониманием того, что не всегда начинающим певцам хватает мастерства, возникло и по сути превратилось в поговорку выражение, в котором обыгрывается название песни: «Шамаң келсе «Шаманы» айт» (при переводе игра слов теряется: «Спой «Шама», если справишься»). Таким образом, в народе сложилось и закрепилось мнение о «Шама» как о сочинении высокой сложности, которое под силу далеко не каждому.

On the one hand, the work is given the name of the composer, and on the other hand, possibly, the name was given in connection with its complexity. The reason is that the song, from the very beginning fascinates the listener, and keeps attention to the last notes. Judging by the degree of difficulty and by the high requirements for the performer, taking into account that not always the beginning singers have enough skills, an expression appeared and then turned into a proverb, in which the name of the song is played out: «Shaman kelse «Shamany ait» (translated as: «Sing «Shama» if you can do it»). Thus, the people have formed and confirmed the opinion that «Shama» is very complex composition, which not everyone can perform.

Шашубай Қошқарбайұлы

136. Шама

Шама Нұрұлы
Орындаған Қали Байжанов

Жүрдек, шалқыта ♩ = 90

Күн ба-тар, ей, кеш-ке жа-қың тау-дан а-сып, Ша-пақ-тап,
қы-зыл ал-тын нұ-рын ша-шып. Ақ-шам-ның қа-раң-ғы-сы
бол-ған шақ-та, Аһ ұ-рып та-бы-са-ды өң-кей ға-шық.
Боз үй-ден таң ал-дын-да кү-йеу шы-ғар, Ар-ты-нан қа-лар жа-ры бе-тін ба-сып.
Мой-ны-на ақ бі-лек-ті ар-та са-лып, Ай(ы)-ры-лар ат-тан-ды-рып, а-ман-да-сып.
Кел-ген-ше ен-д(і)ай-на-лып кім бар, кім жоқ.
Ей, қал-қа ті-лің-д(і)әп-кел ау-зың-д(ы)а-шып.
Ті-сің мен са-ры мой-ның жау-ды-ра-сын, Ті-лің-мен жан шө-лім-ді қан-ды-ра-сын.
Ақ-сұң-қар ал-ма мо-йын ша-һи-за-да, Кең(і)-лім-ді ә-руа қи-лы қал-ды-ра-сын.
Сал-дыр-тып сал кү-рең-мен кел-ге-нім-де, Кір-гіз-бей бо-са-ғаң-да тал-ды-ра-сың.
Ай-бат-пен сот-қа кір-ген про-кур-ор-дай, Ша-шың-нан тақ-қан шол-пың сал-бы-ра-сын.
Ай жа-рық те-ре-зең-нің дәл тү-бін-де, Тө-сек-тен сүм-біл ша-шың сал-бы-ра-сын.
Жа-н(а)ұш-қан ұ-я-сы-нан ба-ла қаз-дай, Қал-қа-тай, е-кі кө-зің жау-ды-ра-сын.

Ха-ла-ха-ла-лу, ха-ла-ла-лей-рі-лей-рі, Лей-рі, лей-рі, лей-рі, лей-рі,
лей-рі, ле-ли-ла, лал-лоу, ха-ра-ра-роу, Ха-ра-ра-ра-ра-ра-роу.
Ха-ри-ри-ри-ри-ри, и.
Ха-ла-ла-ла-лоу, ха-ла-ла-о-оу,
и-и-и-и, и-и-и-и, и-и-и, е-ей.

Күн батар кешке жақын таудан асып,
Шаптап қызыл алтын нұрын шашып.
Ақшамның қараңғысы болған шақта,
«Аһ» ұрып табысады өңкей ғашық.
Боз үйден таң алдында күйеу шығар,
Артынан қалар жары бетін басып.
Мойныға ақ білекті арта салып,
Айырылар аттандырып, амандасып.
Келгенше енді айналып кім бар, кім жоқ,
Ей, қалқа, тіліңді әпкел аузыңды ашып.
Тісің мен сары мойның жаудырасын,

Тіліңмен жан шөлімді қандырасың.
Ақсұңқар, алма мойын шаһизада,
Көңілімді әруақилы қалдырасың.
Салдыртып сал күреңмен келгенімде,
Кіргізбей босағанда талдырасың.
Айбатпен сотқа кірген прокурордай,
Шашыңа таққан шолпың салбырасын.
Ай жарық терезеңнің дәл түбінде,
Төсектен сүмбіл шашың салбырасын.
Жаңа ұшқан ұясынан бала қаздай,
Қалқатай екі көзің жаудырасын.

Шашубай Кошкарбайулы Shashubay Koshkarbayuly

Шашубай Қошқарбаев (1865-1952) – ақын, әнші, композитор, ҚазКСР-нің еңбек сіңірген өнер қайраткері. Ол қазіргі Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданында Қоңырат ауылында туып-өскен. Жасынан домбыра, сырнай, гармонь тартып, ақындық, әншілігімен аты шықты. Арқаның атақты әнші, салсерілермен кездесіп, солардан тәлім-тәрбие алды. Шашубайдың ел арасында «Жетім қыз», «Ақ қайың», «Кедейлік» т.б. әндері кең тарады. Ақын ауыз әдебиеті үлгілерін де («Ақтанберді», «Қамбар», «Сұраншы-Бөкей» т.б. дастандар) кеңінен насихаттап, таратқан.

Оның шығармалары 1934 жылдан бастап

мерзімді баспасөзде, халық ақындарының ұжымдық жинақтарында және «Сөйле, Шашеке» (1942), «Ақ қайың» (1984) деген атпен жеке кітап ретінде жарық көрді.

Шашубай Кошкарбаев (1865-1952) – акын, певец, композитор, Заслуженный деятель искусств КазССР. Родился и вырос в селе Конырат Актогайского района нынешней Карагандинской области. С детства играл на домбре, гармонии и стал известен своим музыкально-поэтическим и певческим дарованием. Встречаясь со знаменитыми певцами Сарыарки, учился у них.

Shashubay Qoshkarbaev (1865-1952) – akyn, singer, composer, Honored Art Figure of the Kazakh SSR. He was born and raised in the village of Konyrat, Aktogai district, the present Karaganda region. From childhood, he played dombra, accordion and became known for his musical, poetic and singing talent. He met with the famous singers of Saryarka, and learned from them.

Ақ қайың / Ак кайын / Ak kaiyn

«Ақ қайың» – Шашубайдың шоқтығы биік әндерінің бірі. Ән мәтініне назар аударсақ, бұл жерде де ақынның өз өнеріне деген сенімділігі байқалады. Байланған олжаны елге үлестіріп жіберетін мәрттік, серілік салтты ұстанғанын тілге тиек етіп, ақын өзінің ән өнерінде алатын орнын да қызыл тілдің құдіретімен шебер суреттеп шыққан.

Бұл әндердің көбінің шығу тарихы есте сақталмаған. Дегенмен, белгілі бір дулы жиын-тойда немесе жәрмеңкеде айтылғаны анық.

«Ак кайын» – одно из выдающихся сочинений Шашубая. Если обратить внимание на текст песни, в нем ощущается профессиональная уверенность акына. Он сумел очень красноречиво показать свое место в песенном искусстве, при этом отмечая личную щедрость и очевидную приверженность к традициям серэ.

История создания многих песен на сегодняшний день не сохранилась. Но, очевидно, что они исполнялись на больших мероприятиях, тоях или ярмарках.

«Ak Kaiyn» is one of Shashubay's most outstanding works. If we focus on the lyrics, the akyn's confidence in his art is felt in it. He managed to show very eloquently his place in song art, while noting his personal generosity and obvious commitment to the sere traditions.

To date the history of the creation of many songs has not been preserved. But, obviously, they were performed at large events, toys or fairs.